

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 92/5

Pályázati felhívás

**A Nógrád Megyei Közgyűlés, valamint a PALÓCFÖLD
közéleti, irodalmi, művészeti folyóirat szerkesztősége
1992. évre országosan meghirdeti a hagyományos**

MADÁCH-PÁLYÁZATOT.

A pályázatra olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott művekkel lehet nevezni, amelyek elmélyült szakmai igényvel mutatják be valóságunk közérdekűen időszerű kérdéseit, illetőleg, amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

A jelíges pályamunkákat három gépelt példányban 1992. december 1-ig lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőségének címére. (3100. Salgótarján, Rákóczi út 192. Postafiók: 270.)

Kérjük, hogy lezárt, külön borítékban mellékeljék a jelíge feloldását.

PÁLYADÍJAK:

1. Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány kategóriában

I . díj: 50 000 Ft

II . díj: 30 000 Ft

III . díj: 20 000 Ft

2. Versek, szépprózai művek kategóriájában

I . díj: 50 000 Ft

II . díj: 30 000 Ft

III. díj: 20 000 Ft

Balassagyarmat város különdíja

Salgótarján város különdíja

Eredményhirdetésre 1993. januárjában, a hagyományos Madách-ünnepség keretében kerül sor, amelyre a díjnyertes szerzőket külön értesítéssel hívjuk meg. A díjazott művek első közlésének jogát a Palócföld folyóirat magának fenntartja. (Csak szakzsűri által közlésre javasolt kéziratok sorsáért vállalunk felelősséget.)

A Madách-pályázat eredményhirdetését a folyóirat februári számában tesszük közzé.

**NÓGRÁD MEGYEI KÖZGYŰLÉS
PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉG**

Tartalom

Döbrentei Kornél Istentelen színjáték (vers) 421

Madách Imre családjáról és személyes környezetéről

- Tarjányi Eszter* Madách Aladár és a magyarországi spiritizmus 423
Andor Csaba Ki volt Madách utolsó gyermeke? (tanulmány) 433
Nagy Ervinné Gondolatok egy Madách-karikatúráról (tanulmány) 441
T.Pataki László Véd/vádirat (fikciók és dokumentumok) 445

- Radó György* Forgácsok (irodalmi tünődések) 461
Faludi Ádám Fegyvertelen séták egy álmos kisvárosban (kisregény) 465

VALÓSÁGUNK

- Pataki Kálmán - Tótor János* Katonahalál békében (szociológiai interjúk) 477
Horváth István Az ipari modernizáció, a társadalom konfliktusai Salgótarjánban
 (tanulmány) 487

KRONOSZ ÁRNYÉKA

- Székelly János* Dózsa (elbeszélő költemény - részlet) 495

MÉRLEGEN

- Tarján Tamás* Szemmagasságban VII. (kritika) 501

- Tóth Sándor* Kossuth Kütahyában (vers) 507

SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM

- Huszár Sándor* Naplólapok (Romániából) 509

Nógrád Megyei Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES
Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ:
Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi út. 192.sz.
Telefon:(32) 14-386 10-022
Levélcím:
3101 Salgótarján, I.Pf.270

Kiadja
Nógrád Megyei
Közművelődési Központ

Készült
az UNIPRINT Nyomda
salgótarjáni nyomdaüzemében
a Mikszáth Kiadó közreműködésével

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtökön 11-16.30 óráig
Számlasszám 750-453523

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E SZÁMUNK SZERZŐI

Andor Csaba Madách-kutató (Budapest),
Döbrentei Kornél költő (Budapest),
Faludi Ádám író, költő (Tatabánya),
Horváth István történész (Salgótarján),
Huszár Sándor író (Szeged), *Nagy
Ervinné* tanár (Balassagyarmat), *Pataki
Kálmán* újságíró (Budapest), *Radó
György* irodalomtörténész (Budapest),
Székely János költő, író, *Tarján Tamás*
irodalomtörténész (Budapest), *Tarjányi
Eszter* kutató (Budapest) *Tódor János*
újságíró (Budapest), *Tóth Sándor*
országgyűlési képviselő (Budapest),
T. Pataki László újságíró (Salgótarján).

*

E számunk illusztrációs anyagát
a Salgótarjáni Művészek Tárlata
kiállításának alkotásaiból állítottuk össze.
Borítóinkon Földi Péter Szivárvány,
valamint Oláh Jolán Gitáros lány című
festményének reprodukciói láthatók.
(Fotó: *Buda László*)

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban,
a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest
XIII., Lehel u. 10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a HELIR Postabank Rt. 219-9863 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra.
Egyes szám ára 30 Ft., előfizetési díj félévre 90 Ft., egy évre 180 Ft. Megjelenik kéthavonta.
Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Döbrentei Kornél

Istentelen színjáték

Madách lerúgja csizmáit

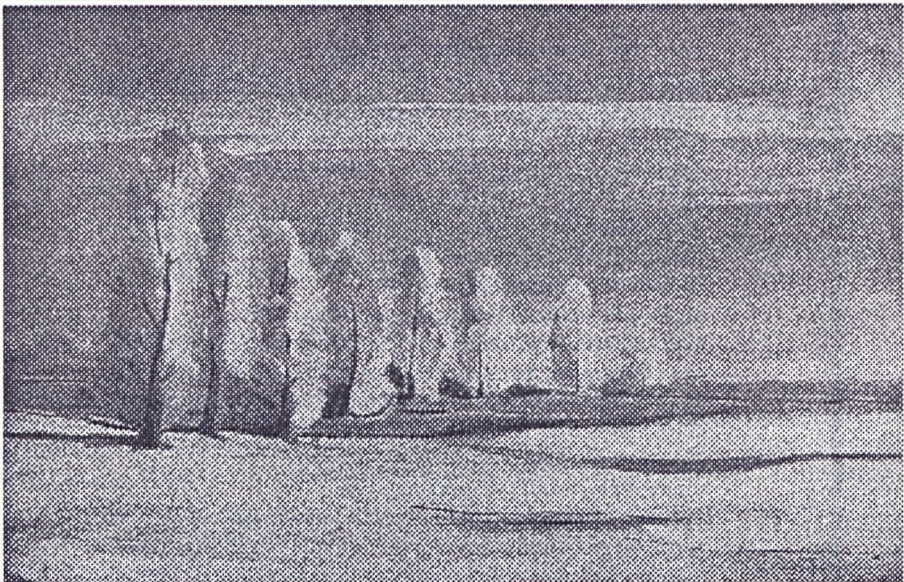
Úristen,
 mire vihettem volna, ha nem itten
 születek, a magyar Golgotán,
 ős szokás szerint megkésve és mégis túl korán,
 itt a szélnek sziszegve kigyónyelve nő,
 bakó-suhintás ritmusára távlatos a Vérmező -
 S ha csak a pusztulás magzik föl a száma nincs,
 gyérlegendájú parcellákból - méhükben fiadzik a nihil-kincs -,
 moccan a csillagóra-járású vetésforgó,
 és akkor a mindent magába fojtó
 parlag, a tartalék-televény
 gerjeszti tovább a sejtbarát hitet, hogy van remény, van remény -

Lehettem volna a legnagyobb talán.
 Meggebedt volna itt Goethe úr is, Mefisztóval az oldalán,
 előlt képzelettel senyvedne, mint egy kretén,
 s szárnya-rohadva döbbenne rá: ezen a sártekén
 vagynak oly ország-marasztó kátyús helyek,
 ahol csak alant szálló Luciferek
 zseniálisan önző és ádázul ostoba
 csatlós-hadáé a lendülés joga,
 itt működő vulkán minden seb,
 elszennyesített a menny, a pokol fényesebb;
 azért Kárpát-medence, hogy fájjék ez a keserves tájék,
 ahol istentelen levezényeltetik az ISTENI SZÍNJÁTÉK,
 kijátszott, balekká bebutított népek egymás vérét isszák,
 ettől tobzódnak örök virulásban a kulisszák -,
 s élesben a disznók, előttük a gyöngyök
 maradékká aszott vérgöröngyök;
 vörösizzású borban sisteregтетett, apokaliptikus éjszakán
 tört rám a látomás: úgy csonkítják meg majd a hazám
 a kupec-szenvedelmű győzők, ahogy Vasvárit lefejezték
 s feldarabolták a mócföldi fejszék,

ahogy nővéremet trancsírozták szét, fölszított hentések,
 a vasárnapi misés, levendulaszagú "rendesek",
 a húsdarabokat a sárba vetették,
 s a visító, rőfögő kondával föletették;
 a sötétben csámcsogás hallszik hatalmasan,
 itt minden nap az év leghosszabb éjszakája van,
 Világos után, ha bitófa-mankón is, de addig lából
 a népem "míg maga magát valahogy ki nem küzdi a homályból",
 kiegyezve mindig rosszul -
 alkunk hetedíziglen a visszájára fordul.

Úristen,
 mire vihettem volna, ha nem itten....,
 ha nem ehelyt kell ábrándjaimat életre keltnem,
 ezen a nyelven,
 amely az ÁRVASÁG hasonlata,
 akár muszkasereg rengetegében a magyar baka,
 ezen a nyelven, mely még mindig priusz,
 ám isteneket gyönyörre bűvölő, ha zendíti aranyjánosi géniusz,
 Úristen, mi lehettem volna, ha nem itt kell gondolni merészet,
 ahol tragikus aktualitás az enyészet -

És mégis csak itt, kínozva kételytől: mint ganédombhoz a trágyaféreg
 a feladathoz vajon felérek?
 A FELADATHOZ, mit nem kerestem, de sorsul kaptam.
 Nagyisten, legalább Te bízzál magadban.

Oláh József : Téli táj (olaj)

Tarjányi Eszter

Madách Aladár és a magyarországi spiritizmus

Bizonyos időközönként vissza-visszatérnek az okkult, misztikus tanok, fellángolnak a századok óta ismert és elfeledett vagy elfeledettnek vélt hitek. Napjainkban újra felendült az asztrológia, a spiritizmus, a szabadkőművesség, a teozófia, a reinkarnáció hite és a természetgyógyászat. Mindezek alapja az ősidőktől fogva ismert és gyakorolt misztikus tudás. A fentiek közül a magyarországi szellemidéző és azzal rokon mozgalmak története most, mintha csak kuriózumként lenne érdekes, pedig a múlt században, majd a századfordulón ez a mozgalom alig vált el szülőanyjától, a pozitívista tudománytól, vagyis nem volt még annyira meta-tudomány mint ma sokan vallják.

Elgondolkoztató, hogy ezek az okkult eszmék, később fejlődésnek indult ideák és elképzelések mennyire résztvettek, jelen voltak a Madáchok - Imre és fia, Aladár - életében, munkájában sőt halálában.

Madách Imre 1864. október 5-én halt meg Alsósztrégován. Háziorvosa ezt az időpontot előre meghatározta.¹ Ugyanez az orvos aztán Aladár halálát is megjövendölte - igaz: fél évet tévedett.² Ugyanaz a hely: Alsósztrégova, ugyanaz a betegség: szívbaj, ugyanaz az orvos: *Péczy Ignác*, aki Madách Imre halálakor még csak egy műkedvelő homeopathikus gyógy móddal gyógyító fiatal ember. *Huszár Sándor*, Madách Imre sógora ajánlotta a csodadoktort,³ akiről ma már tudható, hogyan jósolhatott, diagnosztizálhatott. Ő volt ugyanis a feltalálója, felis-

merője a most írisz diagnosztikaként ismert eljárásnak, amelyről több könyvet írt.⁴ Felfedezésére egy ifjúkori tapasztalata vezette. Egy baglyot talált, amelyet haza akart vinni, ezért lábainál erősen megmarkolta. Az állat védekezésül karmát a kezébe vágta. Péczy erre reflexszerűen összerántva kezét eltörte a bagoly ujját. Abban a pillanatban, amikor az állat megsérült a szemében elszíneződés jelent meg egy kis foltban. Később Péczy már orvos korában hasonló foltot vett észre egyik betege szemében...⁵

Volt azonban Madách Imrének más - nem hasonszenvi gyógy móddal gyógyító - orvosa is. Anyja - fia haldoklását látva - *Kovács Sebestyén Endrét* hívta Pestről.⁶ Valószínű, hogy a kedvelt és népszerű - *Jókai Mórt*, később *Deák Ferencet* és *Arany Jánost* is kezelő - orvossal Madách Imre már korábban is találkozott Pesten vagy Sztrégován. Kovács Sebestyén Endrétől pedig akár az asztaltáncoltatásról is tájékozódhatott Madách. Ugyanis ő volt az az orvos, aki Jókai Mórt lebeszélte a spiritizmusnak erről a kezdetleges formájáról, aki a Jókai családjában egyre gyakrabban jelentkező egészségi panaszokat az asztaltáncoltatás által kifarasztott idegeknek tulajdonította. Jókai, bár a spiritizmus később is érdekelte, megfogadta orvosa tanácsát és abbahagyta az asztallal való kísérletezést, a jóslatok keresését.⁷

Madách Imre után gazdag könyvtár maradt, de a sok könyv között is feltűnhetett néhány különleges témájú mű. *Bodor Ala-*

dár állította Madách Aladár levele alapján, hogy Az ember tragédiájának írója "élete vége felé a spiritizmust tanulmányozta". Ezt a kijelentését a Madách-könyvtár két könyvével indokolta meg. "Utolsó éveiben közvetlen kezébe forgott könyvek közt van két szellembűvárlati munka: L.A.Cahagnet: *Blicke in das Leben der Todten*, Leipzig, 1853 - és *Die Enthüllten Geheimnisse des Magnetismus und der Elektrizität*, Leipzig, 1853. Szerző neve nélkül Pater Lacordaire bevezetésével."⁸ Ezeknek a könyveknek a forgatása talán nem annyira Madách Imre spiritizmusára utalnak, hanem sokkal inkább az ember természete iránti általános érdeklődésére, amely - összhangban korának tudományos törekvésével - az ember láthatatlan, titokzatos képességeit, adottságait racionálisan meghatározható jelenségekre, jelekre igyekezett visszavezetni. A spiritizmus ugyanis erős szálakkal kapcsolódik a mesmerizmushoz, a delejességhez. A magnetizmus tudományát akár a spritizmus előzményének is tekinthetjük. *Franz Anton Mesmer* pedig az ember csodásnak tartott képességeit - a mai szóval - szuggesztíó, hipnózis, alvajárás, tisztánlátás, stb. jelenségeit a világegyetemben létező erőből, a delejből vezette le, amelyet fénykorának - a XVIII. sz. utolsó évtizedének - újra fellendülő mágnesesség, elektromosság ismereteinek példájára képzelt el és az ásványi magnetizmustól való elkülönítés miatt, állati magnetizmusnak nevezett el. Az asztal mozgását, táncolását létrehozó és egyéb természetfölötti erő magyarázatát, ebben a delejben találták meg a spiritiszták. Hazánkban és Európaszerte az 1850-es években legnagyobb utóvirágzását élő magnetizmusnak és Mesmernek a neve feltűnik Madách Imre feljegyzései között,⁹ ahogy a darwinizmusé és a frenológiáé is, antropológiai érdeklődését bizonyítva. A frenológia különösen megérinthette. Bár a Tragédia falanszter jelenetében a gyermekek "fejalkotás"-ának vizsgálata elítélően mutatja be ezt a tudományt, mégis tanulmányt készült írni

róla *Nagy Iván* és *Knauz Nándor* szerkesztésében 1862-ben megjelent Magyar Tudományos Értekezőbe.¹⁰ Tanulmánya nem készült el, de hogy ebben a korszakban mit is jelentett ez a tudomány és milyen ismereteket lehetett róla szereztetni, arról tanúskodhat *Szokoly Viktornak* az ismert újságírónak 1864-ben Pesten *Arcisme és Phrenológia* címmel megjelent könyve, amely a *Johann Kaspar Lavater* által felfedezett fiziognómiát vagy "arcismét" és a *Franz Joseph Gall* megfigyelése alapján kialakított elméletet, a frenológiát, vagy koponyatant külön fejezetekben ismerteti. Szokoly célja - ahogy Madách Imrének is - hogy könyvével pótolja ennek a tudománynak magyar nyelven való hiányát. Mindketten elsőként kívánták a frenológia tanát a magyar olvasóknak bemutatni, pedig erről akkor már lekéstek. Lehet, hogy nem ismerték *Szárics Jenő* (*Lélektan az agytani rendszer alapján*, Szabadka, 1848) könyvét?

A frenológia népszerűségét mutatja, hogy akkoriban nemcsak tudományos értekezések témája volt, hanem még a költészet számára is ihlető lehetett érdekessége. Zalár József *Egy frenológához* címzi versét (Zalár költeményei, Pest, 1855), sőt még Arany János *Bolond Istók*-jában is előfordul "dr.Gall" a "phrenológ" (1. ének 13-14 vsz.), mégha csak egy gonoszkodó megjegyzés erejéig.

Amíg Mesmer az ember szokatlan képességeit, a rokonszenv-ellenszenv titokzatos érzelmét, a szuggesztíó, alvajárás transz jelenségeit, egy külső világegyetemben létező erővel magyarázta, addig Lavater - aki Mesmer egyik híve is volt - fiziognómiájával, Gall pedig frenológiájával az ember nem látható és csak nehezen megismerhető tulajdonságait kívánta az arc és a koponya megfigyelésével láthatóvá, megismerhetővé tenni. Madách Imre tanulmánya - ha elkészült volna - valószínűleg, a fiziognómiát és a frenológiát együtt tárgyalta volna, ahogy Szokoly is tette. Erről tanúskodik Madách feljegyzé-

se: "Nagy különbség: azért van-e bizonyos forma képünk vagy koponyánk, mert ilyen jellemünk van vagy megfordítva?"¹¹

A frenológia a koponya kidudorodásai-ból, alakjából, az emberi képességeknek, adottságoknak hajlamok különböző agyi központokra való eloszlására következtetett. Ez Madách Aladárt is foglalkoztatta. A *Hangok a pusztán* című verseskötetének végén a *Jegyzet* a frenológia ismeretéről árulkozik. Az általa ihleti tüneményeknek nevezett emberi képességek szerinte "az agy felső részében működnek, s jelenleg eddig ismeretlen tüneményekben nyilvánulnak". A frenológia tudománya egyébként Madách Aladár és vele együtt nevelkedő unokatestvére, *Balogh Károly* számára az európai, széles látókörű műveltséget jelenthette. Középiszokoláikat Pesten végezvén Balogh Károly leveleiben így panaszkodott a pesti parlagságra: "Sztregova valóban felvilágosult hely! Itt (Pesten) kérlek azt sem tudják, mi fán terem a homeopáthia, phrenológia".¹² A két fiú számára hasonló bűn volt ez ahhoz, hogy a pestiek még azt sem tudják hol lakik Arany János...

Nem lehet tudni milyen frenológiai szakkönyveket használt volna fel Madách Imre, de hogy lehettek ilyenek, azt bizonyíthatják *ifj. Balogh Károly* sorai, amelyekben apja nyomán emlékezik, hogy Madách Imre a hölgyek fejdíszének alakításához szükséges bábra, "Haubenstein"-ra rajzolta az egyes területeket az azokról szóló mű rajzai után.¹³ Lehet, hogy Madách Aladárt éppen a családi könyvtárban talált - magnetizmusról, frenológiáról, halál utáni életről szóló - könyvek indítják el, hogy élete végéig célt és értelmet adjanak neki, annak a költőnek, akinek költészeténél az okkult területeken végzett munkássága valószínűleg sokkal jelentőségtelesebb és talán előremutatóbb. A spiritualista Madách Aladár frenológia iránti érdeklődése összefügghet az okkult elképzelések iránti érdeklődésével. Bár erről nem írt, de az általa leginkább ismert és kedvelt,

legmélyebben tanulmányozott angolszász világban, a koponyatan gyakran kapcsolódott a spiritizmus előfutárának is tartott mesmerizmushoz. A mesmerizmus tanítására viszont sokszor utal, jelenségeire gyakran hivatkozik. A két "tudomány", a frenológia és a magnetizmus kapcsolatából kialakult új tudomány (phrenomesmerism, vagy phrenomagnetism) szerint a delejező vagy a hipnotizőr a magnetikus álmában lévő koponyáján a különböző tulajdonságok helyeként meghatározott területek delejes érintésével kiválthatja a frenológia által megállapított, arra a területre jellemző emberi tulajdonságok, hajlamok, érzelmek megnyilvánulását.¹⁴

A szellemidézés ősidőktől kezdve gyakorolt mágikus szertartás. De mi is volt a spiritizmus és mi ennek a sokakat - köztük írókat, költőket - megérintő tudománynak, vallásnak a hazai története? Miért csak a XIX. sz. második felében elterjedt változatát nevezük spiritizmusnak, spiritualizmusnak?

Báró *Mikos János*, az első magyar nyelvű spiritualista lap (*Rejtelmes Világ*) alapítója és főszerkesztője szerint: "A modern spiritizmus a szellemekről szóló tan és a lélek hallhatatlanságának bizonyítéka. Kutatja az ember létezésének az okát, származását és végrendelését. Foglalkozik a természetben előforduló rejtelmes tünemények törvényszerűségével, az emberek cselekményeikért való felelősségével és végre a két létállapot, t.i. a földi és más világi lények, vagyis emberek és szellemek egymásközi közlekedésével."¹⁵ Látható ebből a meghatározásból is, a spiritizmus-spiritualizmus nem pusztán szellemidézés, hanem a tudományos megítélésre igényt tartó világnézet, amely a vallások megrendült hite helyébe kíván tudományos kísérletekkel, azaz szellemidéző szeánszokkal bebizonyított hitet nyújtani. Kidolgozta kutatásának hátterét is, egy sajátos világlátását, amelynek etikájában, módszerében, bebizonyított hitében, filozófiájában, ismeretelméletében, kimunkált techni-

kájában, misztikummal ötvözött tudományosságra való törekvésében egy szintézisre igényt tartó rendszer körvonalazódik. A rendszer utáni vágy lehet ugyan hiú kívánság, de mindenesetre ez is mutatja, hogy a spiritizmus létrejöttének magyarázata kialakulásának idejében, korszakában rejlik: a pozitivistá tudományosság mindenre magyarázatot találó, még a csodát is elemző, adatokkal ellátó igyekezetében; a nietzschei preszokratikus, dionyszoszi, egységes és bomlatlan kultúra utáni vágyakozásában; a darwini evolúció teológiát kihívó elméletében; a különböző vallások, felekezetek vallás fölötti vallásban való egyesítésének törekvésében és persze nem utolsó sorban, a csoda újdonságának a varázsában. Báró Mikos János a szakember magabiztosságával fogalmazta meg fenti - ma is helytálló - definícióját. A szellemtan fogalmát ennél pontosabban meghatározni valóban nehéz lenne. Nemcsak azért, mert földrészenként, országonként, de országokon belül is (az 1890-es években Magyarországon is két irányzat működött egyszerre), sőt időben és hangsúlyokban is nagyon változatos, hanem mert a misztikához közelálló tan lévén könnyen kibújik minden definíciós szándék alól. Közel áll a misztikához, mint ahogy ahhoz is, hogy tudománnyá legyen - de mégsem lesz egyik sem! Két alaptermészete - a misztikára és a tudományra való hajlam - bár látszólag elentmondanak egymásnak, mégis a spiritizmus-spiritualizmus legnagyobb újdonsága. Jelentősége ezért, az emberi gondolat minden területét egyesíteni szándékozó elhatározás, az új, magasabb szintézis igénye miatt lehet.

Az emberiség történetének majdnem minden százada fel tud mutatni egy-két szellemidéző esetet, egy-két látnokot, ihletett médiumot, csodálatos gyógyítót, az újabbkori spiritizmus, már mint önálló világnézet mégis - a lexikonok szerint -1848-ban indul el Amerikából. Ekkor költözött a Fox-család két lányával a New York állambeli Hydes-

ville-be. A lányok éjjel kopogó hangokra riadtak fel és a kopogások számát az ábécé betűire alkalmazva megtudták, hogy a ház volt bérlője, a pincében elásott gyilkosság áldozata, jelentkezik ily szokatlan formában. A holttest megtalálása után a Fox lányok hamarosan Amerika legkeresettebb médiumaivá váltak. A spiritiszták száma rohamosan nőtt, a szellemidéző egyesületek gombamódra szaporodtak, a szellemtan járványszerűen terjedt, míg 1853-ra elérte Európát is...

Az asztaltáncoltatás 1853-ban gyorsan meghódította Pestet, majd a vidéket is. Olyan hirtelen jött divat volt ez, hogy az 1853. április 13-a utáni, május eleji lapok szinte másról sem írnak.¹⁶ Madách Imre, aki 1853. május 7-én szabadult ki és ezután egy ideig Pesten kellett tartózkodnia, lehetetlen, hogy ne hallott, ne olvasott volna erről a nagy szenzációról. Az első sikeres magyarországi asztaltáncoltató kísérletről a Hölgyfutár 1853. április 15-i száma tudósít. Az özszegegyült társaságnak a Vastuskó étteremben sikerült megmozgatnia az asztalt. A gyors divat azonban a lapok hírei alapján amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan el is múlt. Teljesen mégsem szűnt meg, mert egy szűkebb kör továbbra is táncoltatta az asztalokat, idézte a szellemeket, jóslatokat után faggatózott.¹⁷ Egy időre Arany János és Jókai Mór is az asztal csodálójává vált. Mindketten az 1850-es évek reményvesztett hangulatát nevezték meg az asztaltáncoltatás hazai elterjedésének magyarázataként.¹⁸ Hamar kiábrándultak belőle, bár a spiritizmus természetfölöttit kutató igyekezete később is felkelthette érdeklődésüket. Arany 1877-ben írt versében *A kép-mutogatóban* állít emléket az ötvenes évek asztaltáncoltató járványának, Jókai pedig sok regényében szerepelteti a titkokat, jóslatokat mondó asztalt, a szellemidézést (*Politikai divatok, A jövő század regénye, Egy ember, aki mindent tud, Öreg ember nem vén ember stb.*). Az ötvenes években politikai töltete is volt a szellemidézésnek, mivel főleg a magyarság jövőjéről

kérdézősködtek. A színész *Egressy Gábor*-éknál Petőfi szelleme jelent meg és jóslta a nemzet hamarosan bekövetkező felszabadulását a "járom alól".¹⁹ Jókaiéknál *Batthyány Lajos* szelleme kísértett és mondott homályosan reményteljes jóslatokat a magyarság sorsáról.²⁰ A szellemidéző köröket a Bach-korszak rendőrsége razziákkal zaklatta, nem csoda, ha az asztaltáncoltatás ezért, hazafias tettek is számíthatott.

Az ötvenes, hatvanas években a spiritizmusnak ez a még kezdetlegesebb formája elrejtőzködik a szűk baráti, családi körökben. 1873-ban azonban megalakul az első spiritizista egyesület, a *Szellembúvárok Pesti Egyesülete*, amely már nyilvánosan is gyakorolhatja a szellemidézést. Az alapítója *Grünhut Adolf*, a delejesen gyógyító orvos, fő médium pedig a családjaival az ausztriai Gonoitzban élő *Vay Ödönné*, született *Wurmbrand Adelma*, aki mindaddig a legsikeresebb magyar médium. Bár származása, anyanyelve is német, mégis a magyar spiritizmus meghatározó alakja, aki a Pesten élő Grünhuttal állandó kapcsolatot tartott fenn. Az egyesület egészen a századfordulóig német nyelvű, vagyis a szellemközleményeiket németül publikálják. Adelma is németül írja meg fő művét, a magyarországi spiritizmus bibliáját (*Geist, Kraft, Stoff*, Wien, 1870.) amit majd az ismert újságíróból megszállott spiritisztává lett *Tótvölgyi Titusz* fordít magyarra és lát el magyarázataival, mivel a Madách Imre által is olvasott Ludwig Büchner nagy visszhangot kiváltó (*Kraft und Stoff*) könyvére utaló, *Szellem, erő, anyag* nagyonis rászorult a magyarázatokra. Nehezen érthető, számmisztikára emlékeztető magyarázatokkal még zavarosabbá tett médiumi írás ez, amely a világ teremtését, a szellemek ("elsődök") bukását írja le az újplatonikus tanokra emlékeztetve. A Vay családnak ez az ága úgy látszik mélyen érdeklődött a szellemidézés iránt. Vay Adelma sógora a szobrász *Vay Miklós* (de lehet, hogy apósa, a politikus) írta az első - a spiritizmust már

spiritizmusként megnevező ismertetést (*A spiritizmus rövid ösmertetése*, Sárospatak, 1870).

Az 1870-es években vált a spiritizmus szélesebb körben is ismertté. Az egyesület első 1873-tól megjelenő periodikája, a *Reflexionen aus der Geisterwelt* népszerűvé tette tanaikat. Olvashatott tehát az olvasóközönség a spiritisztákról. Grünhut doktort pedig egyik botrányt, pert kiváltó esete miatt akár Jókai lapjából, A Honból is megismerhették (1873. október 20. és 21.). De nemcsak olvashattak, hanem képeket is láthattak. Madách Aladár is írt a szellemfényképek csodájáról.²¹ Grünhut Adolf visszaemlékezésében pedig le is közöl párat.²² Ekkoriban fedezték fel azt, hogy ha médiumot a transz közben lefényképezik, akkor az őt megszállt szellem is látható ködösen, elmosódottan, de mindenképpen bizonyítékként. Az, hogy aztán ebből mennyi volt a fényképész ügyessége, vagyis, hogy család-c - mint ahogy a híres antispiritizta, az anekdotakincsgyűjtő *Tóth Béla* állította - vagy valóban egy újabb bizonyítéka a szellemek létének, az a történet szempontjából szinte mindegy. Egy biztos: a szellemfényképek is hozzájárultak ahhoz, hogy a spiritizmus hitele emelkedjen. A tan tekintélyének növekedését szolgálhatta az is, hogy kiderült, a magasabb körök, a bécsi udvar is kísérletezik a szellemekkel. *Ferenc József* is fogékony lehetett az okkult tudományokra, hiszen 1867-ben alkímista kísérletet támogatott két éven keresztül.²³ Feleségének, Erzsébet királynénak a spiritizista tanok iránti vonzódásáról is tudhattak.²⁴ Az udvarban egy magyar származású mágnás család sarja szervezte és ismertette a spiritizmus tanait. Báró *Paczolai Hellenbach Lázár* az, aki az 1870-es évektől írta és adta ki spiritizista, okkult témájú könyveit. Bár művei magyarul nem jelentek meg, neve ismert volt a magyarországi spiritiszták körében és az 1884-es médiumleleplezési botrány következtében nemcsak a szellemidézők, hanem a szélesebb közönség előtt is.

Ekkor egy Bastian nevű nemzetközi hírű médiumot ért csaláson Rudolf trónörökös és *Salvator János* főherceg. Az utóbbi az esetről könyvet írt, ami magyarul is megjelent.²⁵ Bastian a hiszékeny Hellenbach báró meghívására és ajánlására érkezett Bécsbe csodálatos képességeit bemutatni. Az esetet Madách Aladár is részletesen tárgyalja.²⁶ János főherceg könyvéről pedig az irodalomtörténész *Ferenczy József* írt spiritisztaelles ismertetést.²⁷

Madách Aladár 1870-ben tett nagy európai körutat, tíz napig volt Angliában, ahol megismerkedhetett az angol szellembúvárlattal. Miután hazatért csendes életet élt, Alsósztrégován gazdálkodott, néha feljárt Pestre, figyelte a spiritiszták hazai és külföldi szervezkedését.

A botrányai miatt is egyre közismertebb és talán érdekesebbé is váló - Vay Adelmá és Grünhut doktor nevével jelzett - kezdeti spiritizmuson kívül már az 1870-es években megfigyelhető egy másfajta szellemtan gyökere, első kezdeménye is. Grünhuték a spiritizmus jelentőségét az erkölcsi tanításban látták és nem a szeánszok érdeklődést felcsigázó jelenségeiben. Ez utóbbit csak eszköznek tekintették, hogy a hitetleneket ezekkel a természetfölöttinek tűnő csodákkal győzzék meg a túlvilág létéről. A spiritizmus elsődleges célja szerintük az erkölcsi tanítás. A szellemidéző szeánszokat szerintük elsősorban a túlvilágról jött morális tanítások nyerésére szabad szervezni. Létezett azonban egy másik érdeklődés is. Grünhut visszaimlékezésében 1874-re teszi azt az időpontot, amikor észrevette, hogy az egyletben egy kis csoport különül el, amely egyedül a fizikai jelenségek iránt vonzódik és nem az önnemesítés, az etikai munka a célja. Feltehetően ebből a csoportból nőtt ki az az irányzat, amely 1897-ben - megelőzve a Szellembúvárok Pesti Egyletét - először jelentkezik magyar nyelvű szellemtani folyóirattal, a *Rejtelmes Világgal*, és amelynek legismertebb hazai képviselője Madách Aladár. Ez az

irányzat Grünhuték *spiritizmusától* való megkülönböztetés érdekében magát *spiritualizmusnak* nevezte, amelyet Madách Aladár szellembúvárlatra kívánt magyarosítani. Bár Grünhuték mozgalma, az etikai spiritizmus sem mentes a kor pozitivistá tudományosságától, a spiritualisták még inkább a tudományosságra, a szellemtani kísérletekre helyezték a hangsúlyt. Míg Grünhuték a francia, *Allan Kardec* nevével jelzett reinkarnációt feltételező spiritisztákért rajongtak, addig ez az újabb irányzat elvetette a reinkarnáció tanítását és az angol, tudományosabb, pszichikai kísérleteket folytató irányzat hívévé szegődött. Madách Aladár - megalakulásától - 1880-tól tagja volt a londoni Spiritualist Alliance-nek és a magyarországi szellembúvárlati mozgalmat ismerető cikke meg is jelent az angol szellemidézők lapjában, a *Light*-ban.

A két irányzat közötti ellentét nem volt annyira éles, amennyire az összevetésből kitűnik, hiszen a spiritualisták is hangoztatták a szellembúvárlat etikai arculatát. A kétféle tanítás különbsége inkább csak Madách Aladár által fordított és kiegészített könyv toldalékában²⁸ és önállóan írt könyvének a különböző iskolákat összehasonlító fejezetében,²⁹ majd a századforduló idején a két irányzat folyóiratainak (*Rejtelmes Világ - Égi Világosság*) párbeszédében éleződik ki. *Alfred Russel Wallace* darwinista eszméket magáénak valló biológus volt. Madách az ő könyvét ültette magyarra és toldotta meg két fejezettel, *A Kardecistákról* és *A Theozofistákról és Okkultistákról*. Toldalékában ismerteti, ugyanakkor bírálja is ezeket a reinkarnáció gondolatát tartalmazó tanokat.

Grünhuték irányzatának, a spiritizmusnak első magyar nyelvű lapja - az *Égi Világosság* - csak 1898 végén jelenik meg, hogy aztán 1944-ig, az egyetlen folyamatosan jelentkező spiritiszta lap maradjon a kisebb és csak pár évig fennmaradó lapok mellett. A másik irányzat, a spiritualisták lapja - a *Rejtelmes Világ* - amelynek Madách Aladár há-

ziszterzője volt, harmadik évfolyama után főszerkesztőjének, báró Mikos Jánosnak a halálával megszűnik. Több mint egy évig jelent meg a két lap egyszerre, mutatva a szellembúvárlati tanok népszerűségét, az olvasók erre való igényét. Párbeszédükben éleződik ki tanításuk közötti különbség. Amikor aztán a Rejtelmes Világ megszűnt, írógárdájának legjavát, Madách Aladárt és *Bánfi Jánost* az Égi Világosság átveszi és spiritualista szellemű cikkeiket kis megjegyzéssel, vagy még gyakrabban anélkül, leközli. A két irányzat közötti vita ezzel lezárult. Valószínű, hogy azért, mert a spiritizmusnak ekkor - a századfordulón - komoly ellenfelekkel kellett szembenéznie. Hogy milyen nagyságú lehetett ez a mozgalom, arról tanúskodjanak *Gárdonyi Józsefnek*, *Gárdonyi Géza* fiának visszaemlékező sorai a millenium évéről: "alig akadt család, hol ne foglalkoztak volna a spiritizmussal. A túlvilági lelkekkel való kapcsolat erősen izgatta a fantáziát, s belesodort a szellemjátékba intelligens, komoly főket is, akik kezdettől hitetlenül léptek a bizakodók közé. Hogy micsoda embererdőt mozgatott meg a túlvilág földre csapott szelölője, jelentőségében hova fokozódott, bizonyossága Tóvölgyi Titusz lapja, az Égi Világosság, mely táborában annyi előfizetőt számlált, hogy a fővárosi szépirodalmi sajtó bármelyik havonta vagy hetente megjelenő terméke is szívesen cserélt volna vele".³⁰ Gárdonyi József még ha kissé túloz, akkor is jelentős lehetett ez a mozgalom, hiszen még a spiritisztaellenes *Wolkenberg Alajos* is kénytelen elismerni, hogy "kisebb város sincs ma Magyarországon, a hol ne hallottak volna a spiritizmusról, és hol tréfából, hol komolyan is ne próbálkoznának szellemidézők kísérletekkel".³¹

A szellemidézés nagy népszerűsége és az ezzel együtt jelentkező komolyabb támadások is hozzájárultak ahhoz, hogy a különböző szellembúvárlati irányzatok összefogjanak és inkább a köztük lévő hasonlóságot hangsúlyozzák a különbségek helyett. A szá-

zadforduló környékén ugyanis a spiritisztáknak már komoly, felkészült ellenfelekkel kell felvenniük a harcot, ellentétben a korábbi, a tanokat sehogyan sem vagy csak alig ismerő értetlen okvetetlenkedőkkel. 1902-től a spiritizmust jól ismerő, mérges tollú publicista, a magyar anekdotakincsgyűjtő, Tóth Bélával kellett csatázniuk, aki a Pesti Hírlap tárcarovatában támadta rendszeresen a spiritisztákat és a szellelidézésben hívő hiszékenyeket. 1903-ban pedig külön könyvet is kiadott a spiritizmus lejáratására. Tóth Béla úgy ismerte a szellemtant mint kevesen a legfelkészültebbek közül. Furesza viszonyát - a se vele, se nélküle bizonytalanságát - a másik oldal jó szemmel észrevette. 1902-ben jelent meg egy rövid cikk az Égi Világosság hasábján *Tóth Béla spiritiszta* címmel, amelyben az ismeretlen szerző azt állította, hogy "retteg a spiritizmustól, de nem tud tőle megszabadulni: sőt azt hiszem - így a szerző -, hogy mindig arról álmodik (...) Ó az, aki (...) emberek figyelmét fölkelti." A cikk névtelen írója végül annak a reményének adott hangot, hogy Tóth Béla végül "mint megnyilatkozott spiritiszta fog meghalni".³² Amikor aztán valóban meghalt, az Égi Világosság nekrológgal búcsúztatta el, sajnálkozával halálán, mivel "előbb-utóbb a mi táborunkba tartozott volna."³³

Alig valamivel korábban - 1901-ben -, hogy nagyanyjai ágon távoli rokona, Tóth Béla a spiritisztákat támadni kezdi, Madách Aladár szinte teleírja az Égi Világosság 1901. évfolyamát, 33 részből álló, utólag az *Útban az eszményhez* főcímmel jelölt esszéinek sorozatával. Ez az utolsó nagyobb terjedelmű munkája a szívbetegség és a halál előtt.

A századfordulón egy másik oldal, a katolikusok részéről is felkészült támadás éri a spiritisztákat. 1899-ben jelent meg *Mayer Bélának*³⁴ és *Wolkenberg Alajosnak*³⁵ első spiritizmusellenes könyve.

Wolkenberg a felkészültebb, a szellemidézés történetét, tanait is ismerteti és per-

sze a szokott érvel - a hit dolgában nyújtott bizonyosságkeresés vádjával - el is utasítja. A katolikus egyházat talán nemcsak ez bántotta, hanem az is, hogy egyik legismertebb plébánosuk, *Hock János* - később Károlyi Mihály után a Nemzeti Tanács elnöke, Magyarország függetlenségének és köztársasági államformájának proklamálója - is spiritiszta hívek táborába szegődött. Ő volt az is, aki Tóth Béla egyik barátját, Gárdonyi Gézá-t a szellemidézés titkaiba bevatta.³⁶

A felvilágosult publicista, Tóth Béla és Wolkenberg képviselte egyház után még az orvosi, pszichológusi kar is megtámadta a spiritizmust. 1902-ben az Orvosok Lapjában Donáth doktor és *Ranschburg Pál* a szellemidézés betiltásáért szállt síkra, mert "nemcsak a hipnotizmus, de a spiritiszta ülések is az idegrendszer súlyos zavarát, különösen hystero-epilepsiát okozhatnak".³⁷ A másik fél részéről egy orvos válaszol Ranschburgéknak. *Wajdits Alajos* leszögezi, hogy "a pszichiátria spiritizmus nélkül nem tudomány".³⁸ Merész kijelentése nem meglepő, hiszen - ha nem is a megrögzött spiritiszták eltökéltségével - a legismertebb magyar pszichológus, a későbbi Freud-tanítvány, *Ferenczi Sándor* is nagy jelentőséget tulajdonított a szellemidéző médiumok pszichikus vizsgálatának.³⁹

A támadások és ellentámadások, a vádak és védekezések viharában a spiritizmus rendezte hadállásait és egységesen lépett fel. Ezidőtájt lehetett a legnépszerűbb, a legszélesebb körben ismert és gyakorolt. Tekintélyét még az is növelte, hogy elterjedt a hír, hogy X. Pius pápa is érdeklődik a spiritizmus iránt, akinek udvari orvosa Capponi könyvet adott ki a témáról - ahogy akkor hitték - a pápa biztatására, támogatásával.⁴⁰

Madách Aladár nemcsak a spiritualizmus tanait népszerűsítette. Ő mutatta be hazánkban először a teozófiát is. Az 1884-ben megjelent *A gyakorlati spiritualizmus védelmé-*nek függelékében - főleg az angol Theosophist folyóiratból merítve informá-

cióit - ismerteti az 1875-ben *Helene Petrovna Blavatszky* és *Henry Olcott* vezetésével megalakult Nemzetközi Teozófia Társulat fő elveit. Bár Madách Aladár spiritualista lévén nem híve a reinkarnációnak, ezért nem szimpatizál a teozófia tanításával, mégis a teozófia összevetése a szellembúvárlattal és a buddhizmussal hozzájárulhatott a fogalmak tisztázásához. A teozófia a spiritizmusmal egy töről fakad, csak hamarosan elhagyták a szellemek idézését. Lényege szintén a korabeli tudományos törekvésekre adott vallásos-tudományos válaszadási kísérletnek tekinthető. Meglepő az, hogy az Alsósztregován lakó Madách Aladár az, aki ezt a XX. században világszerte elterjedté vált tant először mutatja be hazánkban. Csak jóval később aztán, 1905-ben alakult meg nálunk a Teozófiai Társulat *Isabel Cooper-Oakley* segítségével, aki Magyarországon kutatott *Saint Germain* gróf után, akiről ekkor azt feltételezték, hogy *II. Rákóczi Ferenc* harmadik, természetes fia...⁴¹

A szellembúvárlat népszerűsége később - Madách Aladár halála (1908) után - sem sokkal csökkent, sőt a világháború után újra felvirágozott, olyannyira, hogy a húszas években a "szeánsz annyira divatos, mint hajdan a zsúr. Sokba kerül az utazás, messze van a legközelebbi városka is, ezért okosabb és olcsóbb kirándulni a túlvilágba, s kapcsolást keresni a szellemekkel."⁴² A hazai spiritizmus 1944-ig - folyóiratuk, az Égi Világosság számai alapján - nyilvánosan is működött.

Sokak fantáziáját megérintette a szellemek titokzatos világa, Arany Jánosét, Jókaiét, Gárdonyi Gézáét, Kosztolányiét, a szkeptikus Karinthyéét, az élete végén pedig Móriczét úgy, hogy már igazán kiábrándulni se volt ideje. Csakhogy míg náluk egy rövid ideig tartott a szellemvilág izgalma, addig Madách Aladárnak szinte minden sorára rányomja a bélyegét a szellembúvárlat. Ettől azonban még lehetett volna nagyobb költő és nagyobb művész, hiszen Yeats, Joyce, a képzőművészetben Kandinszkij, Mondrian eb-

ben az idős korban - a századfordulón és az azutáni évtizedekben jutott el a modernebb hanghoz, az absztrakt művészethez talán az okkult tudományok ismeretének is köszönhetően. Hogy Madách Aladár miért maradt mégis - Szabó Károly szavával élve - almanach költő, az sok minden más mellett, talán a szellembúvárlati eszmékhez való túl szoros kötődése, az értük mindent feláldozó, de tiszteletben tartásuk miatt átlényegíteni nem tudó, egy egész életre szóló spiritualista eszmékhez való ragaszkodásának is köszönhető.

Jegyzetek

Madách Aladár spritualizmusára vonatkozóan alapmunkának tekintettem Ruttkay Teréz Mária (*Madách Aladár*, Bp., 1938.) monográfiáját és Szabó Károly (*A szellemidéző Madách fiú*, Palócföld, 1981. l. sz.) tanulmányát.

1. v.ö. Balogh Károly: *Madách az ember és a költő*, Bp., 1034. 228. és 231.l. 2. v.ö. Ruttkay Teréz Mária, i.m. 14.l. 3. Balogh Károly, i.m. 217.l. 4. Péczely Ignác: *A szívárványhártyáról (Iris)*, Bp., 1873.; u.ö.: *Útmutatás a szemekből kórisme tanulmányozásához*, Bp., 1880.; *Die Augendiagnose*, Tübingen, 1887. 5. Péczely Ignác: *A szívárványhártyáról*, i.m. 9.l. 6. Balogh Károly i.m. 228.l. 7. v.ö. Jókai Mór: *Astrál-szellemek*=J.M.: *Túl a láthatáron*, Bp., 1912. 8. Bodor Aladár: *Az ember tragédiája, mint az egyén tragédiája*, Bp., 1905 10.l. és Ruttkay Teréz Mária i.m. 29.l. 9. *Madách Imre Összes Művei*, Bp., 1942. sajtó alá rendezte, bevezette, jegyzetekkel ellátta Halász Gábor, II.k. 755.l. 10. v.ö. Madách Imre levele Nagy Ivánhoz 1861. dec. 23. és jan. 14. = *Madách Imre Ö.M.*, i.m. 932-933.l. 11. *Madách Imre Ö.M.*, i.m. 755.l. 12. id. Balogh Károly levelét idézi Ruttkay Teréz Mária, i.m. 8.l. 13. Balogh Károly i.m. 121.l. 14. v.ö.

Spence, Lewis: *The Encyclopedia of the Occult*, London, 1988., 323.l. 15. (M.B.) - báró Mikos János: *Mi a spiritualizmus?*, Rejtelmes Világ, 1897. okt. 3. 16. 1853 tavaszának hírlapi szenzációját bemutatja Tolnai Vilmos: *Arany Képmutogatókjának személyes vonatkozásait*, 1916. 17. v.ö. Vay Sándor: *A táncoló asztal = V.S.: Elpusztult urak*, Bp., 1910. 18. Arany János: *Irányok - Arany János Ö.M. XI.k.*, Bp., 1968. 155.l.; Jókai Mór: *Astrál-szellemek*, i.m. 65.l. 19. Egressy Ákos: *Társalgásunk Petőfi szellemével 1853-ban - E.Á.: Petőfi Sándor életéből*, Bp., 1909. 97.l. 20. Jókai Mór: *Astrál-szellemek*, i.m. 67-68.l. 21. Wallace, A.R.: *A gyakorlati spiritizmus védelme*, fordította és függelékkel ellátta Madách Aladár, Bp., 1884. 91-107.l. 22. Grünhut Adolf: *Tanulmányok a spiritizmus köréből*, Bp., 1921. 23. Fónagy Iván: *Mágia*, Bp., 1943. 187-188.l. 24. Hamann, Brigitte: *Erzsébet királyné*, Bp., 1988., 425-430.l. 25. János Főherceg: *A spiritizmus titkaiból*, Bp., 1884. - a könyvből nem maradt fenn példány, de J. Jankovich Gyula: *A modern boszorkányművészetből*, Bp., 1884. c. munkájában hosszasan idéz belőle és az esetet is ismerteti 26. Wallace, A.R., i.m. 18-36.l. 27. in. Ferenczy József: *Irodalmi dolgozatok*, Bp., 1899. 28. Wallace, A.R., i.m. 147-204.l. 29. Madách Aladár: *A szellembúvárlat irányeszméi*, Bp., 1899. 82-116.l. 30. Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*, Bp., 1934., 305.l. 31. Wolkenberg Alajos: *A spiritizmus*, Szatmár, 1899. 3.l. 32. Égi Világosság, 1902. szept. 1. 33. Égi Világosság, 1907. május (1905. jún.-tól havilapként jelent meg) 34. Mayer Béla: *A spiritizmus keresztény katolikus megvilágításában*, Kalocsa, 1899. 35. Wolkenberg Alajos i.m. 36. v.ö. Gárdonyi József i.m. *A túlvilág Columbusai* c. fejezet . 37. *Spiritizmus által előidézett hysterioepilepsia*, Orvosi Lapok, 1902. nov. 20. 38. *Még néhány szó ama bizonyos hysterioepilepsia alkalmából*, Égi Világosság, 1903. jan. 1. 39. Ferenczy Sándor: *Spiritizmus*, klny. a Gyógyászat

1899. júl. 23.sz.-ból; v.ö. Mészáros Judit - Hidas György: *A pályakezdő Ferenczi*, Thalassa, 1991. 1.sz. 40. X. *Pius spiritisza*, Égi Világosság, 1906. júl. 41. v.ö. Tordai Vilmos: *Okkult elemek a magyarság életében*,

Bp., 1923. c. könyvében a magyarországi teozófiáról szóló fejezet 42. Kosztolányi Dezső: *Túlvilági divat* - K.D.: Hattyú, Bp., 1972. 45.l.

Gáspár Aladár: *Érintés* (olaj)

Andor Csaba

Ki volt Madách utolsó gyermeke ?

A nyolcvanas évek elején két Madách-kutató, *Kerényi Ferenc* és *Praznovszky Mihály* felkereste a Hunyán élő *Varjú Vincénét*. Bár akkori kutatásuk a XIX. századi nemesi életmód tanulmányozásához, főképp tárgyi anyaggyűjtéshez kapcsolódott, s ilyenformán legfeljebb közvetve volt köze *Madách Imre*hez ill. a Madách családhoz, mégis feljegyezték Varjú Vincéné forrásértékű adatközlését, amelynek lényege az, hogy ő Madách Imre házasságon kívül született gyermekének, *Schönbauer Annának* az unokája.

Évekkel később, 1990 tavaszán Kerényi Ferenc említette egy beszélgetés során ezt az információt, megadva az esettel kapcsolatos feljegyzésük lelőhelyét is (Nógrádi Történeti Múzeum). Ennek alapján lehetővé vált a kapcsolatfelvétel Varjú Vincénével, továbbá bizonyos adatok megkeresése, amelyek a további kutatáshoz nélkülözhetetlenek látszottak.

A címben feltett kérdés nem is egy szempontból kényesnek mondható. Először is a két ismert Madách-kutató nyilván nem véletlenül tartózkodott a birtokukba került információ közzétételétől. Mivel Varjú Vincéné (ellentétben nagynénjével, akitől az értesülést szerezte, s apai nagyanyjával, Schönbauer Annával) már nem tekinti szigorúan a család magánügyének a kérdést, így tehát az ok inkább szakmai lehetett. Valóban, a pusztán néven, s a születési anyakönyvi kivonaton kívül nincsen igazán kézzelfogható informá-

ció, ezek pedig, mivel a Madách név nem fordul elő bennük (sőt, a helységnevek sem hozhatók összefüggésbe Madách Imre ismert tartózkodási helyeivel) nem bizonyítanak semmit. Ilyenformán a közzététel (a kutatói szándéktól függetlenül, eredményét tekintve) alig több pusztán szenzációnál, s ezt érthető, hogy egyikük sem vállalta.

Sajnos a helyzet döntően máig sem változott, így tehát magyarázattal tartozom, miért látom mégis szükségesnek egy kellően alá nem támasztott információ közzétételét.

Egy ilyen kényes kérdésnél számot kell vetnünk azzal, hogy információink, "a tudomány mai állása mellett" nem lehetnek elégségesek. Ha Madách Imre és feltételezett szerelme kortársaink volnának, akiket megszólaltathatnánk, akkor sem biztos, hogy megnyugtatóan tisztázhatnánk a kérdést (szigorúan természettudományosan véve: még ők maguk sem feltétlenül tisztázhatnák saját maguknak). Így tehát egy ponton túl, ha nem is kell (sőt, nem is szabad) lezárni a további vizsgálódást, de érdemes közzétenni mindazt, amit tudunk vagy sejtünk. Egyfelől azért, mert a további kutatásokat az éppen rendelkezésre álló információk teljeskörű közzététele sokkal inkább elősegítheti, mint a magánbeszélgetésekben, feljegyzésekben, levelekben előforduló részleges információk. Másrészt azért, mert a publikálás halogatása információk, akár döntő fontosságú információk végleges elvesztésével is járhat. Esetünkben a legfőbb "tárgyi bizonyíték"-ot

Schönbauer Anna sírja jelentheti. Amíg a sír megvan, addig esélyünk van rá, hogy egy későbbi antropológiai vizsgálat legalább valószínű választ adhat kérdésfeltevésünkre, ha azonban az azonosítandó személy földi maradványainak nyoma vész, akkor ez a lehetőség egyszerűen megszűnik. A Petőfi-kutatás közelmúltbeli eseményei jól példázzák, hogy az elveszett információk rekonstruálására tett utólagos (s éppen ezért szinte óhatatlanul erőltetett) erőfeszítések milyen eredményre vagy eredménytelenségre vezethetnek. S bár egy sír megőrzéséhez egy tanulmány írása csak szerény mértékben járulhat hozzá, azért ezt a lépést célszerű legalább "jobb híján" megtenni.

De más érvek is amellett szólnak, hogy a feltételezés forrásait, adatait érdemes közléteni. Így pl. a világirodalomban is találunk rá példát, hogy valakinek a törvénytelen gyermekéről időről időre szó esik, jóllehet az információ nem megalapozottabb, mint esztünkben. Kafka életrajzírói általában megemlítik, hogy az író halála után sok évvel, egy fiatalkori szerelmének, *Grete Blochnak* a közlése nyomán elterjedt az a feltételezés, hogy a hölgynek született Kafkától egy gyermeke. S bár inkább fenntartással, kételkedéssel szokás utalni erre az információra, mindazontáltal a Kafkáról szóló ismereteinknek vagy hiedelmeinknek ez is része.¹ Ugyanígy része lehet Madáchsal kapcsolatos ismereteinknek, esetleg hiedelmeinknek a házasságának felbomlása után született gyermekkel kapcsolatos információ is.

Végül megemlítek egy igen súlyos, bár ambivalens érvet, amely felhozható a publikálás mellett és ellen egyaránt. Az a feltételezés, hogy Madách Imrének házasságon kívül született egy gyermeke, legfőképpen a születés időpontja miatt döntően befolyásolhatja *Az ember tragédiája* keletkezésének lélektani körülményeiről kialakult elképzeléseinket. Az érv: horderejénél fogva nem hagyhatunk teljesen figyelmen kívül egy olyan feltételezést, amely részben új megvilágításba helyezi a szerző főművét. S mivel a lélektani indíttatások számbavétele így is,

úgy is csak kellően nem bizonyítható feltételezéseken alapulhat, eggyel több hipotézis figyelembevételére inkább növeli mintsem csökkenti annak az esélyét, hogy optimálisan mérlegeljük az alkotói indíttatás és munka körülményeit. Az ellenérv: az ismertnek hitt körülményeket, amelyek elegendően magyarázni látszóttak *Az ember tragédiája* keletkezését, nem volna helyes egy olyan új szemponttal kiegészíteni, amely nem kellően alátámasztott, s ugyanakkor felvételével a korábbi elképzelések jelentős korrekciójára kényszerülünk. Mert lehetséges ugyan, hogy eddig nem ismert okok éppen a főmű születésére nagyobb hatást gyakoroltak, mint ahogy azt hittük, de ezt csak szigorúan alátámasztott tényekkel ill. érveléssel lehet bizonyítani, nem pedig feltételezésekkel.

A fenntartások, az érvek és ellenérvek után következzenek a "tények". A tények, amelyek jelenleg ugyan nem bizonyítanak és nem cáfolnak semmit (s így több tudományelmélet nézőpontjából szemlélve kívül esnek a tudományosság körén), de amelyek további információkkal kiegészülve, a későbbiekben esélyt adhatnak a bizonyításra vagy cáfolatra.

Életrajzi adatok

Madách feltételezett szerelmének neve: Schönbauer Karolina, születési helye és ideje: Nagyszombat, 1832 körül. Mindez a halotti anyakönyvből derül ki, mivel a nagyszombati rk. anyakönyvek közül az ezidőtájt kereszteltek adatai Magyarországon nem állnak rendelkezésünkre. A gyermeket 1859. júl. 10-én keresztelték Anna névre Köbölkúton (ma: Gbelce), ahol a 15-ös számú házban született az előző napon, júl. 9-én. Az anyakönyvi kivonat szerint törvénytelen volt (illegitima), s ennek megfelelően a Schönbauer Anna nevet kapta. Az anya, Schönbauer Karolina később férjhez ment *Michna Pál*-hoz. Azt, hogy erre pontosan mikor és hol került sor, nem tudjuk (a családi hagyomány szerint 1863-ban, s ezt támasztja alá a halotti anyakönyv is, amely szerint két éve volt férjnél halálakor). Ami tény: 1864. júl. 7-én

megszületik közös gyermekük, *Michna István*. A helyszín: Csesztve 2., szülőkként pedig Minchna Pál és Schönbauer Karolina vannak feltüntetve. Figyelemre méltó, hogy erről az információról az érintett családtagok nem tudtak, jóllehet a helyszín miatt ez az első olyan adat, amely legalább azt valószínűsíti, hogy Madách Imre és Schönbauer Karolina ismerték egymást. Bár ezidőtájt *Madách Károly* lakott Csesztvén (közelebbről a hivatalos iratokban 1-es sorszámmal jelzett kúriában), Madách Imre különböző alkalmakkor időről időre ellátogatott öccséhez. A 2-es házban egyébként *Mathényi Pál*, majd annak Versegre költözése után *Majthényi Péter* és családja lakott.² Schönbauer Karolina tüdőbajban halt meg 1865. május 21-én Monoron, s ott is temették el május 22-én; utolsó lakhelye: Vasadpuszta, 48.³ Ami a származását illeti, a család birtokában lévő információk szerint nagyapja *Schönbauer József* volt, akiről ugyan nincsenek adataink, de akinek két *Széchenyi Ferenchez* írt levelét az OSzK Kézirattára őrzi.

Lánya, Schönbauer Anna 1876. júl. 29-én Csernelyen férjhez ment *Baloghy István*hoz, akitől négy gyermeke született: Károly, László, Gizella és Sára. Balogi Baloghy István 1829. aug. 30-án született Ipolybalogban (Balog nad Ipl'om) és 1891. szept. 4-én halt meg Egerben.⁴ Madách Imréhez ősi rokonság is fűzte, amennyiben mindkét család ugyanattól a IV. Béla idejében élt Radoncomestől vezette le származását. Ettől kezdve az özvegy egyedül (pontosabban: leánygyermekével) élt, és 1955. január 4-én halt meg Túrístvándiban. A halál oka: agykori végkimerülés.⁵

A kulcsok egyike: Madách művei

Több, egymással csak részben összefüggő kérdés vár megválaszolásra, amelyekre jelenleg nagyon eltérő valószínűséggel lehet választ adni. Az első: ismerte-e Madách Imre Schönbauer Karolinát? A második: szerelmeinek egyike volt-e? A harmadik: Schönbauer Anna Madách Imrétől született-e? Ezek

közül az elsőre elég határozottan igennel válaszolhatunk: azok a személyek, akik Madách életében Csesztvén Majthényi Páléknál megfordultak, nehezen kerülhették el a találkozást Madách Imrével, aki - különösen vendégek érkezésekor - gyakorta járt ott. De más adatok is emellett szólnak. A családi hagyomány szerint ugyanis Schönbauer Karolina eredetileg Baloghy István családjánál volt nevelőnő, akinek első felesége Majthényi Pál egyik leánya, *Majthényi Matild* volt. Az esküvőt 1852-ben tartották Csesztvén. Baloghy István tehát sűrűn megfordulhatott ott. Azt pedig, hogy 1852-ben azon kevesek egyike volt, akik Madách Imrével ill. a Madách családdal kapcsolatban álltak, a balasgyarmati járásnak a megyefőnökhöz felterjesztett jelentése bizonyítja.⁶ Baloghy István tehát kapcsolatban állt Madách Imrével; ha ez a kapcsolat néhány évvel később is fennállt, úgy a Majthényi Matildtól született gyermekek nevelőnőjét is föltehetően ismerte.

A két további kérdéssel kapcsolatban Madách életműve nyújt bizonyos információt. Azt, hogy éppen Schönbauer Karolinába szerelmes volt-e, természetesen nem tudjuk eldönteni, az azonban kétségtelen, hogy volt egy Karolina nevű szerelme, akinek kilétét eddig homály fedte. A nyomtatásban megjelent versek közül csak egyben fordul elő a keresztnév, a *Búcsú Karolinától* címűben,⁸ de a versek kéziratában több verscím mellett is (*Mentség, Veszélyes játék, Visszaveszem leányka*), feltűnik piros ceruzával a cím mellé jegyezve a Karolina név, rendszeren a "Karolin, hátrább" utalás formájában.⁹ Arra már inkább választ adhatunk, hogy mennyire tarthatjuk valószínűnek a versekben szereplő Karolinának és Schönbauer Karolinának az azonosságát? Legalább annyira (de inkább nagyobb mértékben), mint az ugyancsak sok Madách-versben előforduló Lujzának és a keszihóczyi és dacsólami *Dacsó Lujzának* az azonosságát. Arra ugyanis, hogy Lujza valójában Dacsó Lujza volna, 1932 előttről nincs semmi adatunk, s aki a nevet először leírta, közelebbről meg nem határo-

zott forrásra hivatkozott.¹⁰ Vagyis mindkét esetben egy-egy kései adatközlés az egyetlen támpont. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Madách Karolinájának és Schönbauer Karolinájának az azonosítása ma mégis reálisabb alapon nyuszik, mint a Madách irodalomban elterjedt Lujza és Dacsó Lujza azonosítás. Amíg ugyanis Schönbauer Karolina létezését dokumentumok igazolják (anyakönyvek, azok kivonatai, mikorfilmmásolatai), addig Dacsó Lujza nevű személy létezéséről jelenleg sajnos semmilyen dokumentummal vagy akár 1932-nél korábbi információval nem rendelkezünk. A Lujza-szerelme helyszínéként felételezett Keszihócon (Dacsókeszi, Kosihovce) nemcsak Lujza sírját nem találjuk; az alsóprébolyi (Dolné Příbelce) evangélikus anyakönyv sem tartalmaz vele kapcsolatos információt, jóllehet a Dacsó család Keszihócon született vagy elhunyt tagjai megtalálhatók az anyakönyvben.

Az a feltételezés tehát, hogy Schönbauer Karolina Madách Imre szerelmeinek egyike volt, nem megalapozatlanabb, mint az, hogy Dacsó Lujza vagy *Gyuros Borbála* (esetleg *Bagyinszky Borbála*) szintén a szerelmei voltak; mi több, utóbbiak közül Lujza a dokumentumok teljes hiánya miatt, Borbála pedig azért, mert két különböző személyt sejtethetünk a név mögött, még kisebb valószínűséggel azonosítható.

Végül arra a kérdésre, hogy volt-e Karolinának Madáchtól gyermeke, hiába keresünk az eddig ismert életműben választ. Van azonban Madách Imre levelezésében egy érdekes, eddig értelmezhetetlennek látszó részlet, amely, ha feltételezzük, hogy Madáchnak valóban született egy házasságon kívüli gyermeke, úgy logikus magyarázatot nyer. Sajnos a levélrészlet a fordított irányú következtetésre nem ad elegendő támpontot.

1863. február 17-én Madách Imre levelet írt *Nagy Ivánnak*, s abban megkérdezte, hogy milyen feltételekkel köthetne életbiztosítást egy hölgy illetve egy gyermek számára. Tekintsünk el egy pillanatra attól, hogy a levélben konkrétan huszonnégy éves nő és

másfél éves gyermek szerepelt; a számok, meglehetősen, fiktív számok. Akkor sem világos, vajon kikre gondolhatott a levélíró. A Madách Imre életrajzi krónika szerzője azt írja, hogy a családtagok közül egyedül unokahúga, *Károlyi Miksáné Huszár Anna* jöhetett szóba, bár nem tartja kizártnak azt a lehetőséget sem, hogy esetleg Madách egyik szerelme, s annak gyermeke lett volna a kedvezményezett.¹² Csakhogy Huszár Annának egyáltalán nem volt gyermeke; legközelebbi rokoni legalábbis így tudják, s még egy esetleg korán elhunyt gyermek létezését is valószínűtlennek kell tartanunk, mivel sem nagyanyjának, *Majthényi Annának*, sem féltestvérének, *Balogh Károlynak* hozzá intézett leveleiben nincs ilyen utalás.¹³ Nem is egészen érthető, hogy az a Madách Imre, akinek néhány hónappal korábban még egy anyáról és gyermekéről, majd élete végéig az anyáról (*Fráter Erzsébettől és Madách Jolánról van szó*) kellett anyagilag gondoskodnia, s akinek ezért (is) súlyos likviditási gondjai voltak élete vége felé, miért kívánt még egy nőről s még egy gyermekről gondoskodni.

A Nagy Ivánhoz intézett kérdés mindazonáltal többféleképpen is magyarázható; elvben az sem kizárt, hogy valaki másnak a kérdését tolmácsolta, bár a megfogalmazás miatt (amelyben önmagáról, mint 40 éves emberről szól) ez nem túl valószínű. Érdekes, hogy Madách két kérdést, s két további alkérdést tesz fel a biztosítással kapcsolatban. Szigorúan különválasztva kérdezi, hogy a huszonnégy éves hölgy részére kötendő életbiztosítás mibe kerülne, s külön kérdezi a másfél éves gyermekét. Nincs okunk feltételezni, hogy anyáról s gyermekéről lenne szó, bár kétségtelenül ez látszik a legvalószínűbbnek. Az alkérdések mindkét esetben arra vonatkoznak, hogy mennyivel lenne kisebb a biztosítási összeg, abban az esetben, ha ennek esedékes kifizetése előtt a kedvezményezett meghalna, úgy az összeg a biztosítóra szállna. Az alkérdések arra vallanak, hogy Madách mindenképpen szeretett volna "készpénzkímélő" eljárást találni. Másrészt

a kedvezményezett halála esetén számára irreleváns volt a kérdés, hogy a befizetett összeggel mi lesz; szigorúan egy jól meghatározott nőt illetve egy gyermeket kívánt 1000-1000 forinthez juttatni, nem pedig azok esetleges örököseit.

Azt, hogy a gyermek Madách gyermeke - s hogy a nő a gyermek anyja-e, nem tudjuk; mindenesetre ez egy (pontosabban két egymással nem is feltétlenül összefüggő) lehetőség. Valamegyest egyszerűbb a válasz arra a kérdésre, hogy ha Schönbauer Annáról van szó, akkor az életbiztosításra miért éppen ekkor gondolt Madách Imre, s miért nem a gyermek születése után? A legvalószínűbbnek látszó válasz az, hogy bár a közeli halál lehetőségével minden bizonnyal élete során többször is számot vetett, ám hat nappal a levél írása előtt egy vele egykorú barát és pályatárs halála, akinek halálos ágyánál talán ő maga is jelen volt, erős hatással lehetett rá.

Február elején egy *Beniczky Erzsé* nevű hölgy arra kérte levelében Madách Imrét, hogy keresse fel a haldokló *Lisznai Kálmánt*. Lisznai halála (különösen, ha a kérésnek eleget tudott tenni Madách, amiről azonban nincsenek adataink) nyilván megrázta és el is gondolkodtatta őt. Így juthatott arra a belátásra (függetlenül attól, hogy ki lett volna a kedvezményezett), hogy az életbiztosítás megkötését nem halogathatja tovább.

Nem tudjuk, végülis kötött-e életbiztosítást, s ha igen, kinek a javára. Lehetséges, hogy pénzügyi helyzete, illetve a biztosító kedvezőtlen ajánlata miatt másként döntött.

Érdemes azonban belegondolnunk abba a lehetőségbe is, hogy a levélben előforduló számok valódi számok és pontosak. Hiszen a levélíró épp azért kéri Nagy Iván segítségét, mert nem kíván bonyolult táblázatok alapján kalkulálni. Pontos választ csak akkor remélhet, ha pontos adatokat közöl. Károlyi Miksáné Huszár Annát ebben az esetben komolyan fontolóra vehetjük, mivel néhány hét híján 24 éves (a nézsai katolikus anyakönyv szerint 1839. márc. 31-én keresztelték¹⁴). Viszont Schönbauer Karolina vagy

Schönbauer Anna nem jöhet számításba; nem világos tehát, hogy ki lehet a másfél éves gyermek. Mellesleg szóba jöhet még *Makovnyik Jánosné* Gyurok Borbála is, akinek születésére nézve két különböző dátummal rendelkezünk: 1840. nov. 13. és 1838. júl. 26.¹⁵; ezek közül az utóbbi (még lehet, véletlenül) éppen megfelelő. Arról, hogy Gyurok Borbálának volt-e gyermeke, s ha igen, mikor született, jelenleg nincsenek adataink.

A családi hagyomány

A ma élő leszármazott, Varjú Vincéné Baloghy Ida elbeszélésének valamennyi részlete nagynénjétől, *Baloghy Gizellától* származik, aki a halála előtt mesélte el a származásukról szóló családi hagyományt. Azt, hogy a család még az ötvenes években is a legszigorúbban titokban tartotta a Madách Imrétől való származását, jól mutatja, hogy Túristán senki nem tudott erről, jöllehet a családtagokra, köztük Schönbauer Annára is többen emlékeznek meg.

1852-ben Baloghy István feleségül vette Csesztvén Majthényi Matildot, akitől négy gyermeke született. A gyermekek nevelőnője Schönbauer Karolina lett. Azt, hogy a család ekkor még Ipolybalogban élt-e, nem tudjuk, így arról sem szól hagyomány, hogy Madách Imre hol találkozott vagy találkozhatott a nevelőnővel. Ami biztos: Baloghy István édesapja, *Baloghy Imre* Versegen halt meg 1855. nov. 14-én; Verseg egyúttal a különben rendkívül kiterjedt keseleőkeői Majthényi család (egyik) lakhelye is, s érdekes módon Schönbauer Annát is versegi származásúnak írja a házasulandók anyakönyve, jöllehet Köbölkúton született. Így tehát Csesztve mellett a másik lehetséges helyszín Verseg, ahol Madách Imre és Schönbauer Karolina találkozhatott. A családi hagyomány szerint Baloghy István apja, Baloghy Imre volt a gyermek gyámja. Ez a hagyomány azonban nyilván tévedésen vagy félreértésen alapul, hiszen Baloghy Imre már korábban meghalt.¹⁶ De az sem valószínű, hogy maga Baloghy István lett volna a gyám, legalábbis látszatra erősen ez ellen szól, hogy

a későbbiekben feleségül veszi majd a gyermekét. Ez elméletileg kizáró oknak látszik, bár a házasságkötés körülményei elég rendhagyóak ahhoz, hogy ezt a lehetőséget se vessük el.

1864-ben Schönbauer Karolina Csesztvén élt, s ekkor már Minchna Pál uradalmi intéző felesége, majd egy évvel később tüdőbajban meghal Monoron. Azt, hogy ezek után mikor s milyen okból kerül kapcsolatba a gyermek Balogh Istvánnal, nem tudjuk. Tény azonban, hogy Majthényi Matild, Balogh István első felesége meghalt. A családtagok szerint öngyilkos lett; a Túrístvándiban élő özv. *Nyiri Sándorné Makay Margit* az öngyilkosság okát is tudni véli: eszerint Schönbauer Anna gyermeket várt Balogh Istvántól, s amikor ezt a felesége megtudta, akkor követett el öngyilkosságot.

A rendelkezésünkre álló adatok megerősítik, hogy valóban ez történhetett. Ami az öngyilkosság okát illet, azt az események sorrendje valószínűsíti; először ugyanis megszületik Schönbauer Anna elsőszülött gyermeke, Balogh Károly, 1876. júl. 3-án Mogyorósdon. Csak ezután hal meg Majthényi Matild, júl. 20-án Budapesten, végül pedig júl. 29-én kerül sor Schönbauer Anna és Balogh István házasságkötésére.¹⁷

Tény, hogy a család emlékeztetőben semmi jó nem kapcsolódik Balogh István személyéhez, aki 47 éves korában feleségül vette a 17 éves Schönbauer Annát.

A családi hagyománynak még két érdekes részlete van. Az egyik szerint Schönbauer Anna örökölt az édesanyjától száz hold földet. Az adat elgondolkodtató, mivel nehéz megmagyarázni, hogy száz hold föld birtokában miért megy el valaki nevelőnőnek. A legésszerűbb feltételezés az, hogy nyilván később jutott csak a földhöz, s az öröklés, mint legvalószínűbb lehetőség mellett második helyen azzal számolhatunk, hogy talán első gyermekének apjától kapta a földet. Sajnos a családnak még csak feltételezése sincs arra vonatkozóan, hogy a régesrég elárverezett anyai örökség hol lehetett, így annak eredete is homályos.

A másik részlet Madách Imre halálára vonatkozik. Eszerint amikor a haldokló költő Annát hívta, gyermekére gondolt, s nem a halálos ágyánál jelenlévő unokahúgára, Károlyi Miksáné Huszár Annára.

Utolsó látogatás

Kálnay Nándor szerint Madách Imre 1864. júniusának végén járt utoljára Csesztvén, ahol három napot töltött. Érdekes, amit a második nap délutánjáról írt a szerző: "kiválasztotta magának azt a helyet, ahonnet kilátás nyílik a parasztlak földjeire az átellenben lévő dombon. Ide ült le Madách; egy pontra irányozta szemeit és a gondolatokba oly annyira bele volt mélyedve, hogy midőn a fiúk mellette elmentek, nem vette észre őket. Ilyen helyzetben ült ott, úgy szólván mozdulatlanul az egész délután, míg csak vacsorálni nem hítták őt."¹⁸ Kálnay azt feltételezi, hogy talán a *Tündérrálm* című művén gondolkodott a szerző. Nem kizárt ugyan, hogy az is megfordult a fejében, mivel azonban a leírás nem tesz róla említést, hogy Madách jegyzetelt volna, így legfeljebb általánosságban merenghetett el egyik vagy másik művén. Nem valószínű azonban, hogy ez kitöltötte volna az ebédől vacsoráig tartó időszakot, ami a nyári napforduló közelsége miatt viszonylag hosszú lehetett. Ráadásul a feltételezés nem ad magyarázatot Kálnaynak arra a megfigyelésre, hogy Madách egy bizonyos helyet választott ki magának, s egy bizonyos pontra (vagy inkább egy bizonyos irányba, hiszen a külső megfigyelő csak a tekintet hozzávetőleges irányát láthatja!) nézett. Ha feltételezzük a Schönbauer Karolinával való kapcsolatot, úgy azt kell legvalószínűbbnek tartanunk, hogy az ezidőtájt Csesztvén élő Karolinára gondolt, s tekintete ennek megfelelően a Majthényi kúriára esett. Ha Kálnay visszaemlékezése abszolút pontos, úgy néhány nappal ezután születik meg Karolina második gyermeke, Michna Páltól. Nem kizárt azonban, hogy már meg is született. Bár nem tudjuk, hogy Kálnay közelebbről minek alapján teszi június végére Madách utolsó csesztve-i látogatását, leírása

arra enged következtetni, hogy az ebédnél feltalált cseresznye (amelyre Madách egy megjegyzést tett) adta az utólagos kulcsot az esemény datálásához. Csakhogy július 7-én, Michna István keresztelésekor is feltaláltak még azt a bizonyos cseresznyét. De akár a gyermek születése előtt, akár utána járt ott Madách, a legvalószínűbb magyarázat mégiscsak az, hogy kései szerelmére, Schönbauer Karolinára gondol a kertben ülve, tekintete arra esik, ahol Karolina lakik ezidőtájt, az a Karolina, akinek éppen ezekben a napokban születik (vagy született) gyermeke, ezúttal nem Madách Imrétől, hanem a férjétől, Michna Páltól. Arról, hogy Schönbauer Anna is Csesztvén tartózkodik-e, sajnos nincsenek adataink. Minden esetre Madách viselkedése arra vall, hogy ekkor már nincs semmilyen kapcsolata Karolinával: a Csesztvén tett utolsó látogatás során már nem keresi fel egykori kedvesét.

További kutatások

A Karolinával kapcsolatos kérdések módszeres kutatására kevés járható út kínálkozik.

Az antropológiai-genetikai vizsgálatokat ma még nem célszerű elvégezni, mivel azok segítségével jelenleg inkább kizárni lehet az apaságot, mintsem bizonyítani. Madách Imre földi maradványai egyébként sem hozzáférhetőek; az összehasonlító vizsgálatokat elméleti és gyakorlati okok egyaránt korlátozzák. Mindazonáltal, mivel abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy apának és feltételezett lányának a csontváza egyaránt egy-egy jól körülhatárolható területen található (Madách Imréé Alsósztrégován, a kastély kertjében, az emlékmű alatt, Schönbauer Annáé Türistvándiban, három szomszédos sír egyikében), ezért a távolabbi jövőben a természettudományos vizsgálatoktól várhatjuk a legpontosabb választ kérdéseinkre.

De a "lág" kutatási módszer is időigényesnek, s nem is feltétlenül célravezetőnek látszik. Mindazonáltal elméletileg sorra megvizsgálhatók az egykori Madách-birtokok tulajdonváltásai, s ha a későbbi birtok-

kosok között valahol Schönbauer Anna neve felbukkan, az legalábbis komoly érvként jöhet szóba az apaság mellett.

Az ember tragédiája keletkezésének életrajzi háttere

Ha Schönbauer Anna valóban Madách Imre lánya, akkor ez a körülmény új megvilágításba helyezi a szerző főművének keletkezését. A dátumokat figyelembe véve, s a terhesség normális lefolyását feltételezve azt mondhatjuk, hogy Karolina öt és fél hónapja volt terhes, amikor Madách elkezdte írni a *Tragédiát*. Terhességéről tehát már föltehetően neki is, és a gyermek apjának is tudomása volt.

Ebben az esetben az idillikus részeknél (pl. második és harmadik szín) legalább anynyi okunk van Éva megformálásának hátterében Karolinát látnunk, mint Fráter Erzsébetet. Fokozottan érvényes ez az utolsó színre, ahol Ádám nem várt módon apa lesz. Lehetséges persze, hogy a jelenetnek egyáltalán nincs életrajzi vonatkozása. Ám ha mégis van, úgy a házasságával éppen ez a rész nehezen állítható párhuzamba. Hiszen Éva terhessége Ádám számára nem várt módon következik be, sőt, keresztetzi törekvéseit. E profánnak tűnő feltételezés természetesen nem mond ellent a mű keletkezésével kapcsolatos egyéb hagyományoknak, legalábbis annak a három hagyománynak nem, amelyek a mű előzményéről szólnak (más kérdés, hogy e hagyományok viszont részben ellentmondanak egymásnak).¹⁹

Aminnek ellentmond, az nem több mint egy másik feltételezés. Valóban: az öt évvel korábban felbomlott házasság elvben éppúgy magyarázhatja a mű keletkezését, mint a megszületendő gyermek, ha azonban Madách a gyermek apja, úgy már csak az időbeli egybeesés miatt is ésszerűbb az utóbbit tartanunk a döntő indítéknak.

Van még egy lehetőség a felvetett kérdések megválaszolására, bár a módszer, jellegeből adódóan félreértésekre és vitákra adhat okot. Mindazonáltal célszerű volna, ha különböző szempontok alapján írásszakértő

is megvizsgálná Madách műveit, leveleit. E szempontok egyike lehetne éppen a címben feltett kérdés.

Madách rajzai

Madách Imre a hozzá közelálló személyeket olykor egy-egy rajzon vagy éppen olajfestményen örökítette meg. Van, ahol tudjuk, kit ábrázolnak a rajzok, de néhány esetben már fia, Madách Aladár is tanácstalan volt, nem is szólva a Madách életét kutatókról, akik csupán a képek egy jól körülhatárolható, értelmezhetőnek látszó részét tették közzé.

Egy hangsúlyozottan polgári öltözetű, kalapot viselő hölgy két példányban is föllelhető portréja érdekes színfoltja a Madách-rajzoknak.²⁰ Madách Aladár egyikhez sem fűzött kommentárt, így aztán a Madách éle-

tét kutatók sem tették ezt, s inkább tartózkodtak a rajzok publikálásától. A jelen tanulmány írója sem vállalkozhat a "kit ábrázolnak a rajzok?" kérdés megválaszolására. Csupán egy apró érdekességre hívhatja fel a képek későbbi elemzőinek figyelmét. A rajzok szemléltetést ugyanazt a fiatal hölgyet ábrázolják, s a legfőbb eltérés, ami a rajzok között mutatkozik: a másodikon a hölgy arca teltebb. A legkézenfekvőbb (bár kétségteljesen nem egyedül lehetséges) magyarázat: a hölgy terhesége.

Sem ebből, sem az előzőekben említett részinformációkból nem szabad azonban messzemenő következtetéseket levonnunk. De érdemes felfigyelnünk rájuk, s további adatok gyűjtésével megkísérelnünk a mainál megnyugtatóbb választást a címben feltett kérdésre.

Irodalom

1. Györffy Miklós: *A monologizáló Kafka. Utószó Franz Kafka: Naplók, levelek* (Bp. 1981.).c. könyvéhez. 773., Pók Lajos: *Kafka világa*. Bp. 1981. 151. 2. Kálnay Nándor: *Csesztve község története és leírása*. Bp., 1884. 32-33. 3. *Magyar Országos Levéltár*. A 5177. 4. *Magyar Országos Levéltár*. A 1276. *A halál oka: szívszélhűdés; az elhunyt utolsó lakhelye: Eger, Honvéd utca 4.* 5. Bolla István polgármester úr szíves közlése. 6. *OLA 289*. 7. Spáczay Hedvig: *Madách Imre hadbíróvási perének nyomában*. In. *A Nógrád megyei Múzeumok évkönyve 1983. Salgótarján 1983.* 87-88. 8. Halász Gábor: *Madách Imre összes művei*. Bp. 1942. II. 56-57. 9. *OSzK Kéziratára*. *Fol. Hung.* 1397. 10. Harsányi Zsolt: *Hogyan írtam a Madách-regényt? Új Idők*. 1932., II. 638-640. 11. *Ezúton mondok köszönetet Raab Vilmos lelkész úrnak (Pöstyén) szíves közléséért, aki a Besztercebányai Levéltárban található alsópribolyi evangélikus anyakönyvet ebből a szempontból végignézte*. 12. Radó György: *Madách Imre életrajzi krónika*. *Salgótarján 1987.* 289-290. 13. *OSzK Kéziratára*. *Levelestár: id. Madách Imréné - Károlyiné Huszár Annához, Balogh Károly - Huszár*

Annához. 14. *OLA 5347*. 15. *Az első dátumot. Harsányi Zsolt kapta az alsósztrigovai evangélikus lelkésztől 1932-ben (Nógrád megyei Levéltár XIII. 1. A Bory-Madách család iratai. A Harsányi Zsolt-hoz intézett 40. levél), a második dátum Raab Vilmos lelkész úr szíves közlése, ugyancsak az anyakönyv alapján*. 16. Nagy Iván: *Magyarország családai*. Bp. 1857. I. 151. *Az OSzK Kisnyomatványtárában a gyászjelentése is megtalálható*. 17. *OLA 1250*. *Bár az első gyermek a házasságkötés előtt született, az anyakönyvi bejegyzés szerint mégis törvényes. A házassági anyakönyv felsorolja ugyan a házasságkötés szüleit, de csak három személyt; a menyasszony apját nem említi. Majthényi Matild halálának helye és időpontja a gyászjelentéséből állapítható meg (OSzK Kisnyomatványtára, XIX. századi gyászjelentések, 5. doboz)*. 18. Kálnay Nándor: *i.m.* 25. 19. *A három hagyomány: Jeszenszky Danó visszaemlékezése (Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Bp. 1900. 338-339.), Plichta Soma visszaemlékezése (OSzK Levelestár: Plichta Soma - Jeszenszky Istvánhoz) és Pétery Károly emlékiratai (Türi Mészáros István: Hogy született meg az "Ember tragédiája"? Ország-Világ 1888. dec.1.)*. 20. *OSzK Kéziratára. Analekta 3847. 14. és 15. rajz*.

Nagy Ervinné

Gondolatok egy Madách – karikatúráról

Előkerült egy eddig ismeretlen Madách-rajz, melyet a győri Xantus Múzeum igazgatójának és munkatársainak szíves közreműködésével teszünk közzé. A nyolcalakos kép a Szabó József-féle hagyatékban "Madách rajza. Nagyított repro" jegyzettel szerepel. Az eredeti kép egyetlen Madách gyűjteményben sincs meg, valószínűleg ismeretlen helyen lappang. Hol és miről készülhetett a másolat? A kérdések megválaszolására a hiányos adatok miatt többnyire csak feltevéseink vannak.

Szabó József Madách-kutató 1973-ban költözött el Balassagyarmatról Győrbe és gyűjteményét a Xantus Múzeumban helyezte el. Az általa szignált "Madách rajza. Nagyított repro" Balassagyarmaton az 1950-es, 60-as években készült. Mivel a kép eredetije nincs meg az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában, illetve az Petőfi Irodalmi Múzeum Madách-anyagában, így a másolat készítésekor nógrádi gyűjteményben, esetleg magántulajdonban lehetett. Az említett időben és korábban is Balassagyarmaton a Nagy Iván, később Palóc Múzeum rendelkezett Madách-gyűjteményben, esetleg magántulajdonban lehetett. Az említett időben és korábban is Balassagyarmaton a Nagy Iván, később a Palóc Múzeum rendelkezett Madách gyűjteménnyel. Egy 1943-as adat szerint "két olajfestmény van itt Fráter Erzsiről", az egyiket Madách Imre készítette, a másik ismeretlen festő alkotása, melynek

eredetije *Perédy György*, " az Erdélyi Lapok szerkesztőjének birtokában van".² A festmény azóta Kolozsvárról visszakerült, és jelenleg Budapesten magánkézben található. A balassagyarmati Múzeum anyagában Madách-rajz nem volt.

1964 októberében, a Madách Centenárium alkalmából Csesztvén kiállítás nyílt meg. Erről *Bernáth László* Majtényi Anna kúriája című írásában közli: "négy eredeti Madách Imre rajz van a csesztvei Madách Múzeum birtokában. Kettő romantikus tájat ábrázol, egy karikatúra, a negyedik mintha a Civilizátor illusztrációja lenne."³

Milyen valószínűsége van annak, hogy a "Civilizátor esetleges illusztrációja" azonos a most előkerült képpel?

Szabó József hat Madách-rajz másolatát vette be gyűjteményébe. Ifjúkori rajzokat, az önarcképet és ezt a jellegzetes karikatúrát. A hat rajzból öt a csesztvei Múzeum anyagában ma is látható, és eredetije az OSZK Kéziratárában megvan. Hogyan került a hatodik rajz ehhez? Az 1964-ben a Madách Centenáriumra megnyílt csesztvei kiállítás forgatókönyve - annak pontos leírása - nem maradt fenn. A korabeli levelezésekből, cikkekből megtudjuk, hogy itt volt Madách bölcsője, karosszéke, olajfestménye Fráter Erzsiről. Az Országos Levéltár főleg családi iratokból küldött 47 fotómásolatot,⁴ a PIM pedig válogatást a Madách-anyagból, így az ismert rajzokból is. Hogy a cikkben

említett "négy eredeti rajz" hogyan származott ide, azt nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy ezek nem szerepelnek az OSZK Kézirattárban.

A vizsgált hatodik kép tehát a "négy eredeti rajz" között lehetett, mivel azonosítja az a körülmény, hogy eddig ismeretlen képről van szó mindkét esetben.

Figyelmet érdemel még a "négy rajz" további sorsa is. Csesztvéről Salgótarjánba, a Megyei Múzeum Madách anyagába került a két tájrajz, a két karikatúra lelőhelye ismeretlen. Csúpan másolata maradt meg feltételezések szerint a Szabó József-féle hagyatékban.

Lehet tehát, e rajz a Civilizátor illusztrációja? - Madách nem készített műveihez illusztrációt, de gyakran lerajzolta azt, amit leírt. *Lónyai Menyhért*nek 1838-ban Sztregováról tájleírást küld, később le is festi. A Regélőben 1841-ben megjelent Trencsini - másként Teplici - fürdők című útijegyzetéhez képillusztrációt is mellékel. A családtagok visszaemlékezéseit idézve *Becker Hugó* írja: "mesélgetés közben, vagy amikor az elbeszélést szemléltethetővé kellett tenni hevenyészve ceruzával megrajzolta."⁵ Joggal tételezzük fel, hogy a bemutatott mozgalmas kép valamely elbeszélés vagy leírt történet, anekdota rajzos változata. Találónan jegyzi meg *Balogh Károly: a Madách képek értéke elenyészik, ha nem ismerjük az ötletet, élményt, melyből fakadt.*

A Madách-irodalomban többször előfordul az a feltételezés, hogy volt a Civilizátor-nak képi megformálása. A kocsmajelenet címen ismert olajképről *Balogh Károly* csúpan formai elemzést ad, *Palágyi* a magyaros öltözkű csaplároslány és legény mellett a "hízott képű német Sellsorgert" is bemutatja és úgy értelmezi, hogy "Bach korabeli gyűnyolódás ez, mely a költőnek a Civilizátor című vígjátékára emlékeztet".⁶ A kép elvesszett, így *Palágyi* értelmezéseit nem ellenőrizhetjük, de az adat azt igazolja, volt a vizsgálomlékezők közlésében jele annak, hogy létezett egy kép, mely akár a Civilizátor illusztrációja is lehetett.

A most bemutatott kép középpontjában haragos gazda áll és ostorral veri a kutyákkal körülvevett alakot, az előtérben álló leányzó és az ajtón betóduló cselédek látható öröme. Szinte ideillik a Civilizátor néhány sora: "Fel! Mürzl, zászlóul szoknyádat add/ A vén gazembert mogyoróbotokkal/ Mángoroljátok meg."

A rajzon a Madách karikatúrák ismert témáját látjuk, házassági civódás, féltékenységi jelenet. Ha feltételezzük, hogy más karikatúráihoz hasonlóan itt is környezetét rajzolta, akkor több vizsgálódási szempontot is választhatunk. Egyrészt összevetjük a Civilizátorban és a képen látható szereplőket, másrészt megvizsgáljuk az adott időszakban a sztregovai ház személyzetére vonatkozó forrásokat.

A Civilizátorban és a képen egyaránt négy férfi és egy nő szerepel. (A kutyák száma eggyel több, de utalás van arra, hogy *István* gazdának van kutyaoლა, így kutyája is.)

Már az életrajzíró *Morvay* és *Palágyi* is tudni véli, hogy volt modellje *István* gazdának. *Morvay Bory Istvánnal*,⁷ *Palágyi* egyenesen a költővel azonosítja a "magyar gazdát". Mivel a névazonosság elvéből indulunk ki, *Morvay* álláspontját fogadjuk el. - *Bory István* 1826-58-ig volt a család szolgálatában, lényegében ő irányította a gazdaságot. Ő volt az "István gazda" először *Csesztvén*, aztán *Sztregován*. A nevére kiállított szolgálati bizonyítvány "szakértői képességét", hűségét hangsúlyozza. Szolgálati éveinek letöltése után a családdal való jó kapcsolata nem szűnt meg.⁸

*Verzár Mihály*⁸ (Miska, a magyar) a sztregovai ház híres szakácsa. *Balogh Károly* és *Harsányi Zsolt* megörökíti "behemót nagy természetét és a fején díszelgő kuktasapkát". (A képen az ajtóban magasodó alakra emlékeztet a leírás.) Az étkezéshez délben és este a konyha előtti kis harangon *Mihály* szakács jelt adott, és ez "az éles harangszó átjárta az épület minden zegét-zugát."⁹ Egy nap *Madách Imre* e szavakkal nyitott be az ebédlőbe "Éppen azt írtam le - csengetnek".¹⁰ Így *Verzár Mihály* ebédre hívó ha-

rang kongatása közvetve bekerült a Tragédia történetében.

*Tucsek János*¹¹, a hajdú, a ház "Jancsi huszára". Madách tréfás mókáinak részese, a húsvéti locsolkodás címen ismert anekdota szereplője. A bort nagyon kedvelte (delírium tremensben halt meg). Amikor felöntött a garatra, "robotra" hajtotta a parasztokat, visszaálmódva a "régis szép időköt". Öltözéke "fehér zsinóros kék dalmány", hatalmának szimbóluma a mogyorófacápca. Madách egy alkalommal a szlovák mytoszokról beszélgetett *Henrici Agostonnal*, a falu evangélikus lelkészével. Hazatérve elfelejtette a tündér szó szlovák megfelelőjét, "Behívatta Jancsit, az ő policeiminiszterét. Te Jancsi, hogy hívják tótul a tündért? Jancsi ura kedvenc lovát, a Tündért értette és felelte: Kvonny (=lő)".¹² Ő tehát "Janó, a tót" modellje. A képen zsinóros ruhában látható.

A 19. században Nógrádban, de országosan is jelentéktelen számú olasz nemzetiségi

él. *Keleti Károly* adatai alapján Nógrádban (magyar: 67,05, szlovák: 31,10, német: 1,83, egyéb nemzetiségű: 0,02). Miért kerül be a Civilizátorba Carlo, az olasz? Talán azért, mert Madách új gazdatisztje (1859-től) a sziléziáj *Philipp Károly* olasz származású volt?¹³ Róla csupán annyit jegyzett fel az életrajzíró, hogy fia, az ifjabb Philipp a Madách fiúkkal nevelkedett.

Mürzl a neve, a Mária név svábos változata. A sztregovai házban két Mária van ebben az időszakban: *Tót Mara*¹⁴, az ifjabb Tucsek János későbbi felesége, és Marinkó, tót menyecske, akit Harsányi említ, mint Madách futó kalandjainak egyik szereplőjét.¹⁵

Két alkalmazottról kell még szólnunk, *Pass Andrásról*, a philosophusról, akinek latinos műveltségét *Arany János* is feljegyezte, és *Paulikról*, *Madách Mária* hajdani inasáról, aki tanúja volt gazdáinak brutális meggyilkolásának. Az ő nevük viszont nem egyezik a rác Urus és oláh Mitrucl nevével. Való-

Madách rajza

színiüleg nem véletlen, hogy a Civilizátor nyolc szereplője közül ötnek megvan a név- és négy esetben a nemzetiségi megegyezése Madách alkalmazottai között.

A névazonosítás néhány adatával azt kívántuk bizonyítani, hogy a vígjátékot karikatúráihoz hasonlóan, környezetéről mintázta.

A képés mű ezen a ponton találkozunk. De nyitva maradt a kérdés a Civilizátor és a karikatúra kapcsolatáról. A Civilizátort, mint a Bach-korszak bírálatát, és Madáchnak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját szokták vizsgálni. Induljunk ki most egy másik megközelítésből!

Az arisztophaneszi hatás első említése (1855) és a Civilizátor megírásának ideje (1859) egybeesik a karikatúrák készítésével. A karikatúrákban és az arisztophaneszi vígjátékokban torzításban kifejezett érzésének indokolását Szontágh Pálhoz 1855-ben írott levelében olvashatjuk: "Minden érzés csak akkor lesz műtárgyi, mikor megszűnik szenvedés, érzés, ideál lenni, mikor mint tudós orvos sajnálat és részvét nélkül bonckés alá vesszük azokat." Mi az az érzés, ideál, amit sajnálat nélkül bonckés alá vesz? A rajzokon - mint utaltunk már erre - házassági konfliktusokat ábrázol: civakodást, az udvarló kifigurázását, a csábító megbotozását. És ezen a ponton találkozunk a Civilizátorral ez a karikatúra. István gazda Stroom intrikái elől a "kutyáolba" húzódik vissza, és csak akkor áll a cselédek sürgető kérésére a lázadók élére, amikor kedvesét, Mürzlt Stroom el akarja csábítani tőle. Ezúttal bottal kergeti el a betolakodót. Harsányi Zsolt utal erre, mikor "egyéni öngúnynak", szerelmi szatírának nevezi a művet.¹⁶ Így a Bach-rendszer maró kritikája mellett magánéletének szatírája is ez, éppúgy, mint a vizsgált karikatúra. Vessünk még egy pillantást a rajzra. Madách egyik legmozgalmasabb képe, az arcok egyénetése, az érzelmek ábrázolása, jobb rajzainak sorába emeli.

A ruházat is figyelmet érdemel: "az 50-es évek végén a magyaros ruha lett a divat, a férfiak atillát és csizmába szorított nadrágot hordtak, az asszonyok, lányok magyar pruszlikot. A gyerekek ruhája csupa pityke, zsinór és vitézkötés, a hordován csizmán pengő sarkantyúval" - emlékszik vissza Balogh Károly.

A névazonosítás során kísérletet tettünk arra, hogy Madách környezetének eddig elhanyagolt részét, cselédeit mutattuk be, akik az író élményvilágának feltétlenül alakítói voltak.

A most először publikált Madách-karikatúra reményeink szerint talán segít abban is, hogy az eredeti rajz nyomára találjunk.

Jegyzetek

1. Győr Xantus Múzeum, Szabó József hagyaték 2. Képes Vasárnap 1943. január 26.
3. Bernáth László: Majtényi Anna kúriája, Esti Hírlap 1964. szeptember 28.
4. Palóc Múzeum kézirattára.
5. Becker Hugo: Madách Imre életrajza, Magyar Szemle 1899. XI. évf. 90.
6. Vasárnapi Újság 1897. 51. szám 859-860., Palágyi M.: Madách Imre rajzai.
7. Morvay Győző: Madách életrajzáról és költészetéről Bp. 1900. 431.
8. Harsányi Zsolt: Madách Imre életrajzi regénye III.k.95.
10. A költő akkor írja le - fia szerint - a falanszter-szín "Csengetek" szavát szerzői utasítás-ként, amikor az ebédlő kisharangja ebédre hívta., Kerényi Ferenc: Írtam egy költeményt Bp. 1983. 51.
11. Plágyi M.: i.m. 228-229.
12. Morvay Győző: i.m. 436, Balogh K.: i.m. 132.
13. Balogh K.: i.m. 187-188.
14. Andor Csaba: Madách Imre és Bagginszky Borbála (kézirat).
15. Harsányi Zsolt i.m. III.k. 72-73.
16. Uo. 103.

T. Pataki László

VÉD/VÁDIRAT

Madách kontra Madách ügyben (fikciók és dokumentumok)

Az itt következőkben értelemszerűen *kezdődik a valódi (valóságos) a fikcióval: "dokumentum" a "megtalált" dokumentummal.* (Mindez a teljesség igénye nélkül.) Egy másik akta - esetleg - mást is(!) mondhatna. Rilke szerint: *"Rettenetes, hogy a tények miatt sose tudhatjuk meg az igazságot!"* A kérdőjelekre pedig választ kellene találnunk (vagy álmodnunk) - *a szabadság és az egyesség jegyében.*

És: *"A tényeket el kell vezérelni a realitásig"* - írja Pilinszky János.

A fikciót ismeri a tudomány: gyakran fikcióval kezdődik a tudomány maga is. Ebben az értelemben lesznek itt vádpontok a védelem makacs állításaival szemben. És ezért lehetséges al- és felperesnek lennie ugyanazon személynek: ez esetben a mindmáig tárgyalt Madách Imre és mások személyes környezete perében.

a jegyző

Máig nincs minden tekintetben korszerű és teljes kritikai kiadása Madách életművének. Nincs tudományos alaposságú-alapú életrajza a költőnek. *Horváth Károly* művét (Madách Imre 1984) a Nagy magyar írók so-

rozatban jelentette meg a Gondolat. Tekintsük ezt a könyvet - *Kerényi Ferenc* kritikai észrevételei mellett alpműnek jelöli - az életrajzot és az életművet tökéletesen ötvöző, minden szempontnak megfelelő marxista életrajznak, vagy tekintsük inkább valami másnak, ami marxista alapú, de nem életrajz (amiként nem csak életrajz valóban). Vagy már mindent tudunk Madáchról? Nincsenek hangsúlytalanul hagyott pontok? Nincs szemérmesség? Nincs igazitanivaló a költő portréján? Elvégeztük *Krizsán László* óta (1964) mindazt a kiigazítást, ami megilleti a költőt és az igazságot? Van-e egyáltalán "kis igazság", vagy az igazság csak teljes lehet?

1.sz. perirat

Mi értelme van az állításnak és honnan indult el, miszerint a költő nagyapja *Madách Sándor*, aki rekatolizált és híresen jó ügyvéd lévén az evangélikus egyház mértéktelen támogatásában elveszett Madách-vagyont részben visszaszerezte - a *Martinovics* perben a *vádlottak kérésére* tizenhárom "vétkesnek" volt, lehetett az ügyvédje? Ennek más tények ellentmondanak, amelyek egyúttal megalapozottabbnak tűnnek.

A jozefinista korszakot követő abszolu-

tizmus merevsége szinte példátlan. A magyar történetírásban ezt a kulminációs pontot így említik: Bécsből Budára kerültek a vádlottak (Magyarország története 1790-1848 1. kötet), a királyi tábla kapott feladatot a per lefolytatásában, amit a magyar törvények szerint kellett elvégezni. *Néhány kijelölt ügyvéd védte a vádlottakat!!* Négy-szemközt nem beszélhetett egyikük sem a védeenceivel. A peres anyagot nem vihették ki az épülethől. A perjegyzőkönyvek egyenesen Ferenc császár és király kezébe kerültek! Ez a közvetlen, aprólékos beavatkozás a mesterségesen lemerévített államügyek intézésébe amúgy is jellemző volt a mélykonzervatív Ferenc császárra. Metternich véleménye "Ausztriát igazgatják és nem kormányozzák". Előtérben állott a rendőrmisztérium, amelyet éppen Ferenc szervezett meg. "Mindenre ügyelni, megfigyelni az egyesületeket, ellenőrizni a külföldieket, cenzúrázni a sajtót, mindent a biztonságért". A rendőrség a rendszer jelképe volt. Megerősödött a klérus, visszaállt pozícióiba a jezsuita mozgalom. Ebben a környezetben *választható volna ügyvédnek a tizenhárom vádlott Madách Sándort?!* Amikor eleve redukáló instrukciót kapott az a néhány, akit kijelöltek erre a feladatra (de milyen szempont alapján válogattak? - ez fontos kérdés lehet, olyan kis részigazság, amely nélkül nincs teljes igazság).

Az instrukció: "a fejével játszik az az ügyvéd, aki túlzásokra vetemedik..." S éppen a feltörekvésben kiváló Madách Sándor, ez a mindenki által jó prókátornak feltüntetett nagyon tehetséges rekatolizált férfi, aki fiának, Imrének a nádori udvarból választott feleséget, szóval éppen ő, aki jól tudja: hogy a peres anyagok a budai ferencesek zárdájából kialakított börtönből egyenesen a császárral kezébe mennek. Kinek és mikor, miért volt érdeke tehát a költő nagyapját - ezt a valóban tehetséges, karriert jól építő ügyvédet és birtokost, szabadkőműves ivadékot valamiféle "mártírnak", liberális, fedhetetlen jel-

lemű, a veszélyt, az országos ügyet saját kárára vállaló, önfeláldozóan nemeslelkű embert az utókor elé állítani? Mi az igazság, a teljes, részletes valóság? Már itt érdemes megállni a szöveg elidőznie a további kutatásnak.

Az egyik legkorábbi "kútfő" kétségtelenül a Palágyi-féle Madách életrajz. Azután ugyancsak állítja a *Harsányi Zsolt* regény is, ez utóbbi hitelesnek elfogadott, de mégis csak írói mű. Kevesen tudják talán, hogy Harsányit testi fogyatékos húga olyan önfeláldozással segítette az életrajz dokumentumainak feltárásával és szorgalmas másolásával, gyűjtögetésével szinte önmagát is áldozva az író érdekében, hogy az valóban páratlan. De ez csak a regény hitelességének oldaláról nézve érdekes.

Az állításokkal számomra az abszolutizmus karakteréhez illőbb megoldás a valószínű. Kijelölték - éppen törekvő tartása miatt - Madách Sándort a perbe fogott "felségárlók" védelmére. Tehetségét tehát másra - nem a hatásos védelemre - használhatta. Az "eredmény" is erre utal. Vagy mégsem? S ugyan mi lett az eredmény? Ez nem érdemelne több figyelmet?

A kijelölés és a köz (ez esetben a vádlottak kis csoportja) akaratának, óhajának megfelelő megoldás között nem elhanyagolható a különbség. A "választás" történhetett így is: a vádlottak kaptak egy szűkkörű ügyvédi listát, kiválasztották azokat az ügyvédeket, akiket valami miatt jónak tartottak. Ezt a választást azonban már megelőzte egy másik. A hatalomé. A kérdés fordulhat így: azok, akik éppen Madách Sándort kérték védőnek, a rossz (helyzet) közül a lehető legjobbat választották a maguk számára.

Újabb kérdés - milyen szempontból volt "jó" a Martinovics ügyben Madách Sándor? Kinek felelt meg? Először nyilván Ferenc császárnak, aki feltehetően pontosan ismerte a kijelölt ügyvédek névsorát és kivonatolt nacionáléját. Miért pont ezt ne ismerte volna? Ehhez a nacionáléhoz itt már hozzáta- pad Madách Sándor rekatolizálása. Ez vi-

szont olyan új szempont, amelyet nem lehet csak annyira figyelembe venni, amennyire eddig történt. A rekatolizálás tényét mindenki hangsúlyozza(?) eddig. Hogy mikor történt az evangélikus hitről a római katolikus hitre való áttérés? A kiteljesedő ellenreformáció idején. Nézzük a családi oldalt! - Teljes anyagi leromlás éppen a túlzott (*Madách János*) vallási áldozata miatt, amelyek a reformációt, a protestantizmust támogatták. A Madáchok szabadkőműves, szabadelvű, liberalizmusra hajló hagyományai eddig töretlenek, egyarcúak voltak. A kettőzött portré a prókátor Madách Sándor esetében jelenik meg először. Le kell számolnia ősei, apja önfeláldozó protestáns hitével. A realitás kétségtelenül jelen van. De más is. A feltörekvő szelleme. A későbbiek őt igazolják, a Madách család újra jobb helyzetbe kerül ismert tények. Egy valami itt és másutt is azonban mindvégig háttérben marad (nem is létezik talán?): a jezsuitizmus.

A költő nagyapját *Migazzi Kristóf* váci püspök védelmébe vette, miután a család korábban tönkrement. Felnevelte, áttérítette a katolikus hitre. "Azóta a Madáchok katolikusok" - írja nemesen egyszerűen a többiek után Horváth Károly. A szabadkőműves gondolkodásmódot nyilván nem lehetett áttéríteni egykönnyen. A liberalizmus iránti hajlam a családi hagyományok között marad. S talán erre jó a példa később Martonovicsékkal. Az ellenreformáció egyik legfőbb szempontja itt is, mégis teljesül - a Madáchokkal újabb tekintélyes, ősi nemesi család fordít háttal a reformációnak, a protestantizmusnak. Miközben "bizonyítottnak" liberális marad a dezertőr. A portré megkettőződött.

2.sz. perirat

Migazziról meg lehet esetleg állapítani könnyedén, hogy vagy maga is jezsuita, vagy jezsuita alapállású, vagy "csak" a térítés harcosa. A rekatolizálás azonban nem mehetett végre a jezsuiták nélkül, akiknek törekvései

között első helyen szerepelt Isten egyháza birodalmának, uralmának mind teljesebb kiterjesztése. A jezsuita rendet (mozgalmat) időről-időre betiltották ugyan, de végeredményben az alapító Szent Ignác óta minden korban, minden betiltás, sőt, időnkénti üldöztetésük ellenére is rendkívül hatékonyan működtek. A térítésben jelen voltak, ez egészen bizonyos - legalább az elveikkel. Céljakkal. Módszereikkel. S jelen voltak esetünkben később azokon a pontokon, társadalmi szempontból fontos területeken, ahol a hatalom kérdései dőltek el. Így jelen kellett lenniük Marczibányi nádor udvartartása közelében is. Ahol az a *Majthényi Anna* (katolikus) nevelkedett, akiről már fiatal lány korában társai fő jellemvonásaként a különállóságot és a ridegséget (majdhogynem kegyetlenséget) állapították meg. A jezsuiták különösen nagy energiát fordítottak arra, hogy a mágánásokban jelen legyenek, oda beépüljenek akkor is, amikor a rend működését átmenetileg sikerült betiltania valahol a reformáció, a liberalizmus, a fejlődés és a szabadság híveinek. Ezek ugyancsak közismert jezsuita magatartásformák. Központjuk a legteljesebb információval rendelkezett minden korban - jobban tudták, mi történik a magyar mágánásokban, mint maguk a családtagok. A korán árván maradt Majthényi Anna - a költő édesanyja - nyilvánvalóan hajlama révén is erős hatása alá került a jezsuita tanoknak, elveknek, módszereknek - ez ad ugyanis a későbbiekben némi magyarázatot a sokat és sokféleképpen emlegetett keménységére, ez ad igazi választ valóságos "lelki erejére" - de bizonyosan bigottságára is. Amellett ez tartalmazhat választ arra - miként lehetett egyik legkedvesebb szívközelembere egy bígottan katolikus, csak az öngigazságot ismerő, a császárt és Istent, legfeljebb még a családi érdekeket tekintő nagyasszonynak éppen az evangélikus *Szontagh Pál*? Soha igazán fel nem tett kérdés ez talán. Soha következetesen végig nem vitte senki ezt a gondolatot. - A jezsuitizmus

erkölce a cél eléréséért és annak mindenáron való megtartása, mintha itt mindenben ez nyomon követhető lenne!

Migazzi sugallmazhatta - ha máshogy nem, közvetve időben, minden másban - ezt a házasságot, amelyről nagy elismeréssel szólnak: "lám milyen ügyesen csinálta a sztregovai prókátor, kikapta ezt a kemény lányt és már vitte is a fiának Budáról Sztrégovára, s szerzett vele szövetségest, keménységet, célratörőt a gazdálkodásban, de mindjárt vagy tíz jó községet is..."

Marczibányi közelében nem lehetett jezsuiták nélkül élni. Éppen azért, mert maga a nádor nem volt az! Éppen azért, mert környezetében találhatók azok az Orczyak is, akik között a "rebellis" mágnások egyik vezéralakja *Orczy László* báró is fellelhető. Éppen oda törtettek mindenfelé maguk is, ahol a hatalom egy-egy jelentékeny csoportja (és persze a pénz jó része) összpontosult, másfelől viszont főként oda, ahol a rebellis magatartás megfigyelhető-ellenőrizhető volt. Nem lennének jezsuiták, ha éppen Marczibányi nádor udvarát kerülték volna el azokban az években, amikor már visszaterésük is napirenden volt: amikor maga Ferenc császár adott újabb lehetőséget számukra (az egyetemen például) és legalitást működésük felújítására. Valamelyik zugban meghúzódik ma is az a páter, aki a fiatal Majthényi Annát érzéketlenné tudta tenni a földi dolgok, a tánc és minden más hívság irányában, akinek tanácsa egyezett - minő véletlen lehetett ez is! - a rekatolizáltságában további pozitívumokra törekvő Madách Sándor ösztönös "keresgélésével" jó feleség, után Imre fia számára.

De miért lett volna korábban bármikor célja az irodalomtörténetnek (legalábbis a negyven évvel ezelőttinek) felfedni akár csak egyetlen kis ponton az esetleges jezsuita hatás következményeit? Ki és hol vállalkozhatott volna erre? Ami ennél is fontosabb - ki és mikor, főként miért kezdte a Martinovics csoport ügyvédjeként emlegetett Madách

Sándort úgy beállítani, mint akit tisztán jellembeli cselekedet vezérelt (kiállni az üldözött reformerekért, forradalmárokért). Az ügy így ment tovább: "sokat kellett még szenvednie a Madách családnak ezért a kiállásért".

És akkor ott van még a teljes későbbi beállítottságot (például Majthényi Anna személyiségét illetően, szerepét takargatva) megalapozó "szerző-páros" kiváló személyes kapcsolata és az első írásos életrajz vonásait meghatározó közös lehetősége: *Palágyi Menyhért* és a múlt század vége felé főtanúként közreműködő *Madách Aladár*, a költő egyetlen fia, Majthényi Anna kedvenc unokája, sőt neveltje kezében! A későbbiek során pedig ott van *Jeszenszky Kálmán* főpap, aki az 1830-as évekig a balassagyarmati Madách társaság alelnökeként nyilvánvalóan minden leírt életrajzi sorhoz kapcsolatot találó, s részben vagy egészben azokat meghatározó személyiségként működött. Neki éppen nem lehetett oka a Madách családban meglévő és haloványan itt-ott azért érintett kétféle nézetet (liberalizmus és jezsuitizmus) kimutatni - vagy segédkezni nyújtani feltárássá és a jelenségek reális bemutatására - éppen ellenkezőleg történt ez is. Hogyan lehetett volna abban a társadalmi-kulturális-szakraális determináltságban a kettőzöttséget vagy különösen a jezsuitizmus jelenlétét a költő édesanyja habitusában megmutatni?

Egyáltalán ezeket a kérdéseket csupán csak feltenni mikor lehetett volna (és kinek?). Nincs-e itt az ideje annak, hogy végre eljussunk Majthényi Annához? Mert az a kép, amelyet eddig festegettünk róla - néhány valóban helyénvaló körülmény és jellemvonás kiemelése mellett - meglehetősen sematikus. Túlon túl egyoldalú: hiányzik belőle a valódi mozgóerő megismerése, bemutatása és minden más is, ami differenciálná ezt az anyaképet. Mikor jutunk el hát a nagyasszonyig? Madách legerősebb, talán legérzékenyebb kötődésének alanyáig?

A nehéz özvegyi sors, a kemény jellem, a karrierizmus, s a "hófság"-hoz ragaszkodás, a bigottságba forduló magatartás emlegetése nem sokáig lesz fenntartható.- Miért nem csemezzük Majthényi Anna valamennyi levelét?

Majthényi Anna levelei? Kerényi Ferenc Horváth Károly alapműnek jelölt s már említett kötetéről szólva (Irodalomtörténet 1985. 3.sz.) kiemeli a bibliográfia naprakész frissességét. Az idézett levelek azonban itt is sztereotípen ismétlődnek, az egyik biográfiaszerző a másiktól vesz át részeket. Kerényi Ferenc dicsérete mindenképpen helyénvaló, mégis...

3.sz. perirat

Mi lehet az oka annak, hogy a leggondosabb, leginkább naprakész bibliográfia is *mellőzni tudja* a kezdetek, a Palágyi Menyhért-féle életrajz hibáit elsőként feltáró bírálatot, a *Morvay Győzőt*?! Palágyitól indult ugyanis minden máig ható ferdítés a kétségtelen érték születésén túl. Balogh Károly talán valóban sok mindent kiigazított későbbi életrajzában, de végeredményben ugyan oda tette a hangsúlyokat - ahová Palágyi Menyhért! Az "elpalágyítás" (Morvay kifejezése) pedig folytatódott és csak a legutóbbi idők hoztak némi változást meg más eredeteket is kiigazítva egyelőre még csak szakmai körökben (mint például a "magányos költő" és a "magányos mű" cáfolata). Erről éppen Horváth Károly munkájával kapcsolatban emlékszik meg Kerényi Ferenc. De mégis! Hova tűnt az irodalomtörténetből Morvay Győző Palágyi-kritikája? Miért tesz mindenki úgy, mintha nem is létezne? Miért nincs annak a legkorábbi bírálatnak bevallott követője? (Gondolom a kritikai kiadás mégsem mellőzheti majd.)

Morvay bírálata Palágyi Menyhért Madách életrajzáról és költészetének bemutatásáról elsősorban azért érdekes, mert "eltűnésével" felvetődik a kérdés - kinek, miért

volt érdeke, hogy ezt a kezdeti (1900) szellemi ütköztetést ne vigye tovább az irodalomtörténet? Újabb eredményeink mellett - Madách nem volt apolitikus, nem volt peszsimista, esetleg még vallásos sem(?), lásd *András László* vihart aratott könyvét, és hogy főműve nem pesszimista meg így tovább - számon kell tartanunk azokat a forrásokat (így például a Palágyi-félet), amelyekből mindenki merített, s amelyek *elvé* manipuláltak voltak. *A cui prodest?* (a kinek fontos? kinek érdeke? kinek használ?) kérdése miatt - számomra legalábbis -, a Morvay által főtanúnak említett Madách fiú - Aladár - azonnal és véglegesen a középpontba kerül. Madách Aladár megéri majd rövidesen a nagytanulmányt, amelyet róla készítenek valaki, most és itt csak annyit, hogy miként Morvay is hangsúlyozza főtanúi minőségében meglehetősen gyenge lábon állhatott - ez különben egyszerű következtetéssel is belátható. Amellett egy olyan különönről, amilyen volt (lóval járt Pestre, Angliában tanulmányozta a spiritizmust, ő maga híres spirítiszta volt, a spiritekkel tárgyalva vette feleségül *Fekete Mária*t, egyik médiumát, egykor szolgálóját a Huszár-háznak, a spiritek mondták neki azt is, hogy halálosan beteg édesanyját félrelökje, de minnek ezeket folytatni?), szóval e különönről sok minden jót is el lehetne mondani, csak azt nem, hogy tárgyilagos lett volna. Nem is lehetett. Élete nagy részét apja haláláig nem is otthon - Pesten töltötte. Kedves és lekötözött, elfogult unokája maradt mindvégig Majthényi Annának. A nagyasszony rejtőzködése Aladártól "indul" és hosszú időn át mind a mai napig tartja magát. A vele kapcsolatos hangsúlyok természetesen (?) másilyenek, mint amilyenekkel illetni szükséges lenne most már. Nézzük akkor a Morvay Győző féle "eltűnt"(etett) bírálatot, a "palágyításról" szót.

Mindenféle bibliográfia az élre teszi (értethetően) Palágyi Menyhért művét, az egyik alapozót: *Madách Imre élete és költészete*,

Budapest, 1900. Morvay Győző ezt három évvel megelőzve írt egy tanulmányt *Az ember tragédiájához* (1897, Budapest), amelyben az előző véleményeket ismertette, Palágyi munkájáról szóló bírálata a bírált mű megjelenésének évében a *Budapesti Szemle* különnyomataként (279 sz.) látott napvilágot. Ebben a bírálóban szó szerint ízekre szedi Palágyi kötetét, amely mindmáig mindenféle bibliográfiában szerepel és minduntalan hivatkozási pontja a mai irodalomtörténetírásnak is. A bíráló egyebek között rámutat arra, hogy miközben tíz évig(!) váratott magára a mű megjelenése - nem megy tovább semmivel azoknál, akik Palágyit megelőzően (így Morvay is) írtak Madáchról. Felsorolja a szerzőket, élen említve a literátor *Bérczy Károlyt*, majd Gyulai, Riedl, Bayer következik. A bírált mű szerzője Morvay szerint csak keveset kaphatott a főtanútól, Madách Aladártól, aki mindössze tizenhat éves volt a költő halálakor és tizenegy éves kora óta, tehát 1859-től Pesten tartózkodott. A helyszín, mint tanú, ugyancsak kevés adattal szolgált - különben nem váratott volna évtizedig magára a mű a megjelenéssel - így szól Morvay Palágyi munkájának úgynevezett külső körülményeiről, miközben hozzát teszi epésen "a belsőről hallgatók...". Mégsem ezt teszi, mert olvasható olyan rész is a bírálóban, ahol szó szerint "szemeszedett valótlanoknak" nevezi a kérdéses szövegeket. A tények és hangsúlyok "elpalágyítása" tehát megkezdődött - Morvay Győző 1900-as bírálata "nyomtalanul" eltűnt(?).

Talán rá lehet mutatni itt a szerző Palágyi Menyhért és Madách Aladár bensőséges viszonyára. Hozzájuk társul még ugyancsak a spiritizmusba hajolva a később jobb utakat találó *Komjáthy Jenő*, a költő és Palágyi, Lajos nevű fivére. A csoport Balassagyarmaton töltött idejét érdemes lenne alaposan megvizsgálni, s végeredményben idetartozó tény az is, hogy Palágyi és Madách Aladár közösen egy csöndlapot szerkesztett, amely-

nek kiadását Madách Aladár finanszírozta (nem sokáig, mert hamarosan megbukott a lap), de ebből meghatározónak nevezhető kapcsolatukból az, ami fontos és érdekes. A Morvay bíráló néhány további részlete újabb fényt vetít arra, miért merülhet fel a *szándékolttság* kérdése, amikor Palágyi művét vizsgáljuk. Morvay Győző nyilván az egyoldalúságra céloz, amikor szövé teszi: Palágyi könyvéből két kivételtől eltekintve teljességgel hiányoznak Majthényi Anna és a költő feleségének Fráter Erzsébetnek levelei! Ugyanígy hiányoznak Fráter Erzsébet válas utáni levelei is (mit mondjak? máig hiányoznak a hozzáférhetőség szemszögéből nézve). Pedig ezek a levelek már idejkorán rávilágíthatnak volna arra a valóságra, amelyben Fráter Erzsébet és Majthényi Anna, s persze maga Madách az egymásnak feszülős poklában élt. "Tetszetősebb" és főként egyszerűbben *megrajzolható modellt* talált Palágyi nyomán sokáig az irodalomtörténet a férjét hűtlenül megcsaló feleség motívumának túlhasználásával.

Néhány tárgyi tévedés is jellemző erre az "alaplútra". Ugyancsak Morvay teszi szövé (elsőnek), Palágyi többször ott is *Csernyi Marit* (Lujza) emleget, ahol pedig Madách Imre nővérét, Máriát kellene említeni. Nem Szontagh Pál édesanyjával, hanem Majthényi Annával esett a történet, amelyben az ominózus és a későbbiekben beigazolható vélemény elhangzott "az ilyen lánynak udvarol az ember, nem veszi el..." (Fráter Erzsébetről). A házassági dráma végkifejletében Szontagh Pál nem vett részt, a losonci megyebál után ő nem volt a bikóczy pusztán. Henriczy lelkésznek ezzel kapcsolatos állítását maga Szontagh cáfolta, míg Fráter Erzsébet Sztregováról történt eltávolításáról Palágyi egyszerűen tudomást sem vesz és így tovább mindenhol a kényes pontokon tévedve(?). A "palágyítás" máig állja magát. Majthényi Annát "takargatja", míg Fráter Erzsébet "bűnét" kitergeti (miközben éppen Majthényi Annáról nem ad felvilágosítást!)

Érdekes és jellegzetes, hogy a tárgyi tévesztések (ferdítések, szándékoltságok?) Palágyitól *Morvay kiiktatásával* miként mennek tovább az amúgy mindenképpen jeles műnek számító Horváth Károly Madách-kötetébe is. Horváth Károly is ezt írja könyvének ötvenedik oldalán Fráter Erzsébetről, Szontaghról, Madáchról szólva, hogy Szontaghnak volt a véleménye, miszerint ez a lány nem feleségnek való. Nyilván egyenest Palágyitól érkezik az egyik legelső tendenciózus ferdítés egy 1934-ben megjelent műbe. Makiacs adat. Majd száz évet átvészelt immár! Mégis miért érdemel szót ez az egyetlen kis tény. Miért fontos ez? - Még a látszatát is kerülném annak, ha Palágyi helyében lennék, a Madách Aladár lekötözöttjeként, barátjaként, hogy Majthényi Annáról leírjam: a nagyszónynak *elve* rossz véleménye lett volna eljövendő menyéről! Kicsit változtatnék a beállításon, végülis nem nagy dolog, s édesmindegy az olvasónak - ki mit és mikor mondott. A történet legyen kerek. Majthényi Anna legyen benne küzdelmes életű, szigorú ám igazságos matróna. Csak-hogy a kis ügyekből lehet következtetni - s most ez a dolgom - a nagyobbakra. Sőt, az egészen nagy és jelentős dolgokra, például a *szemlélet alapjaira*. Ha ez szándékoltan pontatlan - akkor sok minden az még! Végig baj volt amúgy a történet logikájával is: Szontagh Pálra schol sem jellemző (levelei tanúsítják, a Madáchéi úgyszintén) a hétköznapi durva ízléstelenség, illetve hogy mint Fráter Erzsébet korábbi udvarlója ilyenféle megjegyzéssel sebezze legjobb barátjának közismert érzékenységet. De hát Morvay ezt már amúgy is cáfolta, nyilván Szontagh nyomán, 1900-ban!

Megmaradva most már az időrendiség gyakorlatánál és az úgynevezett kicsiny dolgoknál (amelyek mégiscsak a legjellemzőbbek éppen "méretei" miatt, s amiatt, hogy senki nem veszi őket komolyan, nem nagyon igazítgat rajta senki semmikor) - alaposabb tárgyalás alá kell vonni azt az "apró" tény,

miszerint Majthényi Anna csak fia unszolására írta hazahívó szép üzenetét jövendő menyének: aki az eljegyzéskor még Biharban, Cséhtelken élt. Mit jelenthetett vajon a három szereplőnek: Madáchnak, Fráter Erzsinek és Majthényi Annának a "beleegyező" levél, amelyet Horváth Károly így említ "...*Madách, úgy látszik, rábirta anyját, hogy megnyugtató levelet írjon eljövendő menyének*".

4.sz. perirat

A dolgokat-történeket itt is különválasztja mindenki. Ha ugyanis együtt, folyamatosan néznénk - esetleg nagyobb *elődráma* rajzolódna ki, mint amilyent a Majthényi Annáról festett kép elviselne. - Azt elismerjük és hangoztatjuk mindenütt (igaz, elég közvetett módon, semmi konkrétumot, semmi levelet nem soroltatva fel!), hogy a költő anyja ellenezte a házasságot Fráter Erzsivel. De ez a tény már különállóan jelenik meg: Madách jóval a házasságkötés előtt 1844-ben elköltözött anyjától, Sztregováról. Holott talán a két momentumot nem lehet kétvélasztani. Legfeljebb a palágyítás módszerével. A fikció találhat "tárgyi bizonyítékot", bár ez nem elsősorban a levelek között kereshető - Madách duzzogva jött el hazulról házasságkötése előtt. Bizonyos kölcsönös zsarolás eddig is, korábban is felfedezhető volt anya és fia között, akár csak a gyerekkori dolgokat nézzük is. És akkor íme egy kísérlet arra, hogy magyarázat (első számú) szülessék: Madách egyik levelét idézi a Csesztvéről szóló kiadvány (1986). A levélrészletben Madách az elvonulás előnyeiről, az olvasás és írás szépségeiről vall 1844 májusában és megemlíti költözését is (ami később történetelt, közben beteg is volt, stb.), csak hogy az - *mit ír levélben az ember, több dologtól függ*. Függ a helytől, időtől, de legfőként a személytől, akinek írja. S még attól is, mit *akar* hinni az ember önmaga érdekében, különösen, ha fáj az igazság. A személytől annyiban függ, amennyiben a napló is, a

”későbbre tett” olvasóktól... minden esetben!

A sorrend a következő: Madách kedvetlenül, rossz anyagi helyzetben van, amikor anyjától Csesztvére költözik. Miért? Nincs érdemleges válasz erre sem. A tény továbbá ekkor ez: pironkodva előbb kéri vissza az oda kikölcsonzótt pénzt jóbarátjától, Szontagh Páltól! A levél kelte 1844 vége, Csesztve. Elköltözésének oka legalábbis összetett, miként sok minden más is, amiről ezt vagy azt állított a történetírás magabiztosan, egyértelműen. Túlon túl magabiztosan a legtöbb esetben. Mint házasulandó fiatalember, Madách ekkor még nem rendelkezett semmilyen önálló vagyonnal, összeggel. Nyilván nála sem történt másként, mint erősen kordában tartott apjánál, aki végig bizonyos ”zsebpénzt” kapott Majthényi Annától! Talán nem akart kérni Madách Sztregováról. Inkább pironkodott minden részlet és magyarázat nélkül barátjánál. Szontagh előtt amúgy sem lehetett titka. Feltehetően ugyanis többet tudott sok esetben éppen az anyától a fiúról, mint magától Madáchtól a dolgait illetően. De maradjunk ebben a nyomvonalban egyelőre. Ki mit mond erről a csesztvei tartózkodásról? Horváth Károly a második számú magyarázattal ezt: Majthényi Anna ”átadta fiának a csesztvei birtokrészt az ottani kúriával, gazdálkodik ott Imre, beleegyezett a házasságba, de nem kívánt egy fedél alatt lakni a menyével”. A csesztvei birtokrészt nem kellett átadni (az egyezkedés az anya és gyerekek között jóval későbbi történet). Madáchnak nem kellett - nem is nagyon tudott, hiszen később is könyvből tanult - gazdálkodni. A dátumokkal itt több baj van. Madách Imre 1844 végén költözött Csesztvére és akkor még nem egyezett bele a házasságba Majthényi Anna, aki csak 1845 tavaszán írta levelét jövődó menyének. Talán ezért ment el a fiú (és még néhány oka lehetett, például az, hogy Fráter Erzsí sem örült volna az anyós közelségnek).

Erről valamivel több mondható, mint

amit Balogh Károly nyomán mondhatnánk: ”ez a házasság már az elején megpecsételődőtt szomorú sorsában...” Házasságuk gyötrelmesen indulhatott, ismerve a költő befelénező, önmagát vizsgáló erős hajlamát, anyjához kötődésének már-már oedipusi tartalmát, ismerve Majthényi Anna karriervágyát fiának ügyeiben is. S nem éppen nevető harmadiknak ott volt a bihari gyökerű Fráter Erzsí, aki úgy jöhetett ebbe a házasságba (külön anyai levél megy érte!), mintha távozna belőle! Sokkal több itt a dráma, az *öselentét*, mint amennyit eddig feltárt az irodalomtörténet, pontosabban, amennyire eddig érdemesítette ezt aényt.

Egy másik verzió szerint (hármasszámú magyarázat) Madách azért költözött Csesztvére, mert így közelebb került Balassagyarmathoz, ahol éppen ezekben az időkben vállalt tudósítói munkát a Pesti Hírlap számára és rendre eljárt a megyegyűlésekre. Tetszetős kétségtelen, egy hibája azért ennek is van (*Miklós Róbert* Madách Imre csesztvei éveit 1964 Balassagyarmat), esetleg éppen az, amire egy későbbi (1852-ben) történet tárgyalás mutat, hogy ugyanis a város és a Madách család között egyezkedés folyt az örök áron vett lakás tárgyában. A Madáchoknak a vármegyeházán volt lakásuk, ahol mindenkor megszállhattak a megyegyűlésekre jövet. A palágyítás ”szemérmes” mindenben, ami Majthényi Annát kellemetlen oldalról érintheti. Hogy ugyanis egyéb jó (vagy inkább rossz) oka volt az elköltöztetésre a fiúnak az anyjától.

A csesztvei évekről alig tudunk valamit. Palágyi Menyhért Madách szellemi életének ”lapos völgyét” láttatja benne, ahonnan a költő, politikus (nála inkább csak költő!) Sztregovára költözve később önmagához tér vissza! Az apolitikus Madách és az átmenetileg idilli házasságba történő visszavonultság hamis képe ekkor rajzolódhatott ki: Csesztve és a házasság éveit agyonhallgatottan vonulgtattak tovább az irodalomtörténet lapjaira. A későbbiekben tárgyalandó Miklós Róbert

(1964) listája elgondolkodtató lehet.

5.sz. perirat

Tények: az életrajzok alig érintik a meghatározó, alapozó hét évet, amikor pedig a közéleti Madách saját családi körben élve nem csupán félszáz versét írta, de írt mást is, kezdetben cikkeket a Pesti Hírlapnak, aztán (*Sötér István*) esztétikai munkákat. Itt volt megválasztott megyei főbiztos (1846), itt élte át (részben betegen) a polgári demokratikus forradalmat és szabadságharcot, családjának tragédiáit (Mária nővére, sógora, unokaöccse és Pál fivére halálát), itt születtek gyerekei. Innen hurcolták el a darabontok, itt írta korábban (1847) Szontagh Pál és *Pulszky Ferenc* társaságában a Nógrádi képcsarnok portréit... A legdúsabb életrajzszakasza ez az idő. És lehetne folytatni a sort. Mégis elválnak a dolgok - külön értékelődik elsősorban *kézenfekvő párhuzamokat erőltetve a csesztvei líra és a családi élet*. És külön minden más. A politikai küzdelem, sőt maga a harc is. Ebben semmi szerepe se lenne a háttérnek? A feleségnek? Nézzük hát a listát!

Miklós Róbert 1964-ben, a centenáriumi évében így foglalja össze a "cesztvei csendet" (az irodalomtörténet csendjét) - Palágyi kimondta a szentenciát és művéből sokan merítettek, ám ez esetben nem volt mit, mert mit is lehet meríteni egy lapos völgyből? *Voinovich Géza* sem mond többet (a lírát elemelve), Balogh Károly úgyszintén alig valamit szól erről a hét évről, a legtöbbet talán *Barta János* árul el (Madách Imre Budapest 1943) - de ő is elődei adatkészletét használva forgolódik rajta. *Krizsán László* már más szempontból közelített - egyszerűen átment a másik oldalra (képletesen persze) és bebizonyította fordulópontot eredményező gyűjteményével (1964) *Madách politikai aktivitását*, emberi azonosulását költői önmagával és fő művének híres végsórával "Ember küzdj és bízva bízzál!" Talált valamit, ami egységes, ami harmonizál: a szó és a tett azonosságát.

De miért akkor e súlyos csend egy másik egység észrevétele körül? Miért nincs feltáráható nyoma annak, aminek pedig lennie kellene - *Madách kieljesedett élete* s ebben a család, a feleség szerepe, a kor reformküzdelme és az erőt adó háttér kapcsolata. Ez hová lett? Kínos, hogy ott "megáll a tudomány", ahol nincsenek levelek. A Madách házaspár Csesztvén természetesen nem levelezett. Maradnak a versek, amelyek minden sorát (s persze minden költői érzékenységből eredező túlzását) szósz szerint vetítgetjük a csesztvei hétköznapiakra. Ötven körüli a száma a csesztveinek mondott verseknek és nem tudom hány sora, hány képe lehet összesen - talán elemezni lehetne a számítógépes technika segítségével ezt is, egészen pontosan. - Hétszer 365 napot azonban nem lehet néhány verssorral kitölteni. A palágyítás szempontjai szerint ezt a hét - minden tekintetben jó - évet el kell bagatellizálni? Amolyan kisiklás lenne ez a költő életében, hiszen Majthényi Anna előre megmondta - nem lehet jó ez a házasság. És utólag mindenki előre megmondja - továbbra is. A magyarázat többféle. De a hét év akkor is létezik.

A Madáchot leginkább meghatározó Csesztvén eltöltött hét esztendő nagyrészt feszélyezett, kényelmetlen általánosságokként értékelődik. Az egységet itt is meg kellene teremteni, amiként Krizsán László máshol ezt kimutatta. Palágyi Menyhért viszont inkább elhallgat, semmint valótlan állítson: "szellemi életének lapos völgye"! Dicsérni itt nem lehetett illdomos: a házassági válság visszavetíti árnyait. Keresgélünk a verssorok között utólagos igazolásokat a hét évre. Fogadjuk el a Csesztvéről legutóbb kiadott kis füzet (Tájak Korok Múzeumok kis-könyvtára 252) idevágó összegzését? - "A csesztvei évek áttekintésével az írói életút egy rövid időszakában egy helyszínhez kötődően az egyéni lét a közélet és az alkotás (egyedi általános és különös) sajátos, jellegzetes, az életrajzakra jellemző együttesét lehet kimutatni"(sic!). Igazán egyszerűnek

tűnik.

“Ki lehet mutatni” azonban még néhány dolgot. Például *Matolcsy György* (bácsi, ahogy *Kálnay László* írja később) valódi portréját a nagyasszony, Madách és Fráter Erzsé, s az 1847 körül már elmaradozó Szontagh Pál (Libetbánya követe) a házasság “intimitásának” környékéről, de minden másról is, ami innen - Csesztvéről - Matolcsy jóvoltából szinte azonnal Sztregovára ment: hírként. - Hírként, amivel a nagyasszony figyelni tudta tőlvől kedves, egyetlen Emikéjét. Enélkül hogyan lehetett volna meg nyugodtan? Alig van nyoma ugyanis az anyós jelenlétének a hét esztendő alatt! Kerényi Ferenc egyik előadásában (Balassagyarmat 1983) Majthényi Annáról elmondta mindazt a jót, amit el lehetett, kiemelve azt is, hogy a gyerekek születésénél jelen volt, sőt egy alkalommal, a néhány óráig élt elsőszülött Imre esetében kényszerkeresztelést végzett. De itt aztán megszakadtak a szálak. *Honnan értesült az anya és anyós a továbbiakról?* Miért nem került eddig a figyelem középpontjába az az ellentmondás, hogy a mindent meghatározó sztregovai nagyasszony relatív nyugalma mögött milyen információs források buzognak? Egyetlen szereplő jöhet itt számításba: a Majthényiaknak mindenoldalúan és örökre lekötözött Matolcsy György. A “szerencsés természetű” (Miklós Róbert) ember, akit már Palágyi is Madách jóbarátjaként jellemez. Más hol és másoknál mindenhol - Madáchnál is természetesen! - ilyen minden szempontból pozitív kép él róla máig.

Úgy tűnik, Matolcsy György nagyon hibátlan ember volt szerencsés természetével. Úgy tűnik továbbá, hogy ez a Matolcsy György - mindenki kedvence - nagyon vigyáz magára, azért is szerencsés lehet a természete. Aki nagyon vigyáz magára, annak lehetnek takargatnivalói. Nem nagy bűnök persze. Más szóval Matolcsyt én Majthényi Anna egyszerű családi besúgójának tartom, ami részéről nem nagy bűn. Tény, hogy Ma-

dách Imre börtönvevei alatt “híreket kapott otthoni dolgairól” (felesége állítólagos ügyeiről, amelyeket egyszer valakinek már pontosan rekonstruálnia kellene, beszámítva minden körülményt, a terhességet, a vérömléseket, a himlőt, és az időt, stb.), szóval a híreket Csesztvéről valakinek minden korban továbbítania kellett. *Bóka László* azt írja (Madách hagyatéka Kortárs 1964. VIII. évf. 10.sz. “Felesége jó híre a világ száján s a házasságot amúgy is helytelenítő anya meggyőzi, hogy a hírek igazak, hogy a felesége hibája bűn, amit nem szabad megbocsátani neki”. Felesége jóhíre a világ száján: micsoda *manipuláció* folytatható Csesztvén és Sztregován! Miféle szerepe lehetett ebben a szerencsés természetű Matolcsy Györgynek és magának Majthényi Annának, aki fia váratlan bebörtönzése miatti érthető anyai gyötörődésén túl feltehetően elérkezettnek látta az időt valamire, ami régi vágya lehetett - megszabadulni a nőtől. És ekkor Fráter Erzsé már elindult azon az úton - vagy inkább így - betért betegségének végső szakutájába, ahonnan - különösen, mert senki sem vette komolyan ezt a kezdődő elmebeli folyamatot, következőképpen nem is gyógyíthatták időben - már soha nem volt visszatérése. Jellemzőnek tarthatjuk a Madách életrajzok elnagyolt részleteinek ismeretében, hogy erről az egyetlen *L. Kiss Ibolyán* kívüli érdemben eddig senki nem beszélt még. Márpedig ennek pontos, szakszerű és visszafelé következtető alapos vizsgálata nem maradhat el. A nehezen összeállítható biográfiai tényekből szakorvosi utólagos diagnosztizálás elvégzése amúgy érdekes és szép feladat lenne egy biográfusnak és egy pszichiáternek egyaránt. A visszairányuló, a tényeket, pszichopatiás folyamatokat egyeztető munkát mindenképpen el kellene végezni, különösen ha csak a csesztve-i versek azok, amelyek erről az időről “vallanak”. A maga is pszichoterápiával foglalkozó író nő még kitért erre a körülményre. Szakorvosi véleményt mondatott mással - tehát még attól is óvakodott, hogy ő

maga, az "elfogult" mondjon valamiféle véleményét az asszony, Fráter Erzsébet már Csesztvén kezdődő tragédiájáról! (Moravesik: Elmekör- és gyógytan 1912). Az eskór, az elmesorvadás, az epilepszia nem hirtelen tör rá az emberre. Az agysorvadás okát egyébként nem ismeri a tudomány. Hosszú folyamat, amelyben jól kivethető állomások vannak. Ezek között *első helyen* éppen egy *másállapotban ért erős sokk* - Madách elhurcolása, amelynek előzményeiről a feleség semmit(!) nem tudott, tehát a legeszkélyebb módon sem tudott rá előre felkészülni - megzavarhatja a normális idegrendszert, s ez később megmaradhat, alapja lehet a gyógyíthatatlan betegségnek. Legalábbis meggyorsíthatja a hajlam kifejlődését. Fráter Erzsébet (máshogy fogalmazva) már Csesztvén súlyos elme- és idegkárosodáson esett át, amelynek lehettek mások előtt - például Matolsy György az elesapott(?) medikus előtt - érthetetlen, furcsa és szokatlan, "erkölestelen" megnyilvánulásai. Ezzel több tehát a maig "rejtélynek" megmaradt tények száma Csesztvén: az ugyanis, hogy megcsalhatta-e betegen, terhesen, himlősen, kétségbeesve stb. férjét az asszony vagy sem?

Folytatom Matolsy György szerencsés természetének portrészertű felvázolását, miközben magam is elismerem - őt esetleg mindvégig a teljes, emberbaráti szeretet vezette és mindannyiszor meg volt győződve arról, hogy jó ügyet szolgál, ha a híreket Csesztvéről a nagyasszonynak továbbítja - talán egy kicsit aszerint árnyalva, ahogy Majthényi Anna látni akarta a valóságot. Matolsy *sokoldalúsága* elképeszt. Jó gazdálkodó - ő gazdálkodott Csesztvén, amiként nem Majthényi Anna, hanem Bory István gazdálkodott a jóval nagyobb birtokon Sztegregován. Matolsy György "ismeretlen okból" elhagyta az orvosgyetemet, tanulmányait nem fejezte be, beállt háziinvelőnek Csesztvére a Majthényiakhoz. Madách tehát örökölte anyja családjának kedvenc belső emberét és nyilván úgy vette át először

a csalómjai birtokra majd Csesztvére, mint családi erekélyét, ami persze sérthetetlen is, olyan ami-aki megszemélyesít valamit, ami *szent*, Majthényi Annát. Háztanító, gazdaszert, házi orvos "belső és titkos tanácsos", verselő aranyember (Szontagh és Madách versenyre szölyította, amelyben mérsékelt sikerrel részt vett). Az örökké betegeskedő költő mellé éppen orvosi szempontok miatt kerülhetett szinte testörnek. Madáchot még az eljegyzésre is elkíséri a bihari Cséhtelekre *Fráter József*, Erzsébet apjának kastélyába. *Sokoldalúan megalapozták* tehát jelenlétét azok az erők, amelyek mindenről dönteni tudtak, mindenről tudniuk kellett, mindenben egyedül illetékesnek ismerték el önmagukat. Egyébiránt pedig Madách nem szaladozott az orvosokhoz (nem lehetett jó véleménye róluk), mert egészségi kúrakra is bizonyos felvidéki paphoz járt, de mindez eléggé közismert. Matolsy távozásának a története az 1840-es években a pesti (bécsi?) orvosgyetemről, eddig feltáratlan oka mindenképpen közelebb vinne bennünket a Matolsy-féle helyi *szindróma jelentőségének* megismeréséhez. A kulcsszereplőnek tekinthető, valóban fontos "tanú" megismerésén túl, ez Madách Imre, Majthényi Anna és Fráter Erzsébet csesztveei (s nemcsak csesztveei) életének árnyaltabb felvázolhatóságát is szölyálná. Tulajdönképpen csak sajnálni lehet, hogy éppen Matolsy György, ez a Madáchesal szinte test- és lélekközzeben, ugyanakkor feltehetően Majthényi Annával is igen szoros kapcsolatban álló szerencsés természetű ember nem vezetett naplót, nem írt sem monográfiát (pedig Csesztvén ez "divat" volt), sem biográfiát, sem mást (ha ugyan igaz ez is, mert ezen a nyomon még el lehetne jutni legalább valamiféle levelezésig, stb.). Személye pedig mindenütt előfordult, amíg az ún. csesztveei évek tartanak.

"*Különös mulasztásról*" ír Sötér István Álom a történelemről című korszakos tanulmányában (Akadémiai Kiadó Budapest, 1965.) Ezt talán egyedül ő tette eddig szóvá,

ám mást is mond ugyanott, mégpedig azt, hogy a mulasztás mögött - hogy ugyanis Majthényi Anna fia bebörtönzése után közvetlenül nem vette magához annak hátramaradt családját! - *homályos okok húzódnak meg*. Még ennél is tovább vezet gondolatban az a közbevetése, amelyben kiemeli, hogy nemcsak számunkra, hanem a *"házassági dráma szereplőinek számára is!"* homályos okok lehettek a mulasztás mögött.

6.sz. perirat

Unokája, Madách Aladár keményszívű, erős akaratú nőnek nevezte Majthényi Annát. A tények: 44 évesen öt gyerekkel maradt özvegyen egy nagybirtok gondjaival, neveltetése Majthényi Mária Marczibányiné mellett nyilvánvalóan bizonyos eszményképeket oltott belé az emberi erkölcsről, tartásról és nemkülönben egy soha nem szűnő etikettmániát is. Sztrégovai életének egyik közvetlen résztvevője, mindennapos vendége Henriczy lelkész volt, akinek fia L. Kiss Ibolyának így festette le a nagyasszonyt: a bécsi Burg szelleme lengte körül a házat amelyben lakott, strindbergi anyós volt(!) nem ismert más igazságot csak azt, amit ő annak tartott... Lehetne folytatni, de magam, ennél az *"önigazság"*-nál megállok, nem megyek tovább, mert a legfontosabb pontnak vélem Majthényi Anna habitusának, pszichikumának vizsgálatában. A kiindulási pont az ugyanis, ahonnan a sok tekintetben hősiesen viselkedő (családja, gyerekei érdekét mindennél előbbre helyező) asszony személyisége "megragadható", elemezhető. *A legerősebb pont azonban Majthényi Anna igazi gyengéje is egyben*. Olyan, amelyben elárulja magát. Amelyben megmutatkozik jezsuita-alapú neveltetése, amely sok kint és kerservet jelentett mindazoknak, akik környezetében éltek, amelyben fiának mindenkor része volt, menyének csak(?) közvetve jutott belőle, de az is elegendő lett ahhoz, hogy *előre megbuktassa* Fráter Erzsébetet. Ez utóbbi taglalása ezúttal itt szükségtelen - mind-

nyájan tudjuk mit jelent "előre buktatni": az előre megfogalmazott ítélet előítélet, amely azonnal valóságossá lesz, mihelyst az előítélet alanya a legcsekélyebb hibát véti. És ki nem vét hibát?

De lássuk, mit jelent a Majthényi Anna jellemzéséhez állandóan hozzátapadt bigottság? A túlbuzgóságot maga a vallás sem tartja helyénvalónak, sőt, eszközeivel küzd ellene, elítéli a bigottat akkor is, ha olyan személyről van szó, aki valami miatt fontos az egyháznak. A bigottság és az öngigazság többnyire párban járnak - ezért lehet az is, hogy az egyház kivetni kényszerül saját épsége és egysége érdekében az öngigazságot keresőt, a bigottat.

Van másfajta erkölcs is természetesen. Másfajta erkölcsiség a vallásban. Amikor az ember a transzcendens értékekhez mérve magát állandó önkontroll alatt áll. Ettől tér el az öngigazságot érző, hívó és tápláló ember alapvetően. *Az első tragédiát Majthényi Anna önmagának okozta*, amikor (közismert tény ez is) még fiatal lány korában a Marczibányi házaspárnál nevelkedve megvetette környezetét léha(?) magatartásáért: kirekesztve önmagát a nádor házában forgolódo fiatalok, mágnásifjak és lányok közösségéből. Ebben a helyzetben egy szelídlelkű kérő - s hozzá egy jó képességű após! - megoldásszámba mehetett; kitörni, kivonulni, aztán bevonulni valahova, valamibe, ahol maga körül mindent meghatározóvá válhat. Alkalmas minden: a terep, a birtok, a feladat, az após, a férj, a környezet, a társadalmi közeg, a Ferenc császár "igazgatta" ország, a reformáció viszonylagos háttérbe szorulása (1823-ban a nemesi elégedetlenség hulláma éppen ez ellen tört). Alkalmas minden később is: a gyerekek, köztük a könnyen kezelhető, feltűnően anyásra nevelt Emi, Károly és Pál (a kedves törekvő), a lányok, Mária és veje is - Huszár József, aki sajnos hamar meghalt. Alkalmas emberek veszik körül akkor is, amikor 1848-ban azok a "szörnyű dolgok" történnek. Alkalmas ember Matolcsy

György. Divald katolikus és Henriczy evangélikus lelkész, de a protestáns Szontagh Pál is. Ő talán az egyik legfontosabb *szövetséges Emi kezelésében-irányításában!* Egyetlen alkalmatlan személy Fráter Erzsébet. S persze a történelem sorsziláló eseményei sem mindenben kedveznek. De ezen túl lehet jutni erős akarattal, majdnem kegyetlen keménységgel.

Honnan ez az önigazság mindenben, honnan ez a keménység és a vele együtt jelentkező *rugalmasság a legkényesebb pontokon?!*

A "különös mulasztás" azonban csak egyetlen *észlelt* karakter-csuszamlás - s ez is magyarázatlanul maradt. A "homályos ok" azonban túlon túl világos. A magyarázat ugyanis sokkal korábbról indul - még a házasság megkötése előtti időkből. Mi vezette arra a hajlíthatatlan Majthényi Annát, hogy végülis beleegyezzen a nem kívánt házasságba? Valójában minden ellene szólt ennek a frigynek - ami az anya szempontjából fontos lehetett - minden, beleértve a vallási ügyeket is (eljövendő menyé református). Mégis kötélnek állt.

Miért?

Hogyan?

A *cél* és az *eszköz* kérdései ezek. Másként nem történhetett. Bármennyire kényelmetlen így leírni - Fráter Pál, Erzsébet nevelőapja és nagybátyja potenciális ember 1844-46 között és az is érthető, hogy Madách Imréhez akármelyik lányos család szívesen adta volna pártában várakozó lányát. Ez azonban az eszköz, a szövetséges, aki éppen a jezsuita nevelés szerint lehet *akárki* átmenetileg. Akár egy református vagy egy zsidó vagy egy hitelhagyott vagy más valaki, aki akár persona non grata is lehet. *Az eszköz is szent, nemcsak a cél.* A cél ez esetben a karrier: Madách csak nemrég fordított hátat a hivatalnak, túlon túl alacsonyán kellene kezdenie, nem sok kedve van hozzá - erre elégséges bizonyíték a *Csak tréfa* című műve, amelyet kiábrándultságában írt. A Fráterokkal való találkozás alapja nála természetesen egészen

más, mint amit ebben az anya lát, s amit minden belső tiltakozása ellenére végül elfogad eszközként! A közelben ott áll várakozva a nemrég elhunyt *Sréter Jánost* az alispáni székben követő Fráter Pál. A karrierszempontot elsősorban mégis az anya figyeli, s bár lelkének nagyobbik fele egészen biztosan bizonyos kínokat érez, egy kisebb része megbékél - a fia érdekében kétszeresen is. A karrier, az egyik békéltető ok. (Madáchot elhanyagolható két másik jelölttel szemben könnyedén választják megyei főbiztosnak.) A fiú lelki nyugalma a másik. Az időpontok? Madách Imre 1844-45 fordulóján közel kerül a házassághoz egy Fráter lánnyal, akinek alispán a nagybátyja, s aki feltehetően egyengeti 1846-ban történt sima megválasztását is a megyei főbiztosnak, ugyanabban az évben Fráter Pál távozik az alispáni székéből.

A főbiztosi hivatalról mindenki tudja, hogy békében olyan átmenetféle az alispáni pozíció felé. Madách viszont mégsem lesz alispán. Közbejön a szabadságharc. Ő maga kiáll a forradalom mellett, 49-ben Kossuth kormánybiztosa, *Repeczky Ferenc* váltja le a régi tisztikar tagjaival együtt, s bár betölt még hivatalt a forradalom alatt is, végül az út járhatatlan. A világ visszaváltozik, a börtönév után Bach jön, Madách visszavonul, leszámol múltjának jelentős részével, házasságával is. Marad az alkotás, az egyedüllet, az írói-költői de nem a társadalmi, politikai, hiszen 1861-ben újra ott áll, ahol a szabadságharcban állott.

Semmit nem változott.

Ezek ismert dolgok. Majthényi Anna döntései mögött viszont valóban sok a "homályos pont".

Nézzünk most néhány jezsuita szimptomát.

A jezsuita rugalmasságról már esett szó - Majthényi jól tudja, hogy fiát legjobb barátján keresztül is irányíthatja, Szontagh Pál szerepe nem kétséges, gyakorta a szelep és a stimulátor feladata vár rá (kétféle akarat, kétféle világnézet, liberális és ókonzervatív

egyetlen családban, anya és fia között), de aztán tovább a jellegzetes vonások, amelyek mindegyikére lehet *tettértékű* példákat hozni. - A cél szentesíti az eszközt - jezsuita mondás ez esetben így folytatható: "minden közömbös kell legyen az embernek, ami nem vezet a célhoz, vagy ami a cél szempontjából elhanyagolható. Közömbös lehetek vallási szempontból azzal a Szontagh Pállal, hitével stb. aki beleszületett az eltévelyedésbe, de aki a kormányzásban segít... a lányt elsőnek ő pillantotta meg, s valahol valamilyen módon szövetségeselem marad. A lánc kettőzött, sőt hármassá válik: én, Emi és a lány - ezek kötik hozzám Szontaghot..."

7.sz. perirat

Fráter Erzsébet levelet kapott 1845 tavaszán anyósjelöltjétől, amelyben *megnyugtató* sorokat olvashatott, de amelyeket így is alig mert elhinni. Feltétlenül jobban tette volna, ha nem hisz azokban az anyai sorokban. Fráter Erzsébet levelet írt - talán az elsőt és az utolsót Majthényi Annának 1854-ben közvetlenül válása után: "Egyedül Anyai lelke elejébe!" Nem kapott rá semmilyen választ.

Néhány jelentéktelen tény még elébb a sorsfordító időről. Majthényi Annáról és gyerekeiről, néhány feltűnő félreértésről. Kezdjük az utóbbival.

Spáczay Hedvig, miközben komolyan kereste azt, amiről könnyű elképzelni, hogy még időben eltűnt(!), a Madách-aktákat a hadbíróági perről, rábukkant egy "mosolyognivaló" nyomra az 1852-es besúgói megfigyelés listáján. A csesztvei házba járók között van *Hanzély Ferenc* (s még vagy tizenhatan), akít a besúgó szerint meg kell figyelni Madáchsal való kapcsolata miatt. Hanzélynek - írja tanulmányában Spáczay Hedvig - nem Madáchsal, hanem az ifjabb Madáchnéval volt kapcsolata, neki udvarolt és lám, a besúgói túlbuzgóság még az udvarlót is gyanúsnak találta. Az időpont 1852. Közelebbit nem árul el Spáczay Hedvig. Mi-

kor udvarolt Hanzély Fráter Erzsinek? Amikor augusztus előtt a Madách házat *értelem-szerűen* megfigyelés alá vonták? (otthon volt a gazda), mert az bizony nagy *spektáculum* lett volna! Augusztust követően viszont már nem volt mit megfigyelni a csesztvei Madách házon, mert a gazdát bebörtönözték. Spáczay továbbmegy - Hanzélynak "nem volt kapcsolata a Madách családdal". Horváth Károly szerint viszont Hanzély Ferenc iskolatársa volt és így régi barátja Madách Imrének.

Majthényi Anna 1848 végén hirtelen Budán terem, miközben Imre Csesztvén betegeskedik, ott éri Károlyt, aki már megvette az uniformist, hogy a csatába vesse magát. De valahogy ez elmarad. A kormány Debrecenbe evakuál, Károly kormánytisztviselőként mégsem megy vele, ellenben levelet ír bátyjának Csesztvére, *abban anyjukra* hivatkozva hívja Budára (az osztrákok már benn vannak), hogy jöjjön fel ő is, itt van most a legnagyobb biztonságban az ember, itt van a *legtéljesebb nyugalom*. Ez a tény valahogy elkerüli az értékelő, biográfiaszerző figyelmeket, pedig éppen e tényben jelentkezik Majthényi Anna igazi arculata (az egyik), amely magyarázható ugyan a gyerekeiket feltűnő anya szándékának véghezvitelével - Károlyt nyilvánvalóan ő tartja vissza egy Madách Pál féle hősi magatartástól -, de ugyanakkor a rugalmasságra és az akaratra is példa. Madách nem megy Budára, Károly késve utazik Debrecenbe a kormány után, ahol kínos igazoltatás vár rá, "hol maradt el eddig" s jó hétbe telik, amíg ez eltart, az alatt meghúzza magát sógornője, Fráter Erzsébet egyik debreceni rokonánál. Kár, hogy a magyar irodalom története ezeket az eseményeket máshogy említi. Belátható - mind ezek apróságok. - Jómagam szívesen elidőznék még annál a pontnál, amikor Madách Imre eltűnt(?) a pesti internálásból: nem tudtak kikézbécsíteni neki valamit, amit pedig kellett volna. Spáczay Hedvig ezen is könnyen túllép: - a hivatal tévedett.

Madách Imre 1852 augusztusában került letartóztatásra, Pozsonyba vitték, ott fél évet töltött, s mialatt felesége a legteljesebb elhagyatottságban a szüléshez közel Csesztvén élt, talán *Veres Pálné* volt az, aki meglátogatta. Az időpontok itt is zavarosak. A pesti Ujépületben töltött idő után a pesti internálás következett, amelynek körülményeiről eddig senki nem tárt fel semmit. Hogy milyen volt egy ilyen internálás 1853-ban? Fráter Pál akkor is közbenjárt (Borbála születésének ideje ez), s hogy aztán nem járhatott-e valóban itthon Csesztvén maga Madách is? Talán pénz kérdése volt ez, semmi más. Érthető, hogy ennek nincsenek levelezései nyomai. Egyetlen nyoma - nem találta internálási helyén a költőt - a hivatal tévedése. Veres Pálné naplójában arról ír már jóval előbb, hogy "végre hazajött Madách", mindenki más augusztusra teszi ezt...

Végezetül pedig ket apróság, mielőtt magával a Művel, Madách esztétikai hitvallásával és halálával befejezném a vád/védbeszédet.

Mivel vette rá Madách Fráter Erzsébetet, hogy *önmaga ellen* kövesse őt Sztregovára, gyűlölt anyósa közvetlen közelébe? Miért törekedett maga Madách is Sztregovára, amikor még fogsága alatt tudomást szerezhetett felesége leveléből, hogy oda semmi szín alatt nem megy majd(!) s hogy készül hazamenni Biharba? Nem hatalmasodtak el már akkor (1853-ban) annyira a lelki bajok jelei, hogy Madách jónak látta igazi szövetségésének közelébe vinni: anyjához átköltözni vele? Lehetett-e olyan egyszerű ígérettel, mint amilyenre aztán ténybeli események utalnak (nagy összejöveleket rendezett Fráter Erzsébet Sztregován) a kibillent idegrendszerű nőt Sztregovára elsalogatni? Nem volt mégis *szüksége*, lelki alkata szerint is Madáchnak arra, hogy a végső "leválást", egymástól való elszakadást egy olyan erős jellem mellett, mint amilyen az anyja volt, *közösen* elvégezzék? Miért akart olyan helyzetbe kerülni maga Madách, amiből eleve

látható volt a vég? Mivel vette rá feleségét? Miért döntött így Fráter Erzsébet is?

A másik apróság; hova tűnik annak hangsúlyozott és pontos értékelése, hogy Madách Imre Váradról hazahívta - rokonok állítása szerint többször is, erről levél is volt(!) - elvált feleségét? Miért nem övezi kellő figyelem azt aényt, ami végülis nem lehetett "igazi" apróság; a nem éppen jó egészségnek örvendő költő miért maga utazott a háromnapi járőföldre levő Váradra Jolán gyermekükért? Matolcsy György hova lett? Miért nem ment vele? Miért nem ment csak ő? Mit beszéltek vajon a Fogtövi házban? A párbeszéd leírható lenne fikcióként - lehet, majd egyszer leírja valaki.

8.sz. perirat

(s egyben az utolsó)

Igyekszem száraz stílusban, a tárgyhoz illően tárgyvilagosnak maradni: azt írja Sötér István Madách, a költő esztétikai nézeteiről, hogy azok lényege: egy *erkölcsi elv elleni küzdelem*, melyhez azonban a hősnek elégséges "*jocímre*" van szüksége. A Tragédiában ez a *jocím* Ádám tudásvágya. Értelmezésem szerint ott az erkölcsi elv az Istené, a Teremtőé. Madách nagyszerűsége abban is megmutatkozik, ahogy ezt a művet ön maga igazolására anyja ellenében megírta. Ez esetben a kettőzött jelentés így írható körül: Ádám küzdelme, valamint *jocíme* a harcra és Madách küzdelme anyja mindenhatósága ellenében egy és ugyanaz. Benne a világ igazsága és egyetlen ember igazsága. Nála a *jocím* is ugyanaz - a *tudás arisztokráciáját* állítja szembe anyja *karrier-világképével* és elveivel. A győztest ismerjük.

Még egyetlen adat.

Mialatt Madách Imre küzdött a megvalósítás gyötrelmei közepette, Ádámmal, Évával, Luciferrel, az Úrral és mind az egész világ-gyülekezettel, történelemmel, Mózzessel; mialatt nagybetegen költeményeit rendezte köteté, s újabb, vidámabb drámára gondolt - halála előtt egyszerűen *megfeladkezett*

irodalmi hagyatékáról, Szontaghnak nem diktált szeptemberben erről egyetlen sort sem. Kérdezett-e akkor valamit Szontagh? Válaszolt-e vagy csak legyintett Madách? Pedig akkor már régen túl volt az Arany János-féle avatáson: "igen jeles mű...". Madáchnak - Bóka László szerint - életeleme volt az írás. Költő volt a legteljesebb érte-

lemben - az írás és a költészet nála maga volt a tett.

Lehet-e erről megfeledkezni?

Majthényi Anna eközben több tucat levelet írt a rokon Huszár Annának. Egyetlen szó sem esik bennük arról, mi történik az "oroszlánbarlangban" - odaát...

Balázs János : Gombák (olaj)

Radó György

FORGÁCSOK

Homérosz és Dante

Meglátni Nauszikát és Beatricét

A tengeren istenek haragjától sokáig üzetett Odüsszeusz hajótörést szenved, de testét kivetí a hullám egy folyótorkolatba, ott lombokból fekhelyet kapar össze magának s a fáradtságtól mély álomba merül. Másnap női csacsogásra ébred, előlép a lombokból és előtte áll a szolgáitól eltávolodott gyönyörűszép királylány, Nauszikaá.

A görög nyelv és irodalom piarista professzora, Vézner tanár úr, okos módszerrel, az önkéntes keresés örömeivel bírta rá diákjait Homérosz olvasására: ki-ki maga válassza ki a sort, mely annyira tetszik neki, hogy megtanulja. Én Odüsszeusz szavait választottam, melyekkel a gyönyörű Nauszikaát köszönti:

Gúnúmai sze, anassza: theosz nü tisz, é brotosz esszi.

A tanár úrnak tetszett a választásom, nekem pedig a sor megragadt az emlékezetemben. Önkéntelenül morzsolgattam magamban: mi lehet tartalmának, formájának és hangulatának együttes magyar maximuma. Az ilyen tudat alatti morzsolgatás sokszor eredményes műfordítói módszer. Pedig dehogyis szándékoztam lefordítani az *Odüsszeiá*-t. Könyvespolcunkon állt Kemenes-Kempf József szép, bár kissé avitt fordítása, majd amire "céhbeli" műfordító lettem, már készült Deveseri Gábor szövege, műfordítás-irodalmunk gyöngyszeme. Hát csak azt az egy sort morzsolgattam világesavargásaim és üldöztetésem esztendeiben, a megoldás tudatos keresése nélkül.

1947 nyara. Még külügyi szolgálatban, de egyre inkább az irodalom, a műfordítás felé húzok: összeállításaim rádióadásakor - még "élőben" megy - a rendező mellett kucorgok a fülkéjében, Gáspár Endréék délutánjain pedig Pest utolsó irodalmi szalonjának bohém társaságában nyüzsgök.

A 49-es villamosról a Margit-hídnál kell leszállnom, de a vígszínházi megállónál felszáll egy rádióbeli ismerősöm és vele Nauszikaá. Az évtizedekig morzsoltt sor abban az egy pillanatban magyar testet ölt:

Térdelek, úrnő, kérdeve: halandó vagy te, vagy isten ?

Dante ismeri Odüsszeusz útjait, a Purgatóriumban a szírén így kérkedik neki:

Io trassi Ulisse dal suo cammin, vago...

Ulysses útját is kitérítettem...

és Az Új Élet önéletrajzi visszaemlékezésében a délebbre korábban érő gyermek kilencedik életévéből említi, hogy először pillantotta meg Boldoggá-tevőjét - vagyis Beatricét. Az olasz szövegbe nyomatékul latinul szövi rejtekszobájában lakozó élettelelkének ámulását:

...tremando disse queste parole: *Ecce Deus fortior me, qui veniens dominabitur mihi.*

...remegve mondá e szavakat: (magyarul): "Íme, a nálamnál erősebb isten, aki eljövén, uralkodni fog rajtam."

Honérosznál: theosz és anassza

Danténál : deus és dominabitur

vajon nem rokon-é Nauszikaá és Beatrice megpillantása?

Hát az, hogy bennem akkor lett meg az évtizedekig morzsolgatott fordítás, amikor Mártát megpillantottam?

Az én Egyetlenemet.

Madách és Goethe

Éva felel az angyaloknak

Felelete: igen.

Kérdésre a válasz lehet igen vagy nem. De az angyalok nem kérdeznak.

A nem-válasz lehetősége, a pozitívumhoz tartozó negatívum, a fényhez tartozó árnyék már eltűnt a színről, eltávozott Mefisztóval a Goethe Faust-jában. Már csak fény van, amikor a lángelméjű költő alkotói életét betölti a mű, és teljesülésében végső akkordként az angyalok misztikus kórusa szól:

Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichnis;
Das Unzulängliche,
Hier wirds Ereignis;
Das Unbeschreibliche
Hier ist es getan;
Das Ewig Weibliche
Zieht uns hinan.

Ezt a nyole sort magyarra többen, jeles verselők, lefordították. Ne vétessék öndicséretnek, ha bizonyítani igyekszem, hogy az én szövegem az, amely a német eredetinek a magyar maximumát adja:

Minden változatlan,
A múlás csak jelkép;
A megfoghatatlan
Itt feltárja lelkét;
A leírhatatlan
Itt már létre jő;
Ellenállhatatlan
Az Örök Nő.

(Azért ez a magyar maximum, mert a tartalom azonos, a rimelés - a páratlan sorok egyforma ragvégződése - ugyanúgy ad nyomatékosító monotóniájával ugyanolyan hangulatot, és még a központosítás is az eredetit követi, csak az első sor végére kellett vesszőt tennem, mivel-hogy a német kétsoros első mondatot két mellérendelt mondatra bontottam fel.)

Az én alkotói életemet is betöltötte ez a magyar szöveg: először huszonhárom évesen írtam le, 1935-ben, az utolsó simítás pedig most, hogy nyolevanadik életévembe léptem, emitt látható: a hatodik sorba beszűrtam a "már" szót, így téve nyomatékosabbá a tartalmi, teljessé a formai azonosságát.

Éva felel az angyaloknak. Az *ember tragédiájá*-ban, amikor a londoni szín záró monológjának végén nem mint egy igen-nem alternatívát kívánó kérdésre válaszol, hanem az Örök Nő angyali szózatbeli ellenállhatatlanságát igenli:

E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

Vajon Goethének akart-e így, igenlően válaszolni Madách, vajon tudta-e, hogy Éva itt az angyali szózatra felel? Nem is sejtjük. De ha nem akarta, nem tudta - akkor is ezt tette. Ebben bizonyos vagyok.

Befejezésül adassék meg nekem a személyes emlékezés ajándéka.

Amikor az Éva monológjával már oly sokszor a felcsattanó taps sikerét élvező Egyetlenem lehnymt szemmel feküdt ágyán, már a *félúton*, és én fölébe hajoltam, hogy a szorongva meg-sejteti búcsúzásul a jól ismert monológot suttogjam el neki - akkor ezeknél a szavaknál

E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra -

felnyitotta a szemét és utoljára rám mosolygott.

A goethei és madáchi Örök Nő.

Dante és Vergilius

Francesca felel Aeneasnak

(Dante szövegeit Babits Mihály fordításában közlöm)

Tu se' lo mio maestro e il mio autore;
Tu se' solo colui da cui' io tolsi
Lo bello stile che m'ha fatto onore.

Mesterem, mintaképem vagy te nékem,
te vagy csupán, kitől örökbe kaptam
a zengzetes szót, mely ma büszkeségem.

Így hódol Dante Vergiliusnak, hogy majd túlvilági útján mint vezetőjét kövesse. Hiszen Vergilius volt az a pogánykori latin költő, akit a keresztény középkor is magáénak vallott, mert Jézus Krisztus eljövételének proféciáját látta *Bucolicá*-jának ebben a verssorában:

Iam redit et virgo, redeunt Saturnia regna,
Immár eljön a szűz, s jó újra saturnusi korszak.

vagyis, a pogány istent, Saturnust a természet megszemélyesítőjének tekintve - amint ahogy az is - a nevezetes verssor így fordítható:

Immár eljön a szűz, és ismét leszen Aranykor.

S a Megjövendölőnek, mesterének, mintaképének mégis ellene mond Dante, amikor úgy érzi - tudja, átéli -, hogy annak nincs igaza.

Az ok kettejük eltérő életkörülményeiben rejlik.

A történelemben előfordul, hogy a fegyverrel legyőzött a szellemi győztes: mikor Róma a hatalom tetőpontján saját mítoszt igényel, akkor görög, homéroszi kapcsolatra vágyik, s a birodalmat létrehozó Augustus császár azzal bizza meg a szelid pásztori verseivel már jeles költőnek ismert Vergiliust, hogy homéroszi műfajban és formában, sőt a homéroszi eseményekhez közvetlenül kapcsolódva énekelje meg Rómának és császári családjának eredetét. A költő mesterművet alkot és közben már jutalmat és dicsőséget élvez. E körülményei közt hőse, amikor homéroszi viszontagságai után végre megpihenhet a szerelemre gyulladt Dido királynőnél, ennek óhajára, hogy mondaná el az égő Trójából való menekülését, szinte halljuk, amint nagyot sóhajtvá kezdi elbeszélését:

Infandum, regina, iubes renovare dolorem.

Legszívesebben nem szavak, hanem értelem szerint fordítanám:

Fájdalmas sebeket kívánsz feltépni, királynő.

De nem. A "fájdalom" itt nem jelző, hanem főnév tárgy esetben. Tehát:

Szörnyű fájdalmat kívánsz felidézni, királynő.

A szónak e pontos fordítása azért szükséges, mert ez füzi Dante feleletét Vergilius sorához.

A firenzei pártharcokban résztvevő s emiatt száműzött Dante két évtizedig honvágytól gyötört, hányatott száműzöttként foglalta világgépét *Az Isteni Színháték*-ba. Nyomortságában a pokolra jutott Franciscával mondathatott-e mást, mint az ellenkezőjét Aeneas állításának:

...Nessun maggior dolore,
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria.

...Nincs semmi szomorítóbb,
mint emlékezni régi szép időre
nyomorban.

S mintegy szemére vetve Vergiliusnak, hogy az ellenkezőjét mondatta Aeneasszal, holott tudnia kell, mi a legnagyobb fájdalom, hozzáteszi:

"E cio sa il tuo dottore"

"ezt jól tudja bölcs tanítód!"

A latinban-olaszban közös szó: "dolor(c)" kétségtelessé teszi az összefüggést.

Persze, Vergilius nem tud válaszolni: megvédeni nézetét vagy elismerni Dante igazát.

Én azonban önnön életemmel tanúsítom, hogy a vitában Danténak van igaza: amikor boldog éveimben az én Egyetlenemnek beszéltem üldöztetésem keserveiről, akkor nem is volt fájdalmas az emlékezés, ám amióta Ő eltávozott tőlem és e világból, égő fájdalom felidézni közös életünket.

Égő, de édes fájdalom. Nemléte rosszabb volna: a nihil.

Faludi Ádám

Fegyvertelen séták egy álmos kisvárosban

V.

“Egy óra múlva hinni fogsz nekem.” Play back mágus nélkül. Magyar hangja ismeretlen. Lengtem, akár az inga.

Reprezentatív balekszelet, vágyszósz, késsel villa. Megszeltem évi rendes szabadságomat, esegyebek.

Tuják és diszibokrok között vitt az út. Elmentünk a kis mesterséges tó mellett, át a hida-kon. Anna az aranyhalakat mustrálta, én meg a tavirózsalevelek békáit.

A biciklitől hamarjában megváltam, amikor az Aranycsákányhoz értünk. Ugyan a lépcsőkön még felesőrömpöltem vele a gigantomán hősi italműig, de aztán az első kínálkozó szemekonténerhez odatámasztottam. Nem mintha hittem volna a csodákban, tudtam, hogy visszafelé ugyanitt találjuk.

Annát előbb levettem róla.

Nem is bántam, hogy bemegyünk, a nyár nagyon rákezdett. Állt a levegő és a kopasz dombon legfeljebb az Aranycsákány vetett némi árnyékot. Azt is befelé, hogy eleget tegyen egy közhely kívánalmainak, az önmaga árnyéka kezdettünk. Azért sem bántam, hogy bemegyünk, mert ismét megszomjaztam. Továbbá nyomasztott Anna pisíltetésének emléke, de ha nem lett volna egyetlen okom se, akkor is bemegyek, mert az én természetem ilyen.

Kíváncsiságom homlokterében a kénköves tekergő; előkerül-e egyáltalán?

- Mindenesetre légy résen - szólalt meg Anna, amikor a nagy, fémkeretes ajtót nyitni kezdtem. - Simon beledöglene, ha egyszer arra kényszerítenék a körülmények, hogy igazat mondjon. Ezt vedd figyelmeztetésnek!

Hogy ez a rejtélyes képződmény nő, az most már tuti, állapítottam meg magamban. Sikerrült felebresztenem benne az anyaösztönt.

- Figyelmeztetésnek? - Mi okból ez az irántam tanúsított kitiűntető gondoskodás?

Elengedte a füle mellett.

- Szeretlek.

Virítottunk az ajtókeretben, mint egy festmény. Akadémista apa gyermekével. Akadémikus apa, amint megrontani készül vérfertőzésből származó kiskorú gyermekét.

Legyints rá, nem érdekes. Dont think twice, its all right.

Ez a Bob Dylan szólt odabent.

Betereltem frissen szerzett gyermekemet és igyekeztem - úgy általában - hallótávolon kívül letelepedni. Nem ütközött nehézségekbe.

Kézilabdapálya méretű ivó előzte meg az éttermet. Nyugdíjasok, önkéntes napközisek it-tak a kezdőkörben, átutazók a hetesen, mi az alapvonalra helyezkedtünk, távol a kaputól.

Megelégettem a váratlan lövéseket.

Elmúlt tizenegy óra, mire kiszolgáltak. Sör került a koszhú asztalterítőre és meggylé, egy deci portorikó rummal kísérve.

Utóbbit Anna kérte. Eszembe sem jutott, hogy tiltakozzam.

A pincér elémrakta a sört meg a rumot.

- A rum a kisasszonyé - mondtam, és azt történt, amit vártam.

- Oppardon drága hölgy! Parancsoljon! - bohóckodott a pincér es teátrális mozdulattal a meggyél mellé sikerítette a rumot.

- Kedves egészségükre! - nyitotta ránk mosolyalbumát, meghajolt és a többit megoldotta az axonometria.

Azt hihette, hogy egy jót hülyéskedtünk.

A leányzó nem húzta az időt. Benyelte a rumot, aztán kortyolt hozzá egy kis meggylevet.

- Hogy jobban higgy nekem - búgta felém. Doris Day a legjobb korszakában sem ért volna fel a bokájáig.

VI.

Simon mágus késett. Lebonyolítottunk még egy fordulót.

- Csak azt nem tudom, hogy az öreg hogyan kötöz majd fel a csomagtartóra - néztem a kölyökre, akinek szemlátomást meg sem kottyant a lórugó.

- Ne félts engem. Rókvérrel bekent tengeri csillagot szegeztem egykoron az ajtómrá. Rézszeeggel, ahogy kell. Mérgek ellen ajánlom neked is.

- Okvetlen, okvetlen, feltétlenül - bólogattam.

Aztán majdhogynem elejtettem a korsót.

- Le vagy szarva! - sziszegte Anna Goeldi és vérig sértődött.

VII.

Simon mágus tizenkettő előtt zúdult be az ajtón. Még nem váltott sebességet, rohant felénk és ömlött róla a verejték. A svájcisapkatól már megszabadult, de a vihartáncát adáz csattogással kísérte asztalunkig. Feje teteje kopaszon virított.

- Falat a püspöknek! - zötytyent le a székre. - Nem késtem ám, csak az időpontok tolódtak el némelyest.

Beletörölte koponyáját az abroszba. A legnagyobb jóindulattal sem ragaszthatott volna rá senki olyan jelzőt, mint például: környezetbarát. A vendégkoszorú azonban észre sem vette. Simon mágus nem rítt ki az átlagból.

Anna változatlanul duzzogott, az öreg levegőnek nézte.

- Lenihilizmus és nihilizáció! Hogy a kíváncsiság meg ne öljön, fogd és lapozgasd, amíg kifújom magamat, aztán majd mesélek - kurjantott bele a légtérbe, és a kabátja alá nyúlt. Börbe kötött könyvet penderített elém, patinás, sokat forgatott könyvet.

Urrá lett rajtam az izgalom a címe láttán.

LATRINA MAGICA

Ez állt rajta arany betűkkel.

Körbepillantottam. Simon a pincért hívta, Anna a lábával harangozott és rendületlenül tojt a fejemre; a lehető legjobb felállítás.

Kinyitottam az ellenmarxista bibliát, aztán megállt az eszem. Nem kaptam levegőt, zsibbadtam és elszabadult bennem a pokol, aznap már másodjára.

Visitottam a gyönyörűségtől.

Egy közönséges függvénytáblázatot tartottam a kezemben.

VIII.

- Kár röhineselni. A megoldás ez. Az egyetlen lehetséges megoldás. A tiszta logika, az intellektus - így Simon. Az istennek le nem jött volna a fellegekből.

- Zseniális. Egyszer és mindenkorra levettél a lábamról - válaszoltam.

- Akárhogyan simogatom a macskacápát, dorombolásra nem futja neki - dörmögte elégedettséggel a hangjában.

Nem rohamoztam tovább, elmúlt. Visszaállt a rend és a nyugalom. Simon körülményes precízséggel fröccsöt esinált magának.

- Az arányok, mindig az arányok. Egy igazi spriccer alkotás, a barkácsmunka vétek a természet ellen. Hígított lóhúgy.

Szemmagasságba emelte a poharát, hogy átjárja a fény, aztán lezuhintotta.

- A Laricsév feladatgyűjteményt is szoktam használni. Amolyan sztyeppitánchoz való segédanyag, de most tehetnél egy szívességet.

Elhatároztam, hogy nem gatyázok tovább. Kimutatom a fogam fehérét. Már nem kötöttek gúzsba az emberi léptékek.

- Neked?

- Nem. Magadnak.

Halasztást kértem fogfehér ügyben.

-?

- Olvasd fel a kettő négyzetgyökeit, és megvilágosul az agyad. Satori. Engem mindig felserkent.

Mit tehettem?

Felolvastam a kettő négyzetgyökeit.

Beszarás.

IX.

Amikor befejeztem, Simon üdvözült mosollyal kicsörtetett a klotyóra. Annában megfordult a borjú. Vagy a kocka. Rámnézett.

- Megbocsátok neked, csak állj a sarkadra! Ha minden maszlagot beveszel, kitör rajtad a veszethegység.

Nem úgy beszélt, mint aki két deci rum igáját nyögi.

Lertűgta a szandálját.

- Szorít.

Nem szóltam.

Simon mágus egy lányér pogácsával tért vissza. Látszott az ábrázatán, hogy diadalt aratott a véccésnéni felett. Hogy sarokbaszorította, tönkretette, hogy egy fillért sem fizetett neki. Sárkányölő Szennygyörgy. A megdicsőültség oly mértékben sugárzott róla, hogy szinte láttam egy szobortalapzaton állva, kivont vécépumpával jobbában, amint lábát a döglött rémségen nyugtatva acélosan a piszkos jövőbe tekint.

- Megebédelünk - szólt, és megeelőzte pogácsástányérjával az asztalközepet. Aztán Annára nézett, szeme összeszűkülte, és esőválni kezdte a fejét. Átalakult az arckifejezése. Amikor a fejesóválással leállt, bizonyára a farkát esőválta, mert állva imbolygott a helyén. Aztán a feje esőválta Simon mágust, aki a farkánál fogva sajnálkozott. Eltartott némi ideig, de aztán egy fűjtató gőzmozdony robogott át közöttünk a hirtelen beállt éjszakában, és izzó csillagokkal telt meg az asztal és környeke.

- Anna, nálad valami hibádzik - szabadult ki a gőz a szelepeken, miközben a mozdonyvezető szeméből hullott a szikraeső.

- Te nőttél! - állapította meg Simon mágus olyan hangszíjjal, mintha gyilkosságot olvasna a fejére.

A mesternek igaza volt. Láttam én is, hogy megváltozott rajta valami, de azt gondoltam, hogy a dühöngés nyomait viseli vagy a rum jószolgálati munkája mutatkozik, azért lett más. Az arca szelíd lemondással emlékezett az óvodás évekre, blúzának mindkét ujja karközeznél végződött.

- Meg ne próbálj átrázní nyavajás boszorkány, mert visszaküldelek a lotyójancsikhöz a sintérgyepre! Azonnal abba hagyod, megértetted? Sax, pax, sarax! - dörrent rá a gipszkalászok, szalagok és egymást keresztező kalapácsok magasából.

Ezek díszítették körben a falakat a mennyezet közelében.

Simon láthatóan begurult. Annához lépett, megragadta a blúz felé eső gallérját és egyetlen nyisszantással lemetszte.

Rugós kés volt a kezében.

Elképzelni sem tudtam, hogyan került hozzá ilyen váratlanul.

- Még egy korty és véged! - zengte az égből.

A kis gyűjtogató munkához látott az agyamban. Aha! A kulcs tehát a rum. A vajakosság tartozéka. Hormonzavarba hozza a művet, és a kis bestia tudta ezt. Érezte, hogy könnyebben elbánhat velem, ha kellőképpen kikamaszodik.

Némi dermedés után Simon felém kacintott és visszatért képére a vigyor.

- Bundeswehr - mutatta a kést, majd a gallérdarabot zsebrevágva a fülembe súgta:

- Ez meg a tű.

A lehelletétől boszorkánykörökben indult volna pusztulásnak a természet, ha éppen jelen van.

- Simon, és nem tehetek róla, csak azt csináltam, amit megbeszéltünk.

Anna bűnbánó szemekkel adta az ártatlant, szordínót téve Janis Joplinra. Simon legyintett.

- Régi duma, kiskatona. Eszünk, utána vásárolunk neked ruhát valahol útközben, de aztán nincs több próbálkozás.

Fogott egy pogácsát, fröccsbe áztatta, aztán beleharapott.

- A patakhöz megyünk, a régi malomhoz, Kertváros végébe. Ismered, igaz? - pislantott felém levelezőbéka stílusban.

- Ismerem. Mit csinálunk ott?

- Megfürdetjük Éliás artistát.

Alighogy ez elhangzott, Anna pohara éleset roppant és két darabra hullott. A maradék meggyél szertefolyt az abroszon. Simon mágus atyáskodva fenyegette mutatoujjával a lányt. Sejtethetett valamit.

Vagy mindent tudott, kutykurutty.

X.

- Beavatlak. Már alkalmas vagy rá - szólt a pogácsamassza Simon szájából.

Folyamatosan tunkolt és rágott.

- Álljon meg a menet! - próbáltam felülkerekedni benutságomon. - Túlkinálatot érzek a dinnepiacon. Ki az ördögöt akarsz megfürdetni?

- Éliás artistát. A tüzes szekéren égberagadott mestert, aki visszatért. Olvasd Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus ab Hohenheim munkáit. A zagyvanevűét, akit a nagyközönség kis része Paracelsus néven tisztel. Ő eleget hablatyol róla - nyammogta egyszuszra, majd folytatta:

- Estig befejezem az előkészületeket. Felveszem a még hiányzó kapcsolatokat a környék-

kel. Úgy mint Merkur, Hold, Mars, Jupiter, Saturnus. A Vénusz és a Nap már rendben. Te csak statisztálj, figyelj, aztán írd meg, ahogyan történt; légy gazdag, önző, kíváncsi, és a szezonhoz illően gonosz.

- Háromszoros hurrá az égben járónak. És ha én ezt nem akarom?

- Dehogynem akard! Majd én hazudok, te csak figyelj.

Közelebb húzódtok és újrakezdté.

- A Vénusznak, a Holdnak, a Merkurnak a nyugati vagy az északi égtáj kedves. Elsősorban az északi csillagképek a fő házak: Bika, Ikrek, Rák, Szűz. A Mars, Jupiter, Saturnus déli vagy keleti szimpatizánsként a déli csillagképekben; Vízöntőben, Skorpióban, Nyilasban házal. A Naphoz keleti vagy déli irányzék kell, de legjobb telibekapni. Itt most mi a megfeleléseket szerencsételtjük jelenlétünkkel, így alakítjuk ki a szükséges energiaviszonyokat és szimpátiát az egyetlen létezésre méltó rendszerrel, aminek a Föld mindössze csak egy kis kóbor lovagja. Sator, arpo, tenet, opera, rotas. Kutyát sétáltatunk bokortól bokorig, hogy hozzájussunk a szükséges homokhoz. Latrina Magica! Magia Polla, Hermalogika, Masturbo Patria!

Nyelt, s egyúttal szódával elegyítette borát. Körültekintően. Lenullázta a kancsót, nem maradt benne egy csepp sem.

Én meg igyekeztem úgy tenni, mint akinek az ámulattól leesett az álla.

- Jut eszembe - folytatta -, ha netán a Mercedeskék akadályozná az irodalmi munkásságodban, kasztráld magad, ahogyan Origenész az acélember. Ő is azért tette, hogy a hölgyek ne hátráltassák az alkotásban. Hexapla. Aztán megírta az Onomasticont. Hogyan onanizáltak most - nyihogott, majd visszatért az előbbi zagyaságaihoz.

- A Vénusz a Gála cukrászda. Erotikában kellemesen meghentergetett hely, megfelelése a rét és a virág. A kezdet. Ha jól emlékszem, körülöttem ott ólálkodott a szerelem, még ha tolokocsira szorult is. Igaz? Ez tehát megvolt. Az Aranysákány a Nap. Délnek áll, s most királyi ebédrel áldozunk, hogy rokonszenvének hullámhosszát a miénkhez igazítsuk. A Merkur és a Hold következik; a bolt, ahol Annának ruhát veszünk, a malom és a patak. Aztán megadjuk a Jupiternek és a Saturnusnak is a kellő tiszteletet. A kör bezárul a Marssal, de az már az én ügyem. Hintem a homokot, veszem a kalapot!

Csettintett az ujjáival a jól végzett munka jutalmaként.

- Érted amit mondtam? - kérdezte.

- Igen - mondtam.

És persze egy árva kukkot sem értettem.

XI.

A bicikli várakozásomnak megfelelően a konténer mellett pergette a rozdszemeket.

Elszabadult a nyár. Simon mágus összehívta viharkabátját és magyarázott megállás nélkül. - Majdnem ráment a tekintélyem! Húsz év, érted? Húsz év egy vaskazettában!

Mutatós társaságot alkottunk, csekély érdeklődést keltve. Lehet, hogy ösztönüktől vezérelve házaikba menekültek a polgárok, s most a függöny mögül lesték, hogy mi lesz, vagy csak épp így alakult, nem tudom. Nem mintha bántam volna.

Anna kinőtt ruhában, Simon hóbörödtött, én meg sörközi akaratvesztésbe bugyolálva. A három kótyag.

- Öreg! Ez mit jelent? - dugtam hirtelen támadt belső sugallatra orra alá a Gála cukrászda számláját.

- Sator, arpo, tenet, opera, rotas. Ezt jelenti. A logikát, amire egy rendszer épülhet.

- De a szavak konkrétan. Így együtt és külön-külön?

- Beszarattatásból nem lehet rendszert csinálni. A beszarattató minél jobban beszarattat, annál jobban be van szarva saját maga a beszarattatottaktól tartva. Ez egy kulcsmondat. Al-

kalomadtán ismételd el, milyen gyorsan csak bírod! Szarhányon nem lehet élni. Világ dro-medárjai egyesüljete, hatha lesz belőle kétpupu teve! Állati! De én vagyok a hibás, mert ki-merültek az erőim. Közel kileneven évvel ezelőtt kiesuszott kezemből az irányítás. A fonál. Csak annyi maradt bennem, hogy a lejtővetelemet intézzem. Minden mákszemnyi tartalékomba szükségem volt, hogy visszatérhessek.

Nem próbálkoztam tovább. Eltettem a papírt és gyökeret vert a lábam.

Simon a biciklihez lépett és eloldozta a kormányhoz kötött borszját. Egy közönséges porrázt tartott a kezében, amelyik egy fehér, természetes kacsas nyakában végződött. A kacsas az első kerék mellett ült és minket nézett.

- Bemutatom nektek Éliás artístát. Jó cimborá. Meghallgattam délelőtt Dalidától az Exodust és eszembe jutott, hogy Éliás artísta megkönyítheti a dolgokat. Meghívtam. Szerintem ebben az alakjában tökéletesen megfelel. Legalább nem tud belefórázni mindenbe, és a feltűnést is kerülheti.

Kerülni a feltűnést! Atyaúrísten! Már vagy egy perce megállt az eszem, de ettől a szöveg-től teljesen megmakacsolta magát. Ilyen állapotban kellett elindulnom vele.

Anna hallgatott, Simon izzadt, a bicikli zörgött, én meg kovályogtam. A kacsas elől capla-tott a gyeplovégen, nyakát nyújtogatta előre-hátra, neha felrefordította a fejét és felnézett az égbe. Most kezdhetette talán megbánni, hogy lejött, esetleg bosszúért fohászzkodott a szégyen miatt, ami érte. Nem voltam benne biztos. Semmiben nem voltam az. Leereszkedtünk a dombról, vissza a városba. A Homérosz közből az Elmunkas utcán át jutottunk a Piac tere. Itt már újfént minket bámult aki élt és mozgott. Nem voltak kevesen.

Lassan engem is ellepett a verejték. A boltig, ahol Annát felruházhattuk, akadt menniva-lónk még jócskán. Kezdtém felfogni a pellengér jelentőségét. Ez egy ilyen nap. A megértések napja, avagy Simont idézve: a megvilágosodásé. Satori. Masszóval; zimmezum.

- Nem félsz attól, hogy hülyének néznek? - szoltam előre.

- Kik? És ugyan miért? - rikoltott a viharkabát. - Egymást sem nézik annak!

Csak úgy harsogott. Verte bakancsait a járdához.

Éliás artísta - egek! -, szóval a kacsas megriadt és hápogni kezdett, de Simon rántott egyet a poráron, megvonva tőle a szót.

- Legjobb nova a szupernova! - kurjantott egy bődületeset.

Hol volt ehhez képest Anna bölömbika szerenádjá a Gála előtt?

Jótköny mellékcútcában nem reménykedhettem, kénytelen voltam cselekedni. A közrö-hejmértéke meghaladni látszott a türekepséggemet.

- Te mindent el tudsz érní, amit akarsz? - kérdeztem.

- Mondjuk; igen.

- Akkor ne óbégass. Engem itt ismernek.

- Na és. Engem mindenütt ismernek, csak nem tudják. Azt hiszed nekem jobb?

A kacsas zónaadagokat lötyty intgetett lépésenként spenótbl.

- Az úrutazás óta bizony csak helyi operációkra vagyok képes, ezt elárulom neked, de még így is verem a mezőnyt. Ó, há láttál volna az elején! Kurva Néró! Meg az én ifjonti hiúságom!

Elkomorodt. Nem lehettem eléggé hálás érte.

- Szóval a negyvenedik kör táján esődlöt mondtam. Bücsu a régi életmódnak, kezdődjenek a próbálkozások. Tudnom kellett, hogy így mekkora a kiterjedésem, mekkora a befolyásom a lentiekre. Aprólékos, tökölödő évszázadok.

Megint elérkezettnek láttam az időt, hogy egy kicsit megszorongassam. Belőlem sem a mániakusság hiányzott, hanem a veszíteni tudás képessége.

- Te Simon! Hogyan vettél odafeint levegőt?

- Sehogy.

Hiába vártam a folytatásra, kénytelen voltam szerválni egy másikat.

- És nem fagytal meg?

- De megfagytam.

Hosszú esend következett, amit nevezhetnénk a ping-pong alkonyának is. Jobbnak láttam, ha meghúzodom az árnyékban.

Mentünk, mendegéltünk, mígnem egyszer csak Simonnak sikerült visszazökkennie a régi kerékvágásba.

- Ha nehezen is, de beleszoktam, beletanultam az új mesterségbe. Árvíz, járvány, földrengés, háború, béke, aszály, bőség, forradalom, gondolatátvitel; tettem-vettem, amit bírtam. Amire futotta a megnyírbált tehetségemből, de mindegyik játéknak egyetlen célja volt: létre kellett hoznom Jurij Alekszejevicsét. Az első emberszabású űrhajóst. A Gagarint. Még akkor is őt, ha csak a tapéta szerepe jut majd neki. Ugy ám! Nagy türelem, kitartás, baromi kitartás.

Simon mágus elgondolkozva lépkedett. Gyerekek szegődtek a nyomunkba. Egyelőre tisztos távolból és bátortalanul követtek, de nem volt kétséges, hogy mi történik rövidesen, ha el nem tűnünk.

- Hány és hány átrendeződést kellett végigvárnom, mennyi összefüggésen rajtatartani a kezem, hogy minden úgy alakuljon, ahogyan arra nekem szükségem volt. Mert rajtam csak egy embert szállító űrhajó tudott segíteni, ezt igen hamar megértettem. Lejönni, lejönni! Semmi más nem érdekelt. Ennek a szelektív koncentrációnak aztán meg is lett a bőjtje. A hátterben akadály nélkül megzavarodott a világ, az ördög meg békésen santikált. Hibás vagyok, de hagyjuk a részleteket!

Megrántotta a porázt.

- Eliás, balra megyünk!

A kacsza befordult a Néphadsereg utcába.

Semmiség. Zimmezum & kutykurutty.

Baktattam mögöttük akaratom fehér zászlájának oltalmában, Anna zárva tartott és Mercedes egyre jobban távolodott ebből a világból.

Simon tata megint rákezdte:

- 1961. április 11. Nevezetes dátum. Addig kellett türelemmel lennem. Ezen a napon aztán jött az első úgynevezett űrhajó. Egy lidérenyomás, amibe istenkisértés volt élőlény dugni. Pedig volt benne, még hozzá ember. Nem a Lajka kutya, nem fehér egér, se nem macska, hanem egy élő, igazi ember. Megegyezett a röppályánk, persze nem véletlenül. Hatvannégy fok ötvenhét perces hajlásszög, 181 kilométer a legkisebb, 327 kilométer a legnagyobb bolygótól való távolság.

Hátranézett, hogy figyelem-e.

Figyeltem.

- Eljött az én időm, beérett munkám gyümölese. Helyet cseréltem az űrhajóssal, hogy hogyan, azt a képzeletedre bízom. Megrendeztem az első nem hivatalos ürsétát, amelyik mind a mai napig tart. Percekig rázkódott a röhögéstől.

Eliás artista is reagált a szokott módon. Spenót; zóna adag.

- Felhúztam a szakfandert, aztán fel óra múlva végre talajt éreztem a lábam alatt. Csak hogy egy kicsit korán örültem.

Nem állhattam meg szó nélkül.

- Ugye nem akarod azt mondani, hogy a te enyhén szólva avitt ábrázatod nem szűrt szemet senkinek? Hogy nem vették észre a cserét? Gagarin egy jó kiállási, életerős fiatalember volt.

- Ó igen, de látnod kellett volna az eredetét, akit megsétáltattam. Nem sokban különbözünk. Ettől függetlenül ott azon az istenverte sztyeppén elállt a lélegzetük, amikor megláttak. Azt hitték, hogy az űrutazás ilyen maradandó változásokat idéz elő, epe ezért el is dugtak

azonnal szem elől. Egy fémcellában ismerkedett velem össze Gagarin, akit meg kellett tanítanom, hogy mi történt vele odafent. Már eredetileg is őt szánták másodhegedűnek, avagy tápétának, akit majd mutogatni lehet, történjék az áldozati barikával akármi a messzi ismeretlenben. Szóval őt hordozták körbe a világon. Ezért kezdődött egy nappal később az űrkorszak.

- Aha.

Szavai igazságtartalmában szemernyit sem kételkedtem.

- Elszámítottam magamat. Bezártak, eldugtak. De nem ám csak úgy hipp-hopp, hanem borzasztó precízen és bombabiztosan. A méreg megevett, de minden rafinériám ellenére hűsz év lett belőle. Nem tudtam megugrani, csinálhattam akármit. Állítom, hogy rabtartásban magason ők voltak a legfejlettebbek az egész világgyetemben. Vagy még azon is túl. Azt hittem, ha készségesen kiképezem a díszhajósukat, legalább félig-meddig nyugton hagynak. Ehelyett hűsz évig vizsgáltak, turkáltak bennem, szétszedtek, összeraktak, aztán amikor végkimerültek a variációs lehetőségek, bedugtak egy elmeógyógyintézetbe. Szerencsére és végre. Másnap megléptem. Ne is beszéljünk róla. Viszketek, vagy amit akartok!

Látszott, hogy kirázza a hideg, vagy tán működésbe léptek a tartalékos bogarai. Anna megfogta a kezemet, és a ruházati boltra mutatott. Végre szerencsésen odaértünk. Simon adta a bankot.

- Megvárlak benneteket, itt a pénz. Engedd válogatni a drága gyermeket, hiszen valami képpen ő is csak nő.

Csikorgó alkatrészek hangja Annából.

Nem időztünk sokat. Szoknya, blúz, zokni.

- Bugyit ne! - toppantott lábával, kikapta a kezemből és visszadobta a többi közé.

Ezek szerint végzett a szájjárral. Az Aranycsákány óta mindenesetre abbahagyta a kamaszodást, és ez megnyugtató. Már amennyire a megnyugvás ebben a helyzetben helyes kifejezésnek mondható. Átöltöttem, a szomszédos üzletben vettem neki egy szandált, amolyan fegyházfényű bőrt kék patentokkal.

- Ez nagyon tetszik - hálálkodott.

Odakinn Simon a kacsát etette. A járdán ültek mindketten, a kozmosz hőse kenyérdarabokat hajigált elé ritmikusan. Tudom, hogy nem könnyű elképzelni, de így történt.

- Nem akarsz menetközben egy újabb passzust citálni a Latrina Magicából? - tápászzkodott fel közeledtünkre.

- Én inkább a mielőbbi felszívódás mellett vagyok - mutattam hátra, ahol már tekintélyesre nőtt gyerekesapat sivalkodott. Csak idő kérdése volt, hogy mikor bátorítják fel egymást annyira, hogy közvetlen közletről használjanak bennünket céltáblának. Szorongva gondoltam arra, hogy nem kizárt; néhány tanítványom is tagja a szabadcsapatnak.

- Tűnjünk el innen, amilyen gyorsan csak lehet!

- Felőlem - vont vállat Simon mágus - a malomig akár meg sem álljunk.

Lépett kettőt, aztán blokkolt.

- Annácska édes, gyere ide egy picit, hiszen még meg sem néztelek a szép új ruhádban!

Nyájas, behízelt hang, à la cukrosbácsi.

Megvizsgálta Annát jobbról, megvizsgálta balról, magához ölelte, megsímogatta, igazított a ruháján; maga volt a megtestesült atyai gondoskodás. Simon a gondoskodó. Egy újabb szobor jelent meg lelki szemeim előtt. Egy izlésesnek mondott guszttustalan szobor.

Amikor a modell felegyenesedett, rossz szokása szerint megint rámkacsintott, majd inkább lehelt, mint súgta:

- A tú.

XII.

Anna belémesimpaszkodott és fülig ért a szája.

- Szerencsétlen, vén gazember. Naponta, ha egy-két jó órája akad, a többi üresjárat. Emléketető. Hogy mit összebohóckodik ezzel az ártalmatlan vacakkal! - bökött ujjával a blúz-gallérra.

Átvágtunk a Ho Shi Minh utcán, és az Amphion sétányra fordultunk a zárgyár sarkánál. Arccal a malom felé. Simon magyarázott valamit az utcanevéről, de nem nagyon értettem. Elsősorban az Amphion bökte a csőrét, mert többször előhozakodott vele. Csak az utolsó mondatát hallottam tisztán:

- Igazságot kell tenni ebben is; a hárfát együtt találtuk fel, a zenét ő egyedül.

Ráhagytam. Azt hittem, hogy hosszú még a nap.

Időközben elmaradoztak a kölykök, a bámész tekintetekből azonban jutott még jócskán.

- A medál a nyakadban biztosíték arra, hogy az enyém leszel - kezdte Anna újra a törleszkedést. - Ellenkezés nélkül. Hagyni fogod, hogy azt csináljak veled, amit akarok. Varázsereje van, bordélyban tartottam egy hétig - duruzsolta.

Legyintettem.

- Tudod mit?

Gondoltam, egy kis higgasztót ráborítok, hátha használ.

- Olyan felpiszkált állapotban vagyok, hogy a húgomat se kergetném ki az ágyamból, de még talán az öreganyámat sem.

- Van egyáltalán húgod?

- Nincs. És öreganyám sincs.

- Én majd egyszemélyben pótolom neked mindkettőt.

Hát így. Részemről a redőnyzár. Lehúztam a rolót.

Jócskán leszakadtunk közben. Éliás artista és Simon majd kétszáz métert vert ránk. Azt láttam, hogy megállnak, miután egy rendőr szalutál nekik előírás szerint, mondhatni érintőlegesen.

Nógattam Annát, mert nem akartam, hogy pocsékba menjen az ingyencirkuszjegyem. Hamarosan megesapott Simon mágus hangjának szele. Ez nem tréfa. Ordított, miért akit nyúznak. Nem irigyeltem a rendőrt.

- Nincs nálam semmiféle irat, se pénz, nincs munkahelyem, a biciklit találtam, a kacsát tombolán nyertem, és engedély nélkül hordok magammal gumibotot!

- Csituljon már öreg - igyekezett nyugtatni a rendőr, elrakva jegyzetömbjét, amikor odaértünk.

Kínosan érinthette a váratlan vulkánkitörés, mert kezdett színeződni a feje. Azt hiszem pillanatok alatt rájött, hogy mellényült, és elmebeteg fogott. Megpróbált kifarolni a csapdából, ha másért nem, hát az ablakokból figyelő bámész tanúk miatt. Mentette volna a tekintélyből, ami menthető.

- Idefigyeljen; én magát bekísérhetném, de...

- Úgy van! - csapott le Simon. - Igaza van, kísérjen be! Veszélyeztetem a közrendet, sértegetem a hatóságot, ellenséges nézeteket terjesztek kacsával, alapos gyanúval merülök fel - és így tovább.

Levegőt sem vett, dehát ebben tisztos gyakorlattal rendelkezett. A rendőr lilult, Simon mindenféle istának, dagadt baromnak lehordta, ő meg segélykérően nézett ránk.

- Magukhoz tartozik?

- Nem! Nem tartozunk egymáshoz. Senkihez sem tartozom - óbégatott Simon, miközben a kacsá riadtan és rendületlenül termelte a zónaadagokat.

Az északárosult alakítását egy pillanatra abbahagyva hozzám fordult és egy madzaggal átkötött csomagot nyomott a kezembe.

- Ezt juttassátok el a címzetthez, engem letartóztattak...
 - Dehogy tartóztattam le - rémült meg a rendőr, de Simon hajthatatlan maradt.
 - Letartóztattak és bevisznek az őrszobára, nem tudom, mikor szabadulok, ismerem a módszereiket. Ne izguljatok, nagyobb állatokkal is elbántam én már! - azzal a rendőrré üvöltött:
 - Na mire vár? Azt szeretné, hogy megvesztegessen, maga korrupt hólyag?
 A címzett jobbnak látta, ha inkább megadja a végszót, és sürgősen elpalyázik a helyszínről.
 - Na induljon! Majd meglátom, hogy mekkora lesz a szája odabent!
 Simon ránkivörgött:
 - Még ki sem látszik a sírból és már kísérteni akar, még fenekén a koporsódeszkaconk, de már huhog.
 És elvitte a rendőrt.
 Eliás artista, Simon mágus, bicikli gumibotpumpával, rendőr. Nem rossz.
 Előbb elszortan, majd egyre több ablakból hallatszottak az összeverődő tenyerek. Tapsolt a nézőközönség. Tetszett a műsor.

XIII.

Simon mágus szájából a pergőtűz egyre távolabbról szolt, a taps lassanként elesitult, végül az egész karneval elenyészett a nyár megszokott hangjai között. Nem gondoltam, hogy utoljára látom az öreget.

- Most mit csináljunk művész?
 - Mutasd meg a várost, sétáljunk.
 - Aztán merre, hol kezdjük?
 - Mindegy. Szeretném látni a bíróság épületét, meg ott azt a hősi emlékművet - mutatott a völgyet körbefogó hegyvonulat szikláira. Az erdőből kibukkano mészkövek tetején egy - szintén - alrealista stílusban fogant dolgozó taposta mezítláb a lapátot. Dagadó izmokkal, meztele-nül, ám farkrejtve.
 - Közben postázhatnánk a csomagunkat is - folytatta.
 - Rendben. Megnézem a címeteket.
 - Felesleges. Tudom fejből.
 - Hogyhogy?
 - Én írtam mind a hatvankettőt.

Találomra elindultam, lévén szülővárosom bármelyik szeglete egyformán jellegtelen és hétköznapi. Az esetleges érdekességek csupán magántörténelmem következtében lettek azzá. Ugymint; ezen a padon ölelkeztem először, ebben a házban akkor laktam, amikor, itt szoktam ezt, meg azt, ebben a buszmegállóban egyik este - val, vel. Ez az a hanglemezbolt. És ez meg itt a Posta.

Anna feltepte a csomagot, és néhány level kivételével magával vitte, hogy feladja. Belekukkantottam a maradékba.

Hivatalnokok, vezérek és közlegények, jórészt ismert figurák.

Az egyik boríték nekem szolt. Egy név jegykártyánál nem sokkal nagyobb méretű kartont találtam benne, ez áll rajta kézírással:

"Örülök, hogy ezt az oldalt olvasod először, lévén ez az első oldal. Egy kicsit átejtettelek, de a Latrina Magica valóság. Szentírás. A túloldalon találsz az a mondatot, amelyiket mind-azok megkaptak és kapnak, akik vajtartónak használták a fejük tetejét. El sem hiszed, milyen bámulatos hatása van! Ez az én csodafegyverem, nyomában a romok. Jó szórakozást! (És tartsd magad távol a közeli céloktól!)

Ölel: Simon.

U.I.: Téged nem érint, de tudom, hogy mindent tudni akarsz. Tessék!”

Megfordítottam a lapot. Csak részben volt névjegy.

MINDENT TUDOK.

S.M.

Ennyi és semmi több. Fejbekölintott a felismerés. Ez a mondat valóban képes túltenni a radioaktivitáson, csak a hozzávaló célpontot kell megtalálni és házhoz jön a vég. És célpont itt akadt elég.

Nem gyönyörködhettem sokáig, mert Anna közben visszaért.

- A többi útbaesik, majd bedobom a levélszekrényekbe.

- Helyes. Itt minden útbaesik. Ez egy olyan hely.

Elindultunk és ettől újra rám jött a próbálkozhatnék.

- Még nem is beszélte a bosszorkányéideiről.

- Nem is fogok - vágta rá határozottan, aztán megint megkukult. A gyenge pontjaiba rendre beletaláltam. Csak akkor szólalt meg legközelebb, amikor Simonra tereltem a szót.

- Mi lesz az öreggel?

- Itt már végzett. Farkaskoldussá változik, aztán tévelyegni indul, amerre lát. Amerre a kötelessége szólítja. Éliás artista összeszarja az őrszobát, ezért aztán kidobják. A nyakörvet hazaviszi a kapitány, és mert Simontól ő is megkapja a maga levélkéjét, sejteted, hogy mire fogja használni. A biciklivel nem tudnak mit kezdeni, áll az udvaron és próbára teszi továbbra is a rozsdá türelmét. A gumibot az őrmesterfeleség ágytársa lesz a magányos órákban, tehát mindörökké; ámen.

Pont. Többet nem bírtam belőle kihúzni. Jártuk az utcákat, Anna időnként eltűnt egy lépcsőházban, kezében levelekkel. Felkaptattunk a hegyre, onnan vissza a buszpályaudvar felé. Ez utóbbit a lehető legjobbkor ejtettük meg. Fergeteges zivatar szakadt a nyakunkba. Ömleni kezdett az eső, dörgött, villámlott. A szél megtette, amire én képtelen voltam. Kimutatta a foga fehérét. Zimmezum.

Annyi időnk maradt, hogy a 66-os buszt elcsípjük. Méterekre alig láttunk, úgy zuhogott. A lakásomtól pár lépésnyire szálltunk le, de így is tökéletesen átáztunk, mire elértük a kaput.

A harmadik emeleten laktam, ég és föld között. Méretes tócsákat eresztettünk magunk köré, amíg végre sikerült kinyitnom az ajtót, de ezzel még nem jutottunk túl a nehezén. Állott, sűrű hőség fogadott odabent, és gondolni sem lehetett a szellőztetésre, miután az eső akkor érte fénykorát.

Anna körültrappolta a konyhát, szobát és megnyugodott.

- Megfelel. Jó lesz. Majdnem ilyennek képzeltem.

- Igazán megnyugtató - kezdtem egy műmosollyal kibújni a gönceimből. Beledobtam őket a kádba a jobb idők eljöveteleért reményében. Megtörülköztem, aztán hanyattvágtam magam az ágyon, hogy a szauna örömeinek hódolhassak.

Fáradtságot éreztem, jólesett elnyújtózni, bár alig fél percem jutott rá. Anna ugyanis szintén levetkőzött és leült mellém.

- Van egy száraz ingem, vedd fel. Jó lesz fürdőköpenynek, nekem meg légszíves add ide azt a kis kék törülközőt - mutattam a ruhafogasra.

A ruhafogas előszobafalként és szekrényként üzemelt. A könyveim s más kacatok foglalták el a polcokat, meg a szekrényeket.

- Minek? - tért vissza az élet Janis Joplinba.

-Hogyhogy minек?

- Minek kell a törölközö és az ing? Végre meztelenül láthatjuk egymást.

- Felemelő dolog, de mondjuk én szégyenlős vagyok, te pedig érzékeny gyermek lévén megfázhatsz.

Nem mozdult. Fel akartam állni, de vadul belémcsimpaszkodott.

- Kérlek!

Megpróbált visszanyomni az ágyra, és én meg hagytam. Most mit csináljak?

- Tudok egy varázslatot - kezdte -, megnövesztem vele a csirkenyomorítót.

Csirkenyomorító! Ahogy ezt kimondta, az akaratérom utolsó foszlányaitól is megszabadultam. Végzett velem a rekeszizom. Mert hát mi történhet? Megrontok egy 205 éves gyereket, aki nem létezik? Egy szüzet, akit annak idején éppen dolgos fenéke miatt égettek meg?

- Na, hadd lássam!

- Nem lehet. Csukd be a szemed, csak úgy tudom.

- Pisilni meg ...

- Pisilni meg pont ellenkezőleg!

Egy darabig alkudoztunk, eredménytelenül.

- Ha nem csukod be, akkor bekötöm.

Megadtam magam ismét, gondolván, hogy majd apránként, résnyire, ahogy elkalandozik a figyelme... Fenét. Tudta, min jár az eszem. Fejemredobta a csuromvizes blúzt, amitől levegőt is alig kaptam.

Várt egy kicsit, aztán útjára engedte a kezét. Előbb a lábujjaimat simogatta nagyon lassan, aztán a lábfejemet, bokámat, combomat. Innen áttért a nyakamra, mellemre, derekamra. Akár a levegő.

Kezdtém emelkedni.

Hosszan időzött a gyomromon, hasamon, a szőreimmel babrált. Úgy tűnt, hogy szálanként lajstromozza őket. Néztém szemhéjam belsején a csillagokat.

Aztán megtalálta, amit keresett.

Lekaptam fejemről a blúzt; kinyitottam a szemem, nem bírtam tovább, látnom kellett.

És láttam.

Először fogalmam sem volt, hogy mit, csak bámultam jobbra-balra. Idő kellett ahhoz, hogy felfogjam, nem ott vagyok, ahol vagyok. Nem ott, ahol voltam.

Hajnalodott.

Mercedes mesterkedett rajtam, haja eltakarta a derekamat.

Álomválogató. Béka mondá: kutykurutty.

Mercedes fenéke ott fehérlett előttem, de ahogy mozdítottam felé a kezem, hozzáértem valami hűvöshöz. Egy medál volt az. A nyakamban lógott vékony bőrszíjon. Így nézett ki:

(VÉGE)

Pataki Kálmán–Tódor János

Katonahalál békében

Bakóczy Jánosné egyedül él. Lakásában van két urna. Gyermekci hamvait őrzik.

- Azt kérdezzetik tőlem, mit akarok még öt év után is? A nyomok már eltűntek, bizonyíték nincs, már nem lehet megtalálni a fiam gyilkosát. Arra is céloztak a Katonai Ügyészségen, hogy hülye vagyok, már teljesen összekeverem a dolgokat.

A fiam, Bakóczy Szabolcs, 1985. november 16-án halt meg. Két rendőr vigyázott az ajtóban, amíg a nyomokat eltüntették. Azt mondták öngyilkos lett. Három nappal a leszerelés előtt, a Ferihegy 2-ön, ahol mint hárör kiléptető útlevélkezelő volt.

A történetek előtt három héttel célozgatott rá, hogy mi minden történik a repülőtéren, mi mindenre kényszerítik a kiskatonákat. Nekem arról sejtelmem se lehet. Azt mondta, ha vele ilyen előfordulna, akkor először a tisztjét lőné le, azután saját magával végezne. Kértem, hogy mondja meg a tiszt nevét, de azt mondta, már így is túl sokat elárult.

Megdöbentett, nagyon rossz előérzetem támadt. Valahányszor itthon volt, és visszament, mindig a liftig kísértem és kértem, nagyon vigyázzon magára.

Amikor a fiam meghalt, azután nem sokkal egy tiszt öngyilkossági kísérletet követett el, de nem tudtam kinyomozni, ki volt az.

Azon a napon este hat óráig volt szolgálatban. A lövés egyesek szerint hat óra öt perckor dörrent el, de pontos időpontot nem

tud senki. Az biztos, hogy a fiam nem adta át senkinek a szolgálatot, a fülkéjében ott volt a bélyegzője is. Azt utólag sikerült kiderítenem, hogy a pihenőben már fél háromkor elkezdtek takarítani, és fél hatig nem mehetett be senki.

Egyes szemtanúk szerint a fiam fél hatkor feldúltan rohant a pihenő előtt álló Fábíán hadnagyhoz és hevesen gesztikulálva mondott neki valamit. De aki ezt látta, az sem tudja, hogyan került be a pihenőbe, ahol a halálos lövés eldőrdült.

Fábíán hadnagy egy hevenyészett jegyzőkönyvben azt vallja, hogy fél hatkor takarítani küldte a fiamat. Egy negyedóra múlva benyitott hozzá, és látta, hogy az iratokat pakolja össze. Megkérdezte, miért nem takarít. Erre az én fiam állítólag azt mondta - a társai szerint soha senkinek nem válaszolt vissza -, hogy "túlságosan öreg vagyok én már ehhez".

A tiszt szó nélkül sarkon fordult, nyitva hagyta maga mögött az ajtó. A jegyzőkönyv szerint körülbelül három méterre volt, amikor a lövést hallotta. Visszament, látta mi történt és a telefonhoz nyúlt. De nem volt vonal.

Tíz nap múlva a Katonai Ügyészséges Fábíán hadnagy a következőképpen mondta el az esetet:

- Lent beszélgettem a hallban a biztonsági szolgálat embereivel, és a hat órás váltásra

érkező katonákkal. Beszélgetés közben halottam meg a lövést. Rohantam a pihető felé. Velem volt egy Csiba Péter nevű honvéd, meg egy másik katona, akinek a nevére nem emlékszem. Benyitottam a pihenőbe, láttam mi történt. Próbáltam telefonálni, de nem volt vonal.

Bakóczy Jánosénak csak akkor engedték meg, hogy beszéljen a helyszínen lévő kiskatonákkal, amikor Horváth István volt belügyminiszternél panaszt tett. A panasztétel után egy nappal már mindent tudtak Ferihegyen.

-A kiskatonák nem emlékeztek semmire. Mondtam nekik, hogy ez nem létezik.

- Hiszen hárman rohantak a lövés irányába. Elöl Fábián hadnagy.

A katona, akinek ezt mondtam, csak nézett, azután ezt mondta:

- Csak ketten szaladtunk, nem hárman. A Konhitzer, meg én. Fábián hadnagyot csak kijönni láttuk akkor a pihenőből.

Ezt a tényt nem engedték felvenni a jegyzőkönyvbe, mert a repülőtér katonai parancsnoka Nyíri alezredes felhívta a határőrség országos parancsnokát, aki ezt megtiltotta.

- Sajnos nem volt annyi lélekjelenlétem, hogy akár hevenyészve is, de leírjam és aláírassam ezt a vallomást - mondja Bakóczyiné.

A halott fiút, Bakóczy Szabolcsot rendkívül gyorsan elhamvasztatta a honvédség. Pedig a hamvasztást ilyen esetben egy törvényerejű rendelet tiltja. Ehhez különleges engedély kell.

-Rendkívüli halálnemeknél, márpedig az öngyilkosság az, csak külön engedéllyel lehet hamvasztani. Ezt mi nem tudtuk, tudhattuk akkor, túlságosan nagy volt a megrázkódítás ahhoz, hogy erre figyelni tudjunk, ezért egyeztem bele a hamvasztásba. Hat év óta nem kaptam meg a halottvizsgálati bizonyítvány nekem járó példányát. Márpedig ezen az állt, hogy a boncolás után temethető, de nem hamvasztható. Az engedélyt csak a törvényszéki orvosszakértő adhatta volna meg, aki a boncolást végezte. A temetkezési

vállalat mégis elhamvasztotta.

A papíron ez állt: Boncolva november 18-án, temethető 19-től: És ez nagy betűkkel volt rányomatva. Ez az engedély hamvasztásra nem vonatkozik. Egy Keresztes Imre nevű katonai ügyész írta alá és pecsételte le.

December 13-án volt Szabolcs búcsúztatása.

Mi nem hittük el, hogy öngyilkosság történt, márpedig a katonai ügyészség a vizsgálatok során ebből, mindig ebből indul ki. Állandóan azt kérdezték, milyen viszonyban voltunk a gyerekeinkkel. Szerettük volna azt hallani, hogy állandó problémáink voltak.

Kértem, hogy azonosítsák a katonaruháját, végezzenek laboratóriumi vizsgálatot. Választ kértem arra is, milyen engedély alapján hamvasztották el a fiamat a tiltás ellenére.

Ezt követően egy katonai ügyész, Varga Béla elővette a dossziéból a dokumentumot és aláírta, majd lepecsételte újból. Ez volt az utólagos engedély.

Közben rájöttem arra, hogy az ügyvezető helyszínelési jegyzőkönyv több helyen meg lett hamisítva.

A jegyzőkönyv szerint a jobb homlokán ment be a golyó. De ez nem igaz, mert az arcsontjánál.

Ezt azért tudom, mert tíz nappal a halála után láthattam a fiam ruhátlan holttestét ívegen keresztül.

Ezt is többször kellett kérnem, mert nem engedték.

Már arra gondoltam, erőszakkal megyek be a hullaházba, félrelökök az utamból mindenkit, és senki nem tarthat vissza. De eszembe jutott, hogy ha ezt teszem, becsuknak az elmeógyógyintézetbe, mint sok más sorstársamat, akinek gyermekeit elpusztították a katonaságnál és az igazságot akarták tudni.

Amikor a fiamat megtalálták, a pisztoly a kissé szétterpesztett lába között feküdt a földön. Ha önkezével vetett volna véget az életének, ha a halántékához szorította volna a

fegyvert, a keze a teste mellé hull és a pisztoly nem kerül a lába közé.

De hát semmi oka nem volt az öngyilkosságra. Három napja volt még hátra, alig várta, hogy leszereljen.

A fegyverszakértő, Kreesmár, nem vett ujjlenyomatot a fegyverről. Nekem azt mondták, hogy egy Schwarc nevű tiszt ujjlenyomata biztosan rajta van, hiszen ő adta ki a pisztolyt. De ez sem volt rajta. Kreesmár olyan véleményt írt, én nem tudom, nem szégyelli-e magát, hogy az ő praxisában nem fordult elő, hogy akár ujjlenyomatot, akár ujjtörédket tudott volna rögzíteni. Ilyenre nem volt példa sem az ő, sem a kollégái gyakorlatában. De még a lövedék röppályáját sem lehet kiszámítani. Hát milyen szakértők ezek, milyen emberek?

Az igazságügyi orvosszakértő dr. Molnár Miklós a boncolási jegyzőkönyvben két lőtávolságot feltételez. Egy közelit, meg egy távolabbit.

- A halott fiamról készült fényképen még látható, rajta van a karórája. Egyébként ezt is sokáig letagadták, azt mondták, nem készült fénykép. Amatőr felvételeket csinált egy kiskatona, de nem tudják, hogy kicsoda. A képeket egyébként csak a következő év, 1986. április elsején láthattuk meg.

Nem adták vissza a fiam pénzét sem. Pedig tudom, hogy volt nála. A halála előtt öt nap szabadságon volt itthon. Vett egy farmernadrágot. Pénteken ment vissza, szombaton meghalt. Úgy saccoljuk, egy ezres lehetett még nála. De csak tíz meg húsz filléresket találtak nála. Kértük az óráját is, nem az értéke, az emlék miatt.

Balogh László őrnagy, aki az ügygel foglalkozott, azt mondta ezek nincsenek meg, azért "mert ilyenek a hullaszállítók". Szóljunk az ügyésznek, Gelencsér Lászlónak.

Gelencsér azt mondta.

- Miért van úgy felháborodva, a katonaruhája is elveszett.

Ekkor jutott az eszembe először, hogy mit mondott nekem a gyerekem. Tudtam, hogy a nyomok miatt tüntették

1985. december 30-án láttam a fiam halálával kapcsolatos iratokat. A helyszínelési jegyzőkönyvből kiderült, hogy a lövedéket, a karórát, a pénzt egy nejlonzacska téve beszállították a Katonai Ügyészségre. Tehát nem a hullaszállítók rabolták el, mint ahogy nekem mondták.

- Na igen - mondták az ügyészségen -, elfelejtettünk szólni, hogy mégis megkerültek ezek a dolgok.

Amikor a fiam meghalt, aznap már a harmadik halott katonája volt annak az ügyésznek, aki vizsgálni kezdte az ügyet. És aki egy órán belül meg tudta állapítani, hogy öngyilkos lett, holott az idegen- vagy önkézüséget csak az igazságügyi orvosszakértői boncolás után mondhatják ki.

Az ötödik napon kimentünk a nővéremmel a repülőtérré.

Követeltük a jegyzőkönyvet, de azt válaszolták, hogy ilyen nincs. Mondtam, hogy amíg a jegyzőkönyvet nem látom, én onnan el nem megyek.

Balogh őrnagy megkerestette az iratokat.

Ebben a jegyzőkönyvben minden szedett-vedett hazugság volt.

Azt írták bele, hogy az öngyilkosságának egyik oka az volt, hogy az édesapja beteges. Nem tudom honnan szedhették ezt, hiszen az apja arra volt büszke, hogy negyvenkét év munkában töltött idő alatt egyetlen napot sem töltött betegállományban.

Olvastam tovább ezt az írományt. Abban szó volt arról, hogy szóbeli incidens volt a fiam és Fábian hadnagy között. Ezt többek között egy Major nevű határőr is hallotta.

Igen, de mi hangzott el a vita során? Erről egy szót sem írtak.

- Nem tudják, hogy a lényeges dolgokat a jegyzőkönyvben szó szerint kell idézni? - kérdeztem ezt az őrnagyot.

Erre ő elvörösödött, kitépte a kezemből a jegyzőkönyvet, vagyis a jelentést.

- Ez csak egy piszkozat - mondta.

- Micsoda? Meghalt egy ember és maguk piszkozatokat gyártanak?

Láttam az asztalon egy írógépet és mellet-

te gépelt papírlapokat tele piros javítással.

A jegyzőkönyvben arról is szó volt, hogy azért zárták ki az idegenkezűséget, mert a pihenőnek csak egy ajtaja van, és ablaka sincs, tehát máshonnan nem mehetettek be a helyiségbe. Ez sem igaz, a pihenőt három ajtón keresztül lehet megközelíteni. Kettő közvetlenül a folyosóról nyílik, egy pedig a szomszédos irodahelyiségből.

Miért hazudnak ezek, villant át rajtam.

Nyíri alezredes, a reptér katonai parancsonka azt mondta, egy dolgot nem vizsgáltak ki. Lehetséges, hogy a fiam valami "sötét dologba" keveredett, kiengedett valakit pénzért. Ezzel rágalmazta az emlékét.

Ez a paransnok mondta egy héttel azelőtt, hogy testben, lélekben megerősödve kapjuk vissza a fiunkat. Mindig ezt mondják és roncokat, halottakat kapunk vissza.

Nemsokára baráti tanácsot kaptunk egy, a Katonai Ügyészségen dolgozó büntetőjogász ismerősünktől, aki éppen külföldre készült, hogy fontoljuk meg, lépünk-e valamit a fiunk ügyében, nehogy esetleg a másik gyerekeinket is vérbefagyva találjuk, vagy éppen velünk történjen valami.

Ez volt a baráti tanács egy magas beosztású büntetőjogásztól.

Zsoltot, a kisebbik fiút nem mertük az utcára engedni egyedül. De a nagy tömegeket is el kellett kerülni. Este mindig én vittem le a kutyát. És hallgattunk. Hallgattunk.

Addig, amíg Zsolt meg nem halt tizen-négy hónap múlva fehérvérűségben. "Anyá, te nem teszel semmit, ebbe bele lehet örülni" ismételte nagyon sokszor szegény kisfiam még a halála előtt is.

Levelet írtunk az akkori belügyminiszternek, Horváth Istvánnak, akiről úgy hallottuk, rendes ember. Harmadnap este nyolc előtt néhány perccel levittem a kutyát sétálni. Óbudán lakom, szemben a Goldberger gyárral. És a házunkkal szemben van egy parkoló.

A járdán mentem, de a kutya rángatott át a túloldali bokrokhoz. A parkoló sötét volt, csak a házak ablakából szűrődött ki némi világosság.

A tölcéserszerűen összeszűkülő parkoló-bejárat közepén járhattam. Előre néztem, de a látómezőm szélén észrevettem egy kocsit, égett a lámpája és hirtelen megindult felém.

Mindez egy másodperc töredéke alatt történt. Ugrottam a kutyával. Egy vasoszlop mögött kerestem menedéket. Tudtam, ha egy élőlényt látok, én ordítani fogok.

Közben feltűnt a Tímár utca felől egy autó, egy usánkás magas ember ült benne, és az a másik koci elhajtott.

A Katonai Ügyészségen bejelentettem, hogy el akartak gázolni. Gelencsér ügyész közbevágott, máskor írjam fel a koci rendszámát.

Honnan tudta, hogy nem írtam fel? Hízen nem volt ott.

*

Vajda Tibor, jászapáti szakközépiskolai tanárral és feleségével 1989. január 12-én közölte két határőr tiszt, hogy az osztrák határ mellett lévő Ágfalván a magasfigyelőben öngyilkos lett a fiuk, Tibor.

A szülők azonnal indulni akartak Sopronba, hiszen gyermekük legutolsó levelét is innen kapták. A tiszték, akik a hírt hozták ezt megtiltották. Egyikük, aki orvos lehetett, egy teleszívott fecskendővel vett elő a táskájából.

- El akartak altatni minket, de tiltakoztunk. Újból megismételtük, megyünk Sopronba - emlékezik a megtört tekintetű tanár, Vajda Tibor.

- De a tiszték, mint mondták, parancsba kapták, hogy minket ne engedjenek ki a lakásunkból. De ha mi nagyon ragaszkodunk, akkor BM vonalon engedélyt kérnek.

Jászapáti ekkor még nem volt város, közvetlen BM vonala sem volt, ezért Jászberénybe mentek. Ez reggel hét órakor történt. Fél tízenegykor jöttek vissza.

Azt mondták, hogy rendben van, mehetünk a baleset színhelyére, de előbb Budapestre visznek minket az Ady-ligeti laktanyába. Amikor odaértünk, egy percre sem

engedtek egyedül minket, még a vécére is. Lisértek, aminek az ajtaját sem zárhattuk be. Kínáltak ebéddel is, de nem mertük elfogadni, féltünk, hogy valamit tesznek bele. Az Ady-ligeti parancsnok mondta, ad mellénk egy kísérőt, aki levisz Sopronba, és ott mindent el fognak magyarázni nekünk.

Délután fél négykor értünk Sopronba, ahol az MSZMP irodában dr. Szalontai János politikai tiszt fogadott bennünket és egy Vörös Zoltán nevű őrnagy, valamint egy százados és egy másik ember, aki úgy mutatkozott be, hogy ő a halottkém. A feleségemet itt sem engedték egyedül a vécére. A táskáját, amiben a gyerekek ellenőrző könyve volt, azt is kiforgatta dr. Szalontai.

Mi köszöngtünk, látni szeretnénk a gyerekeinket. Közben besötétedett, de mi ragaszkodtunk ahhoz, hogy kimenjünk Ágfalvára. Ott az órs épületében találkoztunk az őrparancsnokkal és a fiam járőrtársával. Ez utóbbival kapcsolatban később megtudtam, azért nem szólt semmit, csak sírt a nyakamba borulva, mert lehallgatókészülék volt a szobában. Erről a volt tanítványaim is meséltek, akik ott teljesítettek szolgálatot.

A helyszínre nem mehettünk ki, mert azt mondták sár van, sötét van, messze van.

Egy fél év múlva rájöttünk, hogy a helyszínre jutásunkat azért késleltették egész nap, mert közben gyorsan lebontották a hordozható magasfigyelőt.

Ebben az időben, 1989. januárjában még megvolt a vasfüggöny, de ezen az ágfalvi részen halad át a Győr-Sopron-Ebenfurti vasút, itt minig volt átjárás. Ezért is volt itt megfigyelő.

A fiam 1988. június 14-én érettségizett jeles eredménnyel és felvételizett a Szegedi József Attila Tudományegyetemre. Sikeresen felvételizett, de helyhiány miatt átírányították a tanárképző főiskolára. A felvételi kérelem folyamatban volt és addig is, amíg a minisztérium értesítése megjön - augusztusig -, szolgálathalasztási kérelmet nyújtottunk be. Ennek ellenére behívták a fiamat. Sopronkőhidán lett örvezető, de időnként be

kellett segítenie a tolmácsolásnál, hiszen jól beszélte a német nyelvet is.

Sopronban a határőrparancsnokságon egyre azt hangoztatták, hogy a fiam öngyilkos lett, amit mi nem tudunk elhinni. Azt sem értjük, hogy kerülhetett a magasfigyelőre, amikor oda csak váltáskor mehetett volna fel!

Az ő helye a magasfigyelő alatt lett volna, hiszen ott volt a TBK összeköttetés is. A társa pedig - egyedül - okmányokat vizsgált az ügynevezett csempészkapunál. Két embernek kellett volna lennie mind a magasfigyelőnél, mind pedig az okmányok vizsgálatánál.

Ágfalváról visszavittek minket Sopronba. Dr. Szalontai alezredes azt mondta - vagy itt alszanak a betegszobában, vagy pedig módomban áll még ma éjszaka hazaszállítani öröklet Jászapátiba. Nem engedték meg, hogy a városban aludjunk, pedig lett volna szállásunk a Talján utcában, ahol az eskü alkalmával is laktunk.

Hazavittek minket.

A Győri Katonai Ügyészség meghozta a szabvány határozatát, amelyet a Jogfosztottak Egyesületében mindenki jól ismer. A fiunkat zárt koporsóban hozták, úgy kellett őt örök nyugalomra helyezni, hogy meg se nézhettük.

A határozatban az állt, hogy a fiam öngyilkos lett, de ha nem vagyunk megelégedve a közöltekkel, tíz napon belül fellebbezhetünk. Fellebbeztünk, de fellebbeztünk a Szolnoki Megyei Kiegészítő Parancsnokság behívóparancsa ellen is, amely szerintünk törvénytörő volt, mert amíg az államigazgatási szabályok szerint nem válaszolnak a felvételi kérelemre, addig nem lett volna szabad behívni a fiamat.

A fellebbezésünket nem küldték tovább a Katonai Főügyészségre. Megkeresett minket a lakásunkon országgyűlési képviselőnk, aki arra kért minket, hogy írjunk le mindent pontosan, és ő az ügyet a parlament Jogi és Igazságügyi Bizottsága elé fogja vinni. Közben Szíjjártó Károly elment nyugdíjba, hó-

napok teltek. Azután a Katonai Főügyészségről idézést kaptunk. Dr. Tuchek ügyész azt mondta, tanulmányozhatjuk az iratokat.

1989. december 21. volt a tanítási szünet első napja abban az évben. Aznap láttunk az ügyészségen egy fényképet. A fiam le van bukva a magasfigyelőről és látszik, hogy nyitva van a szeme. Négy hónap múlva ugyanazt a fényképet (az 1-es számút) mutatták, de ezen már csukott a fiam szeme. Tuchek föl volt háborodva, amikor ezt az észrevételt közöltük vele.

A vizsgálat során egy földdel szennyezett töltényhüvelyt találtak, később mégis kettőt vizsgált Kecsmár fegyverszakértő. Budapestre 17 éves löszert küldtek, ahol próbálövészeket végeztek, mégis hiánytalanul visszaküldték mind a 17-et.

A fegyveren nem is kerestek ujjlenyomatot. Tuchek ügyész szerint azért nem, mert azokat még a gyilkos lövés eldördülésének napján lemosta a köd.

Nem tulajdonítottak különösebb figyelmet annak a ténynek sem a nyomozók, hogy a fiam nyári zsávolruhájának a zsebében bontott papírzsebkendő csomagot találtak, a magasles alatt pedig véres papírzsebkendőt. A vérnyomokat nem azonosítják.

Ha valaki öngyilkossági szándékkal megölti magát, az utána nem törölközik meg. Vagy ha meg is törölközik, nem tesz még egy kísérletet.

Dr. Dallos orvosezredes, igazságügyi orvosszakértő szövettanilag megvizsgálta a golyóbemenet helyét. A lövedék közléről, az áll alá hatolt be, de a sapkáján a sild fölött középen is van egy golyó ütötte lyuk, valamint egy vágás oldalirányban. A fényképen a fiam homloka mindezek ellenére tiszta, ép.

Levelet írtunk Kárpáti, akkori honvédelmi miniszternek, de az ügyet lezárták, a határozat jogerőre emelkedett.

1990. július 24-én dr. Szájer József felszólalt a parlamentben és név szerint említette a Pozsár János és Vajda Tibor esetét. Az ülést követően a televízió is, csak hogy amikor Szájer Józsefre került a sor, Jászapá-

tiban megszűnt az áramszolgáltatás, elsötéttek a képernyők. Most május közepén a legfőbb ügyésztől kaptunk levelet, akinek még tavaly, 1990. augusztusában írtunk. A Katonai Ügyészséget panaszoltuk be. A levélborítékon nem a Legfőbb Ügyészség, hanem a Katonai Ügyészség bélyegzője van. A kör bezárult.

Miután a fiam meghalt, nem kaptuk vissza a szemüvegét. Azt mondták nem volt szemüveges. Pedig rendszeresen Pestre jártunk kumputeres szemvizsgálatra.

Az óráját is rejtélyes körülmények között adták vissza. Mind a mai napig jelez, jelzi azt az időpontot, amikor le kellett volna ötváltani.

Zagyva István őrnagynak, őrparancsnoknak az ágfalvi koesma harmadik asztala volt a törzshelye. Ez volt a helybeliek szerint a hármas számú megfigyelő, innen irányította a vadászatokat. A vadak tudták, hogy nyitva van a határ, és átjártak a Magyarországon vadászók nagy örömeire.

A fiam azt is mesélte, hogy nem csak keletnémeteket, hanem szovjet, mégpedig fegyveres határsértőket is észleltek többször. Egyébként a Fertő-tó közelében van egy szovjet katonai bázis. Amikor el akarták fogni őket, megállították a magyar katonákat, azt mondták, vissza fiúk, ezek oroszok.

A szovjeteknek olyan lövedékek voltak, amelynek használatát a nemzetközi szerződések régen betiltották. Karcoltak, légbuborékot okoztak, így öltek.

Én azt hiszem a fiamat vagy az oroszok lőtték le, vagy valamilyen vadász. És amikor látták, hogy megsebesült, beelöltek még, hogy végleg elnémissák. A testen több lövés van, de csak egy hüvelyt találtak.

A halottvizsgálati jegyzőkönyvben az állt, hogy a fiam irisze barna volt. Uram, nézze meg a szememet, ugyanilyen színű volt a fiannak is. Látja ugye? Kék a színe.

Hát akkor mi történt? És kit tettünk el?

*

Kevesen vannak az országban, akik ne hallottak volna valamit Pozsár János honvéd rejtélyes, végsősoron máig tisztázatlan körülmények között bekövetkezett értelmetlen haláláról. Az esettel, illetve az ezzel kapcsolatos nyomozással foglalkoztak már a sajtóorgánok és a Magyar Rádió Vasárnapi Újság című műsora is. Többször megszólalt az elkeseredett édesanya, Pozsár Jánosné is, akit elmondása szerint a vizsgálatot végző ügyészek tetteleg bántalmaztak, lepocskondiáztak, elmebetegnek neveztek.

Pozsár Jánost a hivatalos vélemény szerint egy katonatársa lőtte le véletlenül.

A fia halálába, annak zavaros körülményeibe belenyugodni nem tudó asszony 1990 decemberében megalakította a Jogsértettek Egyesületét, amelynek jelenleg körülbelül kétszáz tagja van, nagyrészt olyan szülők, akik gyermeküket a honvédségnél veszítették el, békeidőben.

- Gyakran nyomozati hiányosságokra hivatkozva fejezi be a katonai ügyészség a vizsgálatot. Az időt addig húzzák, amíg a nyomok eltűnnek, vagy sikerül eltüntetni azokat. És mindig a kiskatona a hibás, és mindig az öngyilkosság tényéből indulnak ki. A tiszték fegyverét, hogy lőttek-e abból, sohasem vizsgálják.

Az én kisfiam Pozsár János 1987 októberében halt meg Budaörsön, a Vasvári Pál lakatanyában, állítólag egy őrtoronynál. Az első adatok szerint a torony lépcsőjének a negyedik lépcsőfokán állt, majd egy másik verzió szerint a harmadikon, amikor a halálos lövés érte. Azt mondják, onnan zuhant le, és meghalt.

Az ügyben nyomozó katonai ügyészek feltétel nélkül elhiszik azt, amit a katonák feljebbvalói állítanak. Pedig a rendkívüli halálak esetén feltételezni kell azt is, hogy esetleg nem baleset, nem öngyilkosság, hanem gyilkosság történt.

Nagyon sok mindent utólag "állapítottak meg". Így például azt, hogy azért nem volt a fiam testén az esés következtében sérülés, zúzódás, mert a korlátot markolta, miközben

csúszott lefelé.

Nem találták, nem is keresték a gyilkos golyó hüvelyét. Én kerestettem. A fegyverszakértő azt mondta, nem biztos, hogy azzal lőtték le a fiamat. Hát véletlenül volt ott egy kilőtt hüvely? Ki lőtt vele?

És mi az, hogy nyomozati hiányosságok miatt lezárják a vizsgálatot?

Azt kell hinnem, hogy az én kisfiamat likvidálták, vagy olyanba vitték bele, hogy meg kellett halnia, mert túl sokat tudott. Mi mást híhetnék?

Amikor a rádió Vasárnapi Újság című műsorában erről volt szó, utána egy női hang telefonált a szerkesztőségbe - az eset idején polgári alkalmazottként szolgált a Vasvári laktanyában -, és azt mondta, hogy a fiam annak a következtében halt meg, hogy a laktanya incidensbe került egy nyugati gépkocsival. Ennek az áldozata lett Pozsár honvéd.

Nem sokkal halála előtt a kisfiam elmesélte nekem, hogy egy nyugati rendszámú gépkocsit kell figyelniük. Nem szabad leállítani, csak a mozgási területét kell megtippelni.

Amikor a második riport elhangzott a rádióban, egy férfi telefonált, hogy Pozsár János áldozati bárány volt. Letérdepeltették, megkötözték és közvetlen közlőre fejelölték.

De mivel kötözték meg?

A fiam nadrágjából ki volt húzva a nadrágszíja. Október volt, jó idő, még a nyári öltözetet viselték. A laktanya orvos, aki állítólag élesíteni próbálta a gyermekemet, azt mondta, ő nem húzta ki az övet, legfeljebb meglazítja, ha rajta van.

Az igazságügyi orvosszakértő nem zárta ki a pisztolylövés lehetőségét, márpedig pisztolya általában a sorkatonának nincsen.

Állítólag negyven percig feküdt a fiam a fejlődésével a betonon. Ahol egy csöpp vért sem lehet találni, illetve lehetett, de ez is csalás volt, mint kiderült.

Később a fényképen láttam az őrtornyot, láttam rajta, hogy véres a második kockakő. Ide esett a Janika feje. Az őrtorony tövében

egy letakart valami fekiüdt. A kisfiam holtteste. A kövön egy hosszúkás véresík volt. Amikor ezt látta a barátnőm, véletlenül felborított egy pohár vizet. Akkor jöttünk rá valamire. Arra, hogy miért olyan furesza ez a kép.

Hogy lehet az, hogy a lejtős kövön ilyen irányba folyt a vér.

A Duna vize sem folyik ellenkező irányba.

Én erre a szürkés-barnás foltra tettem a kisfiamra emlékezve egy koszorút. A befestékezett köre.

Mert nem sokkal később egy bíró kezében két borítékot láttam. Az egyiket átnyújtotta nekem. A másikat, mint mondta, azért nem, mert hadititkokat ábrázoló fényképek vannak benne. Mik voltak azok a hadititkok? Az őrtornyok? A fényképeken, amelyek az eset után készültek ott volt az őrtorony, csak hogy ott hófehér volt a kő. Az a kő, amit én az előtte való napon véresnek láttam, amit véresnek mutattak nekem, amire én a koszorút tettem. A lépcsőt utána színezték be.

Három év után is milyen pontosan emlékszik a mentőautó orvosnője a helyszínre! Az őrtoronyra viszont nem. "Miért volt ott őrtorony?" kérdezte.

Ő a kerítésre emlékezett és a betonra. A kerítésre azért emlékezhetett, mert szerintem ott ölték meg a kisfiamat. A kerítésen agyvérzést okozó is találtak, krétával be is voltak karikázva. Az eredeti mentőorvosi jelentés eltűnt, csak a két róla készült másolat van meg. Ismeretlen tettetést keresett a rendőrség, holott én név szerint megmondtam, ki az, aki a jelentést lemásolta.

Volt egy katonafiú, akinek kilenc különféle vallomása volt az esettel kapcsolatban, és ez nem tűnt fel a katonai ügyészségnek. Ő azt állította, a lövés véletlenül történt. Kilenc különféle vallomást adott, a szavahihetősége régen megdőlt. De az nem különösebben érdekelte az ügyészséget.

Egyes vallomások szerint a fiam azonnal meghalt, mások szerint tíz percet, míg mások szerint negyven percet élt még. Hőbe századparancsnok szerint a fiamat elvitte a mentő

és a budaörsi bekötőúton halt meg.

A baleset vagy gyilkosság helyszínét Hőbe századparancsnok és Bihari őrmester biztosították. A halott fiam ruháját visszavitték és elégették. Hőbe századparancsnok azt mondta a katonáknak, amikor a fiamról beszélt: "Ne sirassátok, az ügyis nagyon szaporra fajta." Ugyanis cigány származásúak vagyunk. (Hírek szerint a századparancsnok 1991. májusában megvált a honvédsétől. Vagy kerkedvezményes nyugdíjba ment, vagy a rendőrség kötelékébe került.)

A vizsgálat idején egy Csikós nevű szakaszvezető azt mondta, megvárja hogyan döntenek az ügyészek. Ha nem úgy, ahogy kell, akkor beszélni fog. Ez a szakaszvezető úgy beszélgetett az ügyésszel, mintha ezer éve ismernék egymást. Sőt, az ügyész mintha félt volna ettől a fiútól. Az ügyben Venczl ügyész nyomozott utóljára.

Egészen a legfelső szintig mentem, tábornokokhoz jártam. De akiktől segítséget kértem, mind ellenem dolgoztak. Annak idején az MSZMP-ből is kijött egy Csikós - biztosan csak "véletlen" a névazonosság - nevezetű elvtárs, és azonnal intézkedni akart.

Szentendrén a fegyverszakértők próbálvéseket végeztek. Egy nagyvonalú úr, Marininek hívták, volt az első szakértő. Milyen érdekes, hogy a rekonstruálásnál mindig a pisztolylövés volt a jó. A bábura különben nem akarták rátenni a szemüveget. Pedig az én kisfiam szemüveges volt és szemüvegét sértetlenül kaptam vissza.

Majdnem verekednem kellett, hogy a szemüveget a bábura rátegyék. A próbálövésnél ripityára ment. Venczl ügyész ezt azzal magyarázta, hogy szemből lőtték a bábút.

Később kint volt egy másik fegyverszakértő is, aki egy szobában dolgozott az előbbivel. Elfogultsági panaszt adtam be. Öt perc múlva ők is beadták a maguk elfogultsági panaszát.

Hogy mi történt azzal a fiúval, aki állítólag lőtt?

Sz. azt mondta, hogy ő nem gyilkos. A gyilkost magasabb régiókba keressük. Ami-

kor az ügyész szabadlábra helyezte, állítólag azt tanácsolta neki, hogy vigyázz, mert a cigányok meg akarnak ölni, keresnek már. Hőbe századparancsnok éjjel fél tizenegykor hozta ki a börtönből a katonát.

Ezzel egyidőben 1987. november 17-én az ügyész mindenáron ki akarta nekünk adni ennek a fiúnak a címét. Velünk akarták végrehajtatni az ítéletet.

De mi nem vagyunk gyilkosok. Bár lehet, hogy a férjem felindult állapotában képes lenne egy ártatlan embert...

Ez a fiú, Sz. azt mondta, hogy hagyják már békén, és megöli az összes tanút, a Csikóssal kezdve, ha neki egy percet is ülnie kell.

Lehet, hogy ő volt, akivel végrehajtották az ítéletet? Ő azt mondta, nem gyilkos.

A fiút egyébként október 12-én tartóztatták le a gyengélkedőn, ahol nyugtatóval tele-tömve várta, hogy a fegyőrök érte jöjjenek, és az ügyészségre vigyék.

A száznapló szerint Sz. 16-án még mindig a gyengélkedőn tartózkodott.

Sz., akit a fiam lelövésével vádoltak, az első őrségváltásban volt. Aznap szigorúbb volt az ŰTI (az ügyeletes tiszt), Sz.-szel kidobatta a toronyból a söprűt, a hamutálcát és kiírtette, 10.58-kor fejezte be az ellenőrzést.

Nem tudták a nyomozók meghatározni azt sem, mikor dördült el a lövés. Arról viszont van jelentés, hogy azon a napon 11 óra 40 perckor értesítették az öröket, hogy takarítási feladat lesz.

Mutattam a kisfiam képét az ügyésznek. Azt mondta, nekem ne mutogassa, én már láttam a maga fiát. De hol?

Én a halottvizsgálati papírt olvasva láttam, hogy itt nincs rendben valami. Ezért indultam el, hogy az igazságot, a gyerekem igazságát megkeresem. A hivatalos iraton ugyanis az állt, fejlődés, koponyatöréssel társulva. Teljes az agyroncsolás. A halál beállta 1987. október 12-én 11 óra. Előtte két perccel fejezte be az ellenőrzést az ügyeletes tiszt.

Akkor még nem volt szó arról, hogy játék-

ból le akarta fegyverezni Sz.-t csak arról, hogy a leszerelés előtt álló katonatársát meg akarta "buktatni".

A fiam balfelől kapta a lövést. Visszafelé jött? Mert az őrtorony tizenegyedik lépcsőfokának a magasságában jobboldalon agyvelőmaradványokat találtak a jegyzőkönyv szerint.

A katonai ügyészségen azt kérdezték tőlem, főztem-e már agyvelőt, mert a kisfiam agyveleje pont olyan volt, mint egy disznóé.

Lapozgatták előttem a dossziét, hogy meglássam a szétroncsolt fejről készült fényképeket. Ökölbe szorult a kezem. Nem tudtam, hogy az ügyész arcába vágjak-e...

Azt mondta az orvosszakértő, értse meg anyuka, hogy a golyó átment a maga fia fején és rögtön meghalt. Még egy élesztőgép se segíthetett volna rajta.

Másnap dr. Dallos orvosszakértő azt mondta, lehetett vegetatív életjel a sebesült fiamnál. De értse meg asszonyom, nekem úgy kellett vizsgálnom a maga fiát, és abból kellett kiindulnom, hogy a lépcső alján állt. Szó szerint ezt mondta.

Megvolt a tárgyalás, a bíró nem szabott ki büntetést.

Akkor minek ez az egész cécó, ez a színieselődés, kérdeztem.

Én biztos vagyok abban, hogy nem az őrtoronytól halt meg a fiam, hanem már halottan vitték oda. Ha tévedek, akkor az egymásnak állandóan ellentmondó adatok vittek tévedésbe. És Magyarországon a törvény nem az igazságot szolgálja, hanem a hatalmat.

Amikor már parlamenti bizottság tárgyalta az ügyet, engem nem értesítettek erről, holott ez nyílt tárgyalás volt. Amikor véletlenül tudomást szereztem róla, nem engedték, hogy kérdéseket tegyek fel.

Kértem azt is többször az ügyészségen, hogy a hivatalos iratokat ne a mi címünkre kézbesítsék, hanem a barátnőm címére. A férjem idegei nincsenek rendben, nem akartam, hogy újra fölzaklassák a dolgok. Ő azt sem tudta két és fél évig, hogy én nyomozok az ügyben.

Az iratokat, okmányokat mégis a címünkre küldték. Egyszer a lányom bontott fel egy borítékot. Utána olyan beteg lett, hogy három napig nem tudott dolgozni menni.

A testvére szétroncsolt fejéről készült hatalmas méretű fényképek voltak a borítékban.

A katonaruhára mai napig gyűlölettel nézek. Inkább vállalta volna a börtönt a fiam, minthogy bevonuljon.

De a harcot tovább folytatom, folytatjuk, hogy gyermekeink halálának okát megtud-

juk, hogy a bűnösök megbűnhődjenek.

Csak úgy némíthatnak el, ha ugyanúgy megölnék minket, mint a gyermekeinket. És amennyiben nem vizsgálják újra az ügyeket, nemzetközi vizsgálatot kérünk és éhségsztrájkot kezdünk.

Ha csak egyetlen kiskatona életét meg tudjuk menteni, akkor már nem dolgoztunk hiába.

A mi gyermekeink már a földben vannak. Anyák napján, mivel ők nem hozhatnak nekünk, mi viszünk virágot a sírjukra.

Géczy Miklós: *Meghasonlás (fa)*

Horváth István

Az ipari modernizáció kihívásai, a társadalom konfliktusai Salgótarjában

(az elmúlt száz esztendőben)

A kutatást ösztönző tényezők

Kétségtől mentes, vagyis adatokkal bizonyítható tény, hogy a Salgótarjában élők közül sokakban - értelmiségiekben és más foglalkozásúakban egyaránt - egyre hangsúlyosabban dörömböl a kérdés: milyen ez a város, amelyben élünk? Napjaink kulturális rendezvényeit járva tapasztalhatjuk: az eredet-mítosz ősi kíváncsiságától vezettetve hangosak a fórumok.

Valószínűnek tartom, hogy a kérdésfeltevés ideje történelmileg is elérkezett: a korábbi történetírói írásművekből kiemelhető képek sok tekintetben és részleteiben elmosódott, bizonyára eredendően is homályos volt. Másrészt új elemek kontúrjai látszódnak. Úgy tűnik, mintha a különböző időszakokban egymásra vetített alakok, személyek és események kavalkádja helyett tisztultabb viszonyok látványára lenne ma igény. Meg kell tehát kísérelnünk az eredeti felvételek előkerítését, felkutatását, a történések sor- és időrendjének helyreállítását. A történeteket jobban fedő fogalmi minősítések után ezek, és az időrend összefüggéseinek, valóságos kapcsolatának lényegi bemutatását kell elvégeznünk.

Azt sem kell kizártnak tartanunk, hogy a nyolcvanas évek végén lejátszódó - hangsúlyosan a nemzetközi körülmények átrendeződéséből táplálkozó, valamint a hazai de-

mokratikus és reform törekvésekből eredező - társadalmi változások hatása felfokozta a tényleges fejlődési folyamat egésze és részletei iránti megismerési vágyat. Természetes indítékként sorolandó ide a várossá válás hetvenes évfordulójának ösztönző kisugárzása is.

Meggyőződésem, hogy ha Salgótarján település, és a Salgótarján környéki szénkitermelés, a szénfelhasználás ipari gyakorlatát helyesen akarjuk felrajzolni, a modernizációs áramlatban kell elhelyeznünk mindkettőt, külön-külön.

Régi tévedésforrásnak tartom, hogy a település és az iparfejlődés elválasztott vizsgálata nem történt meg kellő mélységekig. Így a szükséges árnyalt kép kialakítására sem került sor.

A korábbi írások és feldolgozások - a jellegtelennek, ezért elhanyagolhatónak minősített szempont miatt - Salgótarján népességének, viszonyainak, önszerveződő társadalmának kevés figyelmet szenteltek. Megelégedtek egy-egy nagy vonalú általánosítással. A belső rétegződés- és magatartás-vizsgálatokat elhanyagolhatónak vélték. Ezt súlyos tévedésnek tartom.

Másrészt az is hibaforrás, hogy a XIX. század közepétől meglódult fejlődés következtében széttöredező világ jellemzéséhez, az új elemek elrendezéséhez, a konzervatív és

rosszul értelmezett "marxista" társadalomfejlődés kategóriáit használták csak fel. Ezért a jelenségek sorozatának felvázolásán túl, az összefüggések valóságos feltárásáig nem is jutottak el. Így tartósan érvényes, a politikai kurzus-szempontokon túli, hiteles fejlődési folyamat életszerű megvilágítása elmaradt. Tehát a két tévedés helyreigazítását akként látom megoldhatónak, ha a társadalmi-gazdasági mozgásokat úgy fogjuk fel, mint ahogy azok valóságban is végbementek. E dolgozat társadalmi szituáció helyreállítására vállalkozik. A rekonstrukcióhoz pedig a modernizációt, a teljességében - társadalmi, gazdasági akarat és objektív lehetőség összefüggéseiben - használjuk, e tapasztalatokra építve írjuk le az elmúlt száz év történeteit.

Termelő tevékenység a XIX. század elején

Salgótarján a XIX. század elején az akkori társadalmi-természeti hatások által meghatározott palóc falu volt. Hatszáznál alig több lakosa állandó, és a többi falutól elkülönítő jelző nélkül élte mindennapjait. Érdekes, és az átlagostól eltérő fejlődési útját több, és korábbi rövid leírást követően, a Pressburger Zeitung 1767. évi decemberi cikke érzékeltette. A híradás szerint: "a múlt nyáron magától gyulladt meg (t. i. a föld) és égett erős füsttel 2 hónapig. Az elégett föld... hosszú lánggal, de kénes szaggal" égett. A szén "nyilvános" megjelenése után még közel száz év kellett kitermelése kezdetéhez. Nagyipari feltáráshoz annál is több volt szükség.

A falusi korszak életet jelentő tevékenysége sok küzdelem, munka után alakult ki. A törökkort követő pusztítás viszonyaira, a XVIII. század elejéről *Bél Mátvás* leírásából, *Radványi Ferenc* vármegyei főjegyző latin nyelvű szövegéből kapunk összefoglaló képet: Az itt élő lakosság "reá volt utalva, hogy liszt szükségletét más vidékről, leginkább az Ipoly völgyéből szerezze be, ezért a helyiséget kenyeretlen Tarjánnak is nevez-

ték" - tudósított forrásunk.

A XIX. század elejére már a fentihez képest megváltozott viszonyokat találtunk. *Mocsáry Antal* forrásértékű, a megyei települési, termelési és művelődési viszonyokat összefoglalóan és részletezően bemutató művéből megismerhettük, hogy "híressé vált *dohányt* termeltek" itt. Tarján környékén az "erdőiben nagy mennyiségű makk termett, s ilyképen határában igen sok *sertést* tenyésztettek." "Nem volt ritka a jóféle *gyógynövény* sem." Föltűnő volt ez időben az erdők dús *vadállománya* is. Mindezek mellett az urasági földeken megtermett a búza, a rozs és az árpa. A termelőtevékenység bővítésére szolgált az erdők helyén létesített "irtvány földeken" végzett földművelés mellett, a vízimalom, a halastó, a sör és a pálinkafőzés gazdagította az itt élőket. Nem véletlen és nem is túlzás, hanem más esetekben is nála tapasztalt tárgyyszerűség iratta le szerzőnkkel az összefoglaló minősítést Salgótarján XIX. század eleji lehetőségeiről: "Szép kiterjedésű határja van, melly hegyes, de *hasznos*". A haszon-elv korai megjelenítését - az itt élők szemléletére kiterjedően - lényeges, előremutató fogalomként tartom nyilván.

Lényegében ez a termelési szakismeret jellemezte a települést a század közepén: akkor, amikor egyre nagyobb terjedelemben, és egyre intenzívebben átszöttek életét az új motívumok. Újdonságnak számított a nyersanyag, a szénkitermelés megindulása. A XIX. század közepén Salgótarján néhány vonásában megegyező, de sok tekintetben más szerkezetet mutatott tehát mint más feudális falu megszokott rendje. Ez az eltérő ismeret ugyan nem volt elégséges a kezdeti szénbányászoklás iránti szimpátiához sem, de a volt jobbágyok, a tarjáni parasztok később bányába kényszerülését előrevetítette.

A településen meglévő szándék és szakismeret dolgában eltért ugyan a tulajdonos birtokos és a jobbágy magatartásának színvonalára, azonban a fejlődés irányát, nem ez a különbség, és a mögötte változatlanul jelen-

lévő ellentmondás határozta meg, hanem egy frissebb fogalomban, a modernizációs szándékokhoz kapcsolódó törekvésekben megjelenő új típusú reagálási készség.

A modernizáció

A modernizáció kérdéskörének magyarországi történelmi irányultságú, társadalmi folyamatokban illesztett kutatása, a tanulmányok publikálása a nyolcvanas évek közepén vált nyilvánosan ismertté. *Kulcsár Kálmán* monografikus igényű művében a fogalom, a fogalom fejlődésének általános elemzését, és a magyar viszonyokra illesztett sajátosságainak bemutatását végezte el.

Számunkra és szempontunkból különösen fontos megállapításokat, minősítéseket olvashatunk e kötetben. A modernizáció - vagyis a korszerűsítés, korszerűsödés - történeti ismérveivel a XIX. század eleje óta jelen volt a magyar társadalomban is.

A tulajdonságok közül, annak folyamatjellegét és önmozgását különösen hangsúlyosnak tartotta a Kulcsár-mű. Emellett a centrum és periféria távolságának, kiegyenlítődésének igényét látta a modernizáció alapjait meghatározó magatartásnak. Vagyis "az utóbbi százötven évben a modernizáció folyamata a periférián elhelyezkedő társadalmakban a megkésetttség következményeinek kiküszöbölésére irányuló törekvésként jelent meg". (Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom. Magvető, 1986. 17.p.)

A fenti, elvi jellegű feldolgozásra építve, azt figyelembe véve *Ránki György* - először éppen a Salgótarjánban tartott Életmód - művelődés - gazdaság című konferencia keretében szervezett előadásában - a szaktörténetíró számára fejlesztette azt tovább. Ránki György a modernizációs szándékok dualista időszakban végbement, a két világháború közötti sajátosságok között gyakorolt, és az 1945 utáni szocialista korszak gazdasági, társadalmi jobbitási törekvéseit különböztette meg.

A modernizáció belső tulajdonságainak vizsgálatánál nemcsak a külső irányból mozgó hatásokat, folyamatokat tartotta fontosnak, hanem e kihívásra adott válasz megfogalmazását is. Azt hangsúlyozta, hogy a résztvevők "nem csupán passzív befogadói, hanem aktív részesei is annak". (Életmód, művelődés, gazdaság. Budapest, 1988. 54.p.) A téma feldolgozása szempontjából továbblépést jelentett, hogy Ránki György a magyar modernizációs folyamatban a fentebb jelzett három szakaszt különítette el, leszögezve azt, hogy "azt senki sem vitatja, hogy az 1867 utáni periódust, modernizálási periódusnak fogom fel". (57.p.) Szerzőnk lényegesnek tartotta, hogy új szakaszt is - a múlt század kilenvenes éveitől induló esztendőket - iktasson e fejlődési folyamatba. Hangsúlyozandónak tartom ama, a társadalmi rétegződésre utaló megállapítását, hogy a "kapitalista fejlődés nem a hagyományos vezető réteg általános meggazdagodását hozta, hanem egy új gazdag réteg felemelkedését. A kereskedők, az iparosok, a bankárok voltak a gazdasági modernizáció első számú haszonélvezői" (59.p.).

A folyamat nem haladhatott ellentmondás nélkül előre. A kilenvenes évek közepén kibontakozó, az ipari, a kereskedelmi, a mezőgazdasági szférára kiterjedő, ahogy akkor hívták: agrárius-merkantil vita, a modernizáció irányát tartotta szem előtt elsősorban. Mászóval a gazdasági, a politikai hatalomból való részesedést, a konc körül zajló tülekedést sűrítette össze ez a konfliktus. E korszakban újabb szándékot hordozva "az ipari munkásosztály megjelent a maga önálló igényeivel, átvéve a nemzetközi munkásmozgalom radikális modernizációs programját" (60.p.).

A fentiekben összefoglalt általánosságok Nógrád megye e korszakbeli fejlődésében is kimutathatók. A gyér számú és kevés városi lakosságú Nógrádban, a fejlődés indításában töredékesen résztvevő birtokos réteg fokozatosan szorult - a folyamat előrehaladásá-

val - háttérbe. A városi polgárság gyengesége, vagy méginkább hiánya azt eredményezte, hogy a kapitalizáció vihara lényegében a hagyományos uralkodó osztály feje felett vonult el. Az új szándékokat, irányokat hordozó társadalmi csoportok közül a munkások csak huzamos idő után találták meg az új viszonyok közötti kötődésüket. A modernizációban generáló szereppel bíró tőkésék, bankárok sem érdek-, sem szülőhely szempontjából nem építettek, mert nem építhettek ki primér kötődéseket, kapcsolatokat. Itt-tartózkodásuk egyetlen magyarázata: a viszonylag gyorsan kitermelődő haszonban keresendő.

A modernizáció kihívásai

A kapitalista fejlődés kényszerét Salgótarján környékén is hosszú évek, évtizedek hozták felszínre. Az első időszakban - az 1767 és az 1867 közötti években - az új energiahordozó nyersanyag, a szén felfedezése ugyan megtörtént, de kitermelése igen lassan, rövid konjunkturális szakaszok beköszöntével ment végbe.

A szubjektív bátortalanság, az újtól való távolságtartás mellett a tőke jelenlétének, erősségének nivója egyaránt szerepet játszott a kezdeményezések intenzitásában.

Az első időszakban a gazdasági forrásként a feudális birtok műveléséből származó többletterméket, az annak értékesítéséből származó hasznot tehetjük az első helyre. A korszak nógrádi körülményeinek vizsgálatakor érzékelhető, hogy a bányászkodás és az ipari tevékenység kialakulásakor, a *korszakrűbb szemléletű birtokosok*, arisztokraták voltak a kezdeményezők. A Salgótarjáni Vasmű Finomító Társaságba (1868) gróf *Andrássy Manó* a Jankovichok Medves fennsíkon lévő szénvagyonát is bevitte. 1868-ban a Salgótarjáni Kőszénbánya első elnöke gróf *Forgách Antal* volt. 1857-től számos közép- és nagybirtokos nemes tett kísérletet a bányavállalkozásból származó haszon bekebelezésére. Nagybatony és Ma-

conka környékén az Almássy család, Mátravonákon *Okolicsányi Anna*, gróf *Mikó Imre* Baglyasalja területén, a Berényi grófok a Karancsberényi területen. (Részletesebben: *Szvircesek Ferenc: Tények, adatok, összefüggések a nógrádi szénbányászat gazdasági és társadalmi hatásáról.* NMÉ. 1985. 68.p.)

A nemesi vállalkozók *tőke-tartaléka*, s birtokaik hozama azonban kevésnek bizonyult. 1870-1878 között, a tőkés vállalkozások első, nagy válság-időszakát nem bírták ki, és háttérbe, a vállalkozások perifériájára szorultak azok a bátrak, akik a korábbi évtizedekben a nyersanyagkitermeléstől, a szénbányászkodástól remélték sorsuk jobbrafordulását. Többségük már nem saját tulajdonosként vett részt a bányászkodásban, hanem a különböző vállalkozóknak örök áron adták el földbirtokaikat.

A töke kialakulás, a haszon megteremtésének birtokos útja mellett más formák is felbukkantak. Ismeretes, hogy Losonc a XVIII. század végétől egyre intenzívebb fejlődést mutatott. Fejlődésének motorja nem kizárólagosan a feudális tulajdon volt. *Kereskedelme* révén gazdagodó, tőkét felhalmozni tudó településként tartották nyilván. Nem indokolatlan a feltételezés: a szén kiaknázásában a nyereségre vágyó, törekedő - vállalkozó losonci családok, tulajdonosok is be fognak kapcsolódni. (Karancsberény - 1854, Csákányháza - 1910, Ragyole határa - 1910.) A tények csak részben igazolják a feltevést, mert a nógrádi - tarjáni - medence nyersanyagának hasznosítására - a példák is mutatják - kevés érdeklődést tapasztaltunk e körből. Okai nem teljesen feltártak. Csak feltételezéseink lehetnek, amelyek lényegében megegyeznek a fentebb jellemzettekkel: a befektetéshez - a termelési eszköz, a munkaerő, a szén elszállítása - szükséges tőkének nagyságrendileg híján volt ez a kereskedelemről élő korai-kapitalista csoport is.

Végül is a nógrádi szénkitermelés valószínűsége fellendülése az 1880-as években következett be. 1880-1910 közötti időszakot Sal-

gótarján környékén a tőkés termelés virágkoraként jellemezhetjük, amikor is nagy lendületet vettek a *beruházások*. Ha korlátozott körben is, de a kor európai színvonalán valósult meg az elektronizáció, a szállításban és a lakossági szolgáltatásban egyaránt. Nagy vonzóerővel bírt a munkaerő számára ez a vidék. Hangsúlyozandónak tartom, hogy addig amíg a század utolsó éveiben, a XX. század elején tetőződött az Amerikába irányuló kivándorlás, addig itthon volt egy kis körzet - Salgótarján és környéke -, amely messze földről - az akkori osztrák-magyar monarchián kívüli vidékekről - vonzotta a munkásokat. A *vonzás* rációját a gyorsan megszereshetőnek vélt haszon alakította, mozgatta. A fellendüléshez szükséges anyagi forrás túlnyomó többsége a külföldi tőke ideáramlása révén teremtődött meg.

A német, a német-angol és osztrák (bécsi) érdekeltségű *bankok* megjelenése a magyar pénzügyi életben egy ideig megoldást jelentett az itteni bányák, iparvállalatok léte, prosperálása szempontjából is. A fejlődés ritmusát három adattal illusztráljuk csak. A szénbánya termelése 1871-ben 3,1 millió q, míg 1896-ban, a millenium évében a Salgótarján környéki bányákból 10 millió q szénét hoztak felszínre, 1913-ra 11 millió q-ra ugrott fel ez a mennyiség.

A külföldi tőke hangsúlyos jelenléte az *öntörvényű*, autonóm kapitalista vállalkozás típusát, rendszerét hozta létre e tájon, amely a környék, a környezet pusztulásával másodlagosan foglalkozott éppúgy, mint a Salgótarjánban és a környékén élők is csak a termelésben használatos munkaerőként szerepeltek felfogásában, gyakorlatában.

A konfliktusok

Az egzakt konfliktuskutatás nem régi keletű kutatási módszer a történettudományban. *Bibó István* szellemi hagyatékának feltárulásával és terjedésével hozható összefüggésbe. A forrás, természetének megfelelően, elsősorban a politoló-

gia, a szociológia területén vált honossá. A történeti irodalomban, az erjesztő erőként megjelenő, fiatal történészek Hajnal István Körének törekvéseiben érhető tetten a konfliktusok kialakulásának jellemzése.

Nógrád megye történetész-muzeológusainak szakmai tevékenységében napjainkban jelentkezett ez irányban az érdeklődés. Nem a teljes történeti korszakra, hanem elsősorban a késői feudalizmus társadalmi erőinek vizsgálatára terjedt ki e szemlélet.

A konfliktust, mint társadalmi jelenséget elsősorban irodalomtudományi, esztétikai "bonyodalmat okozó összeütközésként" jellemezte a szakirodalom. A politikai irodalom az elmúlt években korlátozottan ismerte el létezését. Általános felfogás szerint "a szocialista társadalomban az osztályok között nincsenek kibékíthetetlen ellentétek." (Új Magyar Lexikon. 4. köt. Akadémiai Kiadó, 1962. 189.p.). Mások a nemzetközi szintér kapcsán másképp gondolkodtak. Az itt jelentkező "éles összeütközéseket" elismerték. (Politikai kisszótár, Kossuth 1971. 145.p.)

Egyes szakmai kézikönyvek már ebben a korszakban is valóságosabb állapotot tükröztek: "A társadalmi fejlődés mindig együtt jár a *konzarvatív* és a *haladó* erők, a régi és az új küzdelmével, s mindig szül olyan szituációkat is, amelyek a legélesebb *konfliktusok* ábrázolására szolgálnak." (Esztétikai kislexikon. Kossuth, 1969. 182.p.)

A konfliktus történeti elismerése belátható. A fenti példák inkább újkori gondolkodásunk általános és eseti deformálódására utalnak. A továbbiakban a konfliktus belső szerkezete, mibenléte érdemes figyelmünkre. E tekintetben - a helyzet természetéből következően - nincs végleges megoldás. Két nézetcsoport azonban jól megkülönböztethető, ha föltétlenül nem is szembenállónak kell tekintenünk azokat.

Szelényi Iván azt írta: "Arra a meggyőződésre jutottam tehát, hogy *marxista osztályelemzés*, az államszocializmus viszonyai között jelentkező társadalmi konfliktusok

megértésének hatásos eszköze lehet, de csak akkor, ha megpróbáljuk *hozzáigazítani* a mai, gyökeresen megváltozott gazdasági, társadalmi viszonyokhoz: azaz azokhoz az ipari társadalmakhoz, amelyek a magántulajdon intézménye nélkül működnek... Ha meghatározhatunk olyan *szembenálló érdekeket*, amelyeknek ezek az intézmények állnak a középpontjában, akkor ezeket mint osztályérdekeket magyarázhatjuk, még akkor is a tágon vett marxista elemzés keretei között maradunk, ha - Marxszal ellentétben - osztálymeghatározásunkat nem a tulajdonviszonyra alapozzuk... Mindazok, akik az újraelosztó hatalom növelésében érdekeltek, egy új uralkodó osztály tagjai, mivel érdekeik ellentétesek a közvetlen termelők érdekeivel". (Új osztály, állam, politika. Európa, 1990. 9.p.)

A szerző gondolkodásában a Bibó-i érdekefelfogás továbbfejlődése jól megfigyelhető. Bibó gondolatai azonban a fenti idézetben foglaltakon túlmutatnak. Megfogalmazásában "...a kérdés mindig, hogy egy ember, egy társadalmi osztály, milyen okosan fogja fel a maga érdekét. Minél okosabban fogja fel, annál valószínűbb, az érdek, a társadalom összérdekeitől nem esik túlságosan messze, tehát a legostobább érdekefelfogásoknak a legélesebb szembeállításából kiindulni, abból nem születik érvényes társadalom magyarázat." (Az európai társadalom fejlődés értelme. Válogatott tanulmányok III. 1971-1979. Magvető, 1986. 122-123.p.)

Lényegesnek tekintetem dolgozatomban szempontjából is az "okosság", azaz értelmezésben, a műveltség fogalmának társadalmi szintű megjelenését. Hiszen így kialakult az a teljes tartalmi kör, amely a konfliktus fogalmát meghatározza: ez pedig nem más, mint az egyéni és osztályérdek, ezek viszonya, valamint a műveltségnek az előbbieknek megfelelő megjelenése.

A kapitalista jellegűvé váló tulajdonmozgás a XIX. század közepén Magyarországon általános válságból indult fejlődésnek: vál-

ságba került a céhes ipar, a változtatás kényszere miatt nyögött a mezőgazdaság. Tíz évvel az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc leverése után a cselekvés lehetőségei bizonytalanok voltak. Még tíz év, és az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés ténye kellett ahhoz, hogy meginduljon az új gondolkodás, az új cselekvés folyamata.

A társadalmi konfliktusok Salgótarjánban

A tőke, mint új tartalmat hordozó erő megjelenése a korábbi, tradicionális viszonyokat, ha nem is egy csapásra, hanem sokszor nehezen, kínok-keservek árán, de átfőrt. Az átalakulás történelmileg örömteli ténye, új ellentmondások, konfliktusok létrejöttét is magával hozta. Az elmúlt száz év alatt a konfliktusok jellegzetes csoportjai jöttek létre, így azok - ez alkalommal áttekintő vázlatossággal - leírhatók, jellemezhetők.

Salgótarján történeti fejlődésének szembevetendő vonása, hogy a XX. század fordulójáig *népességszáma jelentősen megnövekedett*. A lakosságszám több mint tízszeresére nőtt ekkorra. Ebből a folyamatból sokféle megoldatlan, vagy nehezen megoldódó helyzet származott. Elsősorban azt kell látnunk, hogy a törzsökös lakosságot érintő feudális terhek, a folyamat indulásának első szakaszában továbbéltek.

Az 1853-i pátensig a Jankovich-birtokon a robotoltatás intézménye fennmaradt. A birtoktagosítás lebonyolításának mikéntje, a közteherviselés elmaradása, az irtványföldek haszna, sok és hosszadalmas vita forrása volt. Mindezek lefolyását követően indult meg a jelentős mértékű, és egyre fokozódó nagyságrendű, az új termelési tevékenység vonzásának kitett népesség ideirányuló mozgása. Ez az eddig ismeretlen körülmény feszültségnövelő tényező volt. Illetőleg a bányától, bányászkodástól féltő, volt *helyi jobbagy*, és az "*idegen*" - aki már a meglévő ismeretei következtében, éppen a bánya miatt

érkezett a településre - ellentétében jelentkezett a mindennapok során. Az újonnan ideérkezők szabadsága feltűnő volt a településen, az itt élők számára. Egyrészt az a tény is furcsaságot hordozott, hogy az ideérkező munkások nagyrésze a meghatározott letöltött idő után továbbvándorolt, valamint az is, hogy életnívójuk, napi szokásaik az itt született falusi lakosságtól sok vonatkozásban eltértek. Olyan példákat mutattak, amelyek meghonosítása hosszú időt, az új szokásrendhez alakuló magatartást követeltek meg.

A korai (1870-1910) korszak után következő időszakban kialakult változások ezeket a személyes szabadságban, a munkavállalói liberalizmusban jelentkező magatartásformákat erőteljesen korlátozta. A *trianoni határ* létrejötte (1920), és az azt követő intézkedések, a munkavállalók szabad áramlását megakadályozta. Sőt egy merőben új problémával állította szembe az itt élőket: a szlovákiai kitelepítésekből következő *menekültek* honosítását, otthonhoz jutását kellett megoldani itt. Ez a feladat visszatérőleg még egyszer (1946) jelentkezett a későbbiek során is.

Az elmúlt százötven év alatt a mostani dolgozatban alig jellemezhető új motívumrengeteg fogott talajt a *kulturális szokásokban*. Közülük mindenképpen első és meghatározó is, hogy új szerszámokkal, új technikával kellett a bányászkodás, a rátelepült ipari termelőtevékenység révén megismerni a lakosságnak.

A gőzgép, a vasút, az 1880-as évek után terjedő villamosítás számtalan új élményt hordozott. A korábbi lakásviszonyokhoz képest kialakult új szálláshely, a *kolónia-lakás*, később a bérlakás típusának megjelenése, az emberek közötti kapcsolatrendszer alakította át. További változást eredményezett a *többnyelvűség* megjelenése és tartóssá válása nemcsak a településen, hanem a Salgótarján környéki lakótelepeken, egyes falvakban is. Mindezzel a ruházkodás, a bútór,

a mindennapi használati tárgyak is jelentősen módosultak, a korábbi hagyományos palóctárgyak- és eszközök rovására. De sokszor keveredve használták őket. A két és többnyelvűség még a XX. század első évtizedeiben is természetes volt e tájon. Ez a természetes állapot - a már említett politikai döntések nyomán - ha nem is vált ellenségesé, de mindenképpen romlásnak indult. A változások apróbb és nagyobb formában megjelentek a korábbi egységes felfogás - katolikus vallású - népesség *több vallásúvá* válásában is. Elsősorban evangélikus, református munkások, zsidó kereskedők száma növekedett, majd csökkent folyamatosan.

A *politikai élet* elemeinek, jellegzetességeinek kialakulásában és fejlődésében hangsúlyos tényező volt a szociális különbségek, feszültségek erőteljes jelenléte. A politikizálás forrásává emiatt a körülmény miatt vált. A hagyományos - történelmi - polgári pártok viszonylag későn, a XX. század első évtizedeitől kezdték meg tevékenységüket. Valójában egy átlag magyar városhoz viszonyítottan, azzal azonos intenzitással jellemezhető a polgári pártok köré csoportosult erők törekvései. Ennek virágkora a két világháború közötti, illetve az 1948-ig tartó időszakban volt. Hozzájuk képest újdonságot jelentett a szociáldemokrata és a szakszervezeti tömörülések jelentkezése (1903). A munkásszervezetek előzményeként kell felfognunk a különösen népszerű "bányatársáda" köré csoportosult önszervező egyleteket.

Ezekből többféle árnyalatú, de mind baloldalinak számító szervezkedés nőtt ki, és viszonylag nagy volt a tömegvonzása, a közöttük is meglévő ellentét változása. (A KMP 1918-ban, az 1924-ben Vági féle MSZMP alakult meg). A politikai szándékokhoz kapcsolódó új működési lehetőség - a legalitás, az illegálitás - jelenléte tette, újszerűsége miatt figyelemre érdemessé e szervezetek életét.

Az elmúlt százötven évben jelentős változások történtek az *államiság* kiterjedésének

lehetőségeiben. A nemzeti szuverenitás csorbulásának - fentebb már említett népeségi vonatkozásán túl - Salgótarján környékén közvetlen következményei voltak. Az ebből eredő helyzet felszámolására tett kétségbeesett kísérletként kell elfogadnunk az 1918-1919-es év forradalmait és honvédó harcait. A forradalmak megítélésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül *Deák István*-nak, az Amerikai Egyesült Államokban élő magyar történésznek a felfogását. Deák szerint "a Tanácsköztársaság létrejötte az első világháborús terjeszkedő, nacionalista célokkal függött össze. A vereség után a magyarok nem voltak képesek elfogadni a területvesztést, ezért a kommün tulajdonképpen a magyar társadalom reakciója volt a veszített háborúra és a régi rendszer válságára." (Múltunk, 1989. 3-4.sz. 222.p.)

Az irredentizmus, a területi revizionizmus itteni eszmei hatását is így láthatjuk összefüggéseiben. Beletartozik a problémakörbe az 1938-as felvidéki visszatérés - Loconc és több Ipolyon túli nógrádi falu újbóli

Magyarországhoz csatolása - miatt érzett természetes öröm jelentkezése, megnyilvánulása.

Az államiság változásainak különböző időben végbement hatása a *közigazgatás* terén is termelt ki ellentéteket. A többszöri megyehatár változása (Pásztó és környéke Nógrád lett), a megyeszékhely körüli viták (1849. Loconc - Balassagyarmat, 1890. Loconc - Balassagyarmat, 1991. Balassagyarmat - Salgótarján), azok kezelése, a tényleges okok elkendőzésével jártak, de a konjunkturális-politika képviselői számára eslekvési terepet jelentettek.

A több mint száz évvel ezelőtt kezdődött fejlődés Salgótarján és a vonzáskörzetében lévő településeken jelentős változásokat indított el. Egyívű, összefüggő, és azonos célú volt ez a társadalmi mozgás. Örvénylő mélységeinek ismerete, be nem látható távlatainak prognosztizálása korunkban - talán minden korábbi időszaknál tudatosabban - élő és dolgozó értelmiségeinek elhanyagolhatatlanul fontos feladata.

Székely János
(1929. márc. 7 - 1992. aug. 24.)

Dózsa

(Részletek*)

...Most mégiscsak karon fognak. Mi ez?
Ismét és újra kérdezem: mi ez?
Mi ez, urak, és mit jelent? Egész
Kovácsműhely, egész cigánytanya -
Tán fújtató-tüzön égettek el?

S az, ott a kéken villogó parázson,
Az micsoda? Egy szék! Nagy isten, egy
Egész vasszék. Lobog. Fehéren izzik.
S egy korona. Szikrázik és lobog!

Hát így vagyunk, hát ennyire futotta
Régóta híres leleményetekből?
Ezt tartotok, urak, efféle jókat
Készíttek nekem - Trónt és Koronát?

Nyilvánvaló a célzás arra, hogy
Olykor parasztkirálynak is neveztek.

Most felkennek, most ellátnak hatalmam
Visszás értelmű jelvényeivel,
Hogy hírhedtté tegyék a népuralmat,
És múltamban is meggyalázzanak.

* Az elhunyt erdélyi költő, esszé- és drámaíró poémája 1964-ben jelent meg.

S tényleg kínos lesz ráilni.

Viszont

Ha méltósággal viselem keserves
Királyságom, hát akkor ez a trón,
E csúfos trón, szándékuk ellenére
A népi sors igaz jelképe lesz.

Az ostobák! A szörnyű ostobák!
A hihető fölött is ostobábbak! (...)

Gyerünk tehát a trónussal, bakó!
Gyerünk, urak, gyerünk, végezzünk gyorsan.
Reszkette szinte türelmetlenül
Várom, hogy itt, a csődület előtt
Parasztkirállyá koronázzatok.

Papok.

Megint papok.

Mióta végem,

Folyton köröttem ténferegnek - most is
Itt lógázzák öles keresztjeik.
Kész örület! Nem látjátok, vakok,
Hogy aki ott csüng holtan a kereszten,
Szintén csak gúnyból, szintén megvetetten,
S halálba nyert - szintén koronát?!

Be ostobák! Be szörnyű ostobák!
A hihető fölött is ostobábbak!

Gyerünk, bakó!

No lám, hiszen te is

Sietsz, no lám, hisz elkészült a trónus.

Üljünk reá, mert hogyha nem ülünk,
Beléje nyomnak.

Fáj! Irtózatos!

Süt, éget, fáj. Fáj, fáj és újra fáj.
Állj fel, Gyuró, azonnal, mert különben
Vonaglni és üvöltözni kell.
De nem szabad.

Ugorj csak fel, hisz ez

Kibírhatatlan.

Bírni kell, Gyuró.

Persze, végképpen nem bírod ki, de
(Fáj, fáj, nagyon fáj - hogy nem zsigbad el.
Hogy nem csitul?) - de hát nem is a kint
Kell bírni már, csak azt, hogy néma légy.

Most rákötöznek. Jól van. Legalább
Megszabadultam végleg a veszélytől,
Hogy felszököm és mégis elfutok.
Most legalább ettől megmentenek.

Ó, bitangok, ó, az átkozottak
Az istenverte, megveszett kutyák.

Kutyák? Ezt szinte hallom is. Kimondtam?
Biz ezt kimondtam. Baj van. Nem tudom,
Mit gondolok, s mit mondok hangosan.
No, semmiség, hisz csakugyan kutyák.

Fáj. Úristen, be fáj! Én azt hiszem,
Már nincs is hátam, combom sínes, csak ez
A szörnyű kín a helyükön, meg ez
a perzsszag, ez a rossz disznóölés-szag -

Lópatkoláskor érezni ilyet.

No, fájjatok csak, hátam, alfelem,
Csak fájjatok, mert mindjárt a fejem fáj!

Ó, már veszik, fogókkal emelik ki
A lángoló parázsból koronámat.
Vigyázzatok, az istenért, bakók,
Nehogy hozzája érjete, hisz éget!

S hozzák. S teszik. A fejemre teszik.
Kutyák. Kutyák. Nem bírom. Lám, a kintől
Magamától rándul el a test. (...)

Most már (úristen, meddig bírja még
Az ember, mikor pusztul már belé?)
Most már király vagy csakugyan. Tekintsd át
Országodat. Ha egyéb haszna nincs is,
De legalább majd másfelé figyelsz.

Az ország (Jézus! Szétpukkan a szemem!)
Az ország széthull s megszűnik. Törökség
Árasztja el és ver reá tanyát.

A nép (úristen, ez a szörnyű perzsszag.
Fejem körül!), a nép rabsorba jut.

Azt tesznek, amit tetszik majd a néppel.

Jaj, árva nép és jaj, szegény magam!
Mit tettem véled!

Mit tettél velem!

Nem bírom már. Muszáj üvölni.
Nem volna jobb, ha legalább szűkölnék,
Hogy meghallják, mit élek át, hiszen
Még azt hiszik, érzéketlen vagyok.

Nem volna bölsebb szétjagatni végre
Torkomba nyelt üvöltözésemet,
Hadd értsék és borzongjanak belé?

Borzongjanak? Ezek? Inkább röhögnek.
Hisz éppen ezt akarják, éppen így
Győznek le végleg.

Néma légy, Gyuró.

Ó, a bitangok, ó az átkozottak!
Az istenverte, megveszett kutyák!

A hátam enyhül. Nyilván csontig égett.
De agyam izzik. Nem lehet
Kibírni.

Meddig égetsz még, bitang vas,
Nem hülsz ki már? Egy ezredéve, hogy
Fejembe nyomtak, s még mindig tüzelsz.
Na még! Na még! Én most már csak azért is
Bírom.

Egyszer csak ki kell hűlnie.

...Most hányni kell a szagtól. Undorító!
Hát nyeljük vissza. Nyeljük vissza mindent,
Mi bennünk van és kikíváncozik:

Az üvöltést, a megvetést, az undort,
 A gyűlöletet, mindent nyeljük vissza,
 Hisz már-már győztünk. Egyetlen igaz
 Reménységem, hogy rosszabb nem lehet, sőt
 Még enyhül is, míg végül meghalok.

Mi az megint? Mi az? Ti vagytok, társak?
 Barátaim, ti jösztek ott, a ködben?
 Hogy értsem? Nyilván álmodom - vagy éppen
 Rátok került a sor? Irtózatos.
 Tehát még azt is végig kell csodálnom,
 Mint öldösik le jó barátaim.

A testi kín után a lelki máglya!
 Találékonyak voltatok, urak!

Mi az? Mi az, Ivánka? Mit csinálsz?
 Barátaim, hiszen ti (nem igaz!)
 Hiszen ti megsült húsból haraptok!
 Ez nem igaz! Ezt álmodom csupán.

Ki tudja, tán mégiscsak elborult
 Eszméletem, s most látomás gyötör,
 Rossz látomás, lidércnyomásos álom,
 Hogy kikkel együtt küzdöttem, akikkel
 Együtt buktam, kikért most szenvedek:
 Elevenen felfalnak és megesznek.

Ki hallott, Isten, még ilyen magányt?
 Mondd, Uramisten, hogy bírjam ki némán?
 Ez túl sok!

Ettől üvöltözni kell.

De nem szabad.

Vigyázz, Gyuró, ne sírj.

Ki tudja, tán ez volt a büntetésük,
 Ki tudja, tán kegyelmet nyernek érte,
 Ki tudja, tán így megmaradnak és
 Tovább küzdhetnek.

Másként nem lehet.

S végül - hiszen nekem már úgyse fáj!

Barátaim, vegyétek és egyétek,

Ez az én testem, mely tiértetek
Töretett meg. És jusson eszetekbe
A húsom íze, s gyengeségetek,
Valahányszor egy olyan embert láttok,
Ki aljassággal menti életét.

No, lám, valóban enyhül már a kín.
No, lám, hiszen kibírtam. Gyengülök.
Imitt-amott még szántogat a villám,
De hát ez szinte semmiség.

Vajon

Látok még? Nem. Immár semmit se látok.
Hallok? Valamit mintha hallanék.
Mintha csengettyű szólana.

Igen:

Csengettyű szól az otthoni hegyek közt.
Ősszel szállásra hajtották a nyáját,
Annak volt ilyen lágy csengettyűje.

S hullott a lomb, vagy már szitált a hó:
Annak volt ilyen csendes zizzenése.

Csengettyű szól, fehér havak zizegnek,
Sugatnak holmi távoli kutyák.

Vagy ágyú szól? Vagy kardok csengenek?
Új tábor zsong a távoli jövőben?
Felkelt ismét a nép? Árad megint?
Ismét, megint és mindörökre árad
A latrok ellen - Dózsa György nevével?

Ó, képzelődöm.

Ez tehát a vég.

Én Istenem, hát ennyi volt az élet.
Elindult, súlyos tettek közt, kanyargott,
S most körbe járt.

És Íme, már egész

Tarján Tamás

Szemmagasságban VII.

Szemlém megírása és megjelenése között – mint már többször elmondtam, s az olvasó számára amúgysem titok – elég nagy az időbeli különbség. Ezért is „szoktam rá” arra, hogy némiképp naplószerűen beszámoljak arról is: mitől jeles /ha jeles/ az a pillanat, amikor nekiülök, „fogyasztani” a szemmagasság-palc köteteit. Nos, július 28.-a van, és az egész világ nem a könyveket, de sportújságokat forgat. Tart az olimpia. Nekem is itt sorakoznak a kezem ügyében a – nemcsak magyar – ötkarikás kalauzok. Egész cikkem kitelne belőlük is. Szívesen beszélnék arról, mitől élvezetesekek e kiadványok, milyen helyet foglalnak el a lexikális művek között, és miféle alaphibák térnek vissza-vissza bennük sajnos /nem csupán a hazalokban, amelyeknek értékét jobban befolyásolja a nyomdai sietség, és általánosan rossz a korrektúra-színvonaluk/. De ne raboljam a helyet más könyvektől. Egyelőre Egerszegi Krisztina és Darnyi Tamás aranyérmének örvendve, az egész magyar olimpiai csapat várható szereplésében erős rapszodikusságot sejtve kezdem is az áttekintést –egy „lexikonfélével” : színházi évkönyvvel.

/Tükröt tartani a tükörnek/ Magyarországon is évszázados múltra tekint vissza a szép hagyomány: az állandó színtársulatok, s kiváltképp persze a kőszínházak időről időre, lehetőleg esztendőnkénti rendszerességgel tevékenységüket adatszerűen összefoglaló, reprezentáló füzeteket, zsebkönyveket, albumokat jelentetnek meg önmagukról, a nagyérdemű közönség elfogulatlan, vagy kevésbé elfogulatlan tájékoztatására, s a társulati szellem, a büszke közösségtudat, a sikeréret erősbítésére. Ez a hagyomány 1945

után nálunk elsorvadt, illetve csak alkalmi kiadványokban élt s él tovább.

Nem pusztán színkritikus szívem fáj e teátrumi segédletekért. Ugyanígy elkeserít, hogy közintézményeink egy része föladta, vagy alig győzi a bemutatkozásnak ezt a szép, s az utókor számára különösen fontos, hasznos formáját. Múzeumi annalesek sokszorosan összevont, és még így is megkésett számai, egyetemi krónikák ki-kimaradozása ugyanilyen veszteség. A kisközösségi szerveződés, önértet köztudottan csorbát szenvedett a közel-

múlt évtizedekben - ám a "nagyközösségi" sem állt sokkal jobban.

A fentiek magyarázzák, hogy ezúttal elsőként egy periferikusnak tetsző, szűk körben hozzáférhető (saját árát föl sem tüntető) kötetel kezdem. Bár a KÉT ÉVAD KÖNYVE aligha lehet közömbös éppen a salgótarjáni, általában az északmagyarországi szellemi ember számára - hiszen a régió egyik színháza, a *Miskolci Nemzeti Színház* vállalkozott (kiadóként) és a mű "Tárgyaként" is) a megnyilatkozásra. 1989/90-es és 1990/91-es szezonjának

krónikáját nyújtja át. A világnak tükröt tartó színház a dokumentáció és a sajtó tükrében tekint vissza egy már lezárult, de fontos, viharos - eredményeket is produkáló - rövid időszakára. Mindez már színház történet: az a teátrum, amely a Kolozsvár utáni első magyar kőszínház volt, ma már más direkción és más művészeti vezetés irányításával működik, mint a vizsgált periódusban.

A miskolci "színházi emelvény" két lokálpatrióta, KÖRTVÉLYESI ERZSÉBET és ZIMONYI ZOLTÁN szerkesztésében látott napvilágot, az újságíróból lett akkori igazgató, Gyarmati Béla hathatós ösztönzésével. Személyükben - lévén az előbbi szervezőtitkár, az utóbbi irodalomtörténész - más-más módon van jelen az adatokra való érzékenység, az organizációs készség, a tényítélet. A kiemelkedően gazdag és sokoldalú szempontok szerint hozzáférhetővé és kezelhetővé tett dokumentáló rész bizonyára Körtvélyesit, a szemelvényválogatás és a leglényesebbekre szorítóköző összekötő szöveg elsősorban Zimonyit dicséri (akinek választékos stílusát, aggályosan akkurátus, racionálisan tisztá fogalmazásmódját külön is föllismerni véljük). Társulat, stúdiósok, igazgatótanács, művészeti tanács, nyugdíjba vonultak, jubi-

lánsok, eltávozottak, díjazottak - a fényképekkel kísért, névsorokban őrzött személyi rész nyitja a példászerűen fölépített kiadványt. A *Két évad eseményei* fejezet a legterjedelmesebb: itt órára, percre pontosan követik egymást a két szezon napi történései, s ide ékelődnek a helyi és az országos sajtóból vett kritikák, interjúk, híradások jellegzetes részletei. A *Bemutatók, felújítások* listájával újabb, olvasmányként sem érdektelen, sok azonnali tanulságot kínáló adattári rész következik, amelyet a statisztika zár. (A rögtöni következtetések egyike: bár Gödöllő vagy Budapest is vendégül láthatta valamelyik produkciót, Salgótarján és Balassagyarmat semelyiket sem hívta - vagy egyéb okból egyik sem jutott el oda. Pedig legalábbis az érdekes kamaraelőadások közül nem egy sikert arathatott volna bemutatkozásával.)

Filológiai pedantériája, jó szerkezete a hasonló - manapság ritka - művek fölébe emeli a *Két évad* könyvét, melynek óhajtott és be is teljesített legfőbb erénye a tárgyilagosság. Tapintatosan, de hűségesen, lényegében érzelmek nélkül elevenítik föl a vizsgált időszak legzaklatottabb, országos visszhangot kiváltott eseménysorát, a Galgóczy Judit főrendező elleni "dilettáns színészpucot" is (a kifejezés

nem a szerkesztőktől való). A miskolci színház sikereinek és bukásainak mérlegelésére másutt sem igen vállalkoznak, legfőljebb a különböző forrásokból leszűrt egyszerű ténymegállapítás formájában. Azt viszont a sorok közt is éreztetni tudják, hogy bennük ez az épület él "színházi ősképként": mint az *Utószó* mondja, egykor "az Avas alján léptek be először, valószínűleg templomi arccal Thália otthonába". Ez a rejtetten élő szeretet a vállalkozás egyik hajtó- és hatóereje.

Mit hiányolhatunk? Némi közvetlenséget, a színház belső, kevésbé dokumentálható, de hitelesen tettenérhető mindennapi élete iránti engedékenységet, illetve figyelmet. Amikor tizenkét évvel ezelőtt a szolnokiak rukkoltak ki *Egy évad hordalékai* című (eleve "léhább" című) önelemzésükkel, hasonló módszerekkel dolgoztak, ám a Szigligeti Színház 1978/79-es évadáról szólva *Balogh Elemér* szerkesztő azt is megengedte magának, hogy a próbatáblára kifüggesztett "tacepaók" egyikét-másikat is újraközölje, tudassa a színészlakások elosztását (érezkelte a társulati rangsort: kinek mi jut), nem rejtette véka alá egy - épp salgótarjáni - vendégjáték botrányának következményeit, a KISZ-titkár a sportlehetőségekért hadakozott, és így tovább.

Gyanítom, Zimonyi Zoltán idegenkedik az ilyesfajta "fölhígitástól" (noha az említettek mindegyike adatolható volt!). Ha - legalább jelzéscélén - ezt a megoldást, kitékintést sem vetik el, még hívebb tükröt, mozgalmassabb képet kaptunk volna a miskolci Nemzeti Színház 1989/90-es és 1990/91-es évadáról.

/Bolond Pierrot nem bolond/ ...sőt a BOLOND PIERROT MOZIBA MEGY című - a francia filmtörténet utolsó félszázadát tárgyaló - monográfiát nem is BIKÁCSY GERGELY, hanem Glauziusz Tamás írta. Persze ez a szép /szép/írói álnév Bikácsyt fedi. A célzás annak szól, hogy nem a filmtudós veselkedett neki a celluloid kásánál is ízetlenebb hegyének, hanem az írói kéz és ész, azazhát az írói szem válogatott öt évtized mozivásznáról. Ami annyit tesz, hogy míg a jóra való filmtörténésznek illik mindent végignéznie, és majdnem mindenről beszámolnia (ebből bizonyosodnánk meg: tényleg jóra való, nem lustálkodott, az innen-onnan fölmarkolt ösztöndíjakat legalább részben kutatásokra, és nem párizsi csatangolásokra fordította) - addig Bikácsy az összes francia filmnél valamivel többet tekintett meg fesztiválpalotákban és kispiszkosokban, majd csupán arról írt érdemben, amiről úri

kedve jónak tartotta. Új filmkönyvünk tehát semmi esetre sem nevezhető hiánytalan átfogásnak, a bibliográfia néhol foghíjas is - de az bizonyos, hogy Bolond Pierrot moziba ment.

Ez a bolond-bohóc (már amennyire az) tudvalevően Jean-Luc Godard 1965-ös filmjének köszönheti létét és elhíresülését. Az új hullám Bikácsy szívügye, érték-képzeteinek origója, életformáló emléke. Am mielőtt a filmekről és filmhősökről, a sokféleképp horgadó kisebb-nagyobb hullámokról meg bolond, bolondabb, még bolondabb és nem bolond Pierrot-król elmélkedne, mindig magáról a filmről, még pontosabban magáról a moziról fejt ki vagy sejteti véleményét. Mozifölfogása tartalmazza a Mándy Iván-féle mozgókép-mitológiát, érzékeny a sötétben összeült-összeállt vadidegen emberek neszező "összélélegzésére" (Nádas Péternek a színházra alkalmazott gyönyörű szava részben a film-színházra is érvényes), tudja, hogy a mozi személyiségalkító - pszichológiailag is vizsgálható - művészeti jelenség; vetítésszentély, profán templom. Legalábbis az volt a televízió és a videó előtti időkben; az ő idejében.

Másfelől tudja azt is, hogy ülhetett ő dobogó szívével, iskolakerülőként, szerelmesként, magányosként, delegáció tagjaként vagy bármilyen minőségben, fia-

talon és javakorabeliként a moziban: a filmtörténetet nem fölbuzgott vérébe mártott tollal, csepegő érzelmekekkel kell papírra vetni. E kettős tudásból, egyben kettős stílusérzékenységből született a *Bolond Pierrot moziba megy* címet viselő szakszerűtlenül szakszerű szakkönyv, melynek jelen idejűen folyamatos címe még arra is utal, hogy lehet akármilyen a francia film, a világfilm, Bolond Pierrot a film bolondja, és ő megy, megy.

Valószínűleg untatná a *Palócföld* olvasóit, ha a Jean Renoir öröksége című nyitófejezettől - többek között - a *Tati és Bresson* munkásságát elemző esszén, Truffaut és Godard piedesztálra emelésén (és megcsipkedésén), a századvég filmjeinek analízisén át az elhárított-nyitva hagyott befejezésig minden szót, értékítéletet igyekeznék mérlegre tenni. Nem is tudnék. Ellenében Bikácsyval, nem vagyok frankomán. Filmtörténész, hivatásos filmkritikus sem - vagyis tisztességtelen lenne, ha átfogó bírálattal hozakodnék elő. Am hogy ne csupán a "galuziuszi" - írói - részről formáljak véleményt, de a "bikácsy(i)" - tudósi - részt is körvonalazzam, azazhát a kettőt együtt, nézzük, mint mond szerzőnk a nálunk filmrendezőként alig ismert, általa viszont nagyra becsült Marguerite Duras-ról. Duras szerinte "a

modern filmművészet talán legnagyobb paradoxona, sőt képtelensége. Duras teremtette az *antifilm*-et. (...) Egy időben - vagy még ma is? - antiirodalomnak hívtuk Kafka, Joyce és Beckett műveit. Ilyen értelemben antifilmek Duras alkotásai: nem minőségük, értékük hasonló ezeknek az íróknak az életművéhez, hanem a gesztus: a *film elpusztításával* a mozgókép új mutációja jött létre, új filmműfaj. »Engem csak az irodalom befolyásol, a saját szövegeim. Egyetlen olyan filmrendezőt sem ismerek, aki hatott volna rám. (...) Saját magam hatottam saját magamra« - mondja lenyűgöző szerénységgel, s a dologban az a felemelő, hogy majdnem igaz.»

A monumentális és szerénytelen élettévedések, melyek *majdnem igazak*: ez a Glauziusz Tamás álnevű Bikácsy Gergely írói vadászterülete (Glauziuszként ezeket a majdnemigazakat saját alkalmán szokta becserkészni). Az "új mutáció": ez a filmtörténész fő érdeklődési köre. Ez élteti. A remény, az akarat, hogy a film (is, de számára elsődűen a film) az önnemző művészeti ágak sorába tartozik. Ha egy-egy hulláma partot ér, visszaverődve, vagy a következőnek helyet parancsolva a kifutásával is teremt.

Optimista szemlélet. Nem mindig igazolható. Né-

ha évtizednyi türelem kell ahhoz, hogy beteljesedjék. Bolond Pierrot-nak van ideje - mert bent a moziban az idő oly észrevétlen, oly sötét, hogy szinte nem is telik. (*Héttorony Könyvkiadó - Budapest Film*)

/Legbelül a körön/ A Szépirodalmi Kiadó elindította Jókai Anna életműsorozatát, a gyűjteményes novelláskötettel. Szívesen szólnék róla, ha bizonyosra vehetném, hogy a későbbiekben is lesz Szépirodalmi, s az képes lesz, és akarni is fogja folytatni ezt a rangos vállalkozást. Mostanában azonban olyan hírek érkeznek, hogy ez a könyves műhely pillanatnyilag semmit sem gondol... Meglehet, a saját kenyeremet-illetve a szemmagasságban-polcomat... - is féltem, amikor (kis kitérőként) az ellentmondásos kiadói állapotokon elmélkedtem. E rovatban alkalmanként akár tíz új, biztosan indulókönyvkiadót is bemutatathatnék (a Balassitól a Springer Hungariáig, mondjuk), de tán egy olyat sem (kivéve a jó öreg *Európát*, amely Osztovits Leventével az élen sikeresen vitézkedik), mely folyamatosan és biztonsággal teljesítené érdemes terveit. Gyarapodnak a kiadókink - fogynak a könyveink. Rengeteg a könyv alatti termék (az ún. kultúr-szemét), és rengeteg a könyv fölötti termék (a könyv-

dísz tárgy - az "emberiségkrónika", az "ötnapalattangolul", a "pszichikomisztiko", a "hasonmás, mely kissé eltérő", meg a többi).

De miről is szeretnék beszélni? SZABÓ MAGDA életműsorozatának új darabjáról, mely A FÉLISTENEK SZOMORÚSÁGA címet viseli, és esszéket - színházi, irodalmi, irodalomtörténeti és egyéb írásokat - tartalmaz. *A Szépirodalmi ezt - még?* - gondolta.

Az író nő sajnos nem ítélte lényegesnek, hogy a gyűjtemény keletkezéstörténeti időrendjében dátumokkal eligazítson; a rokon témájú írásokat nem feltétlenül sorolta egymás szomszédságába; metaforikus szép címeit pontosító alcímekkel vagy fölloldotta, vagy nem. Persze egy kis jártassággal mindenki megtalálja olvasnivalóinak sorrendjét, vagy azt, amire éppen kíváncsi hangulata, tanulmányai vagy egyéb okán.

Magam például - e szemle méltó befejezése érdekében - a színházi esszékre igyekeztem legfőképp rátalálni, hogy kialakulhasson a Szemmagasságban színházfilm-színház hármasa. A *Köszöntés Tháliának*-fejezet nem hagyott pillanatnyi kétséget sem, hová célszerű lapozni (de más ciklusokban, főleg a műhelymunka önvallomásait sorjáztató utolsóban is szét kellett néz-

ni). Szabó Magdáról, a pedagógiai éthosztól fűtött, nagy tanári talentumú íróról már sokan értekeztek. Stílusának fölényes okosságát, finom választékosságát is megérezte minden olvasója. Azt ugyancsak, hogy a tanulmány- és esszéíró Szabó Magda mintha egy mélybar-na bútorokkal meghittén berendezett, de zöld növényektől életteli és nyitott ablakú szobában ülve, testközelből mondaná-magyaráná el nekünk, mit is gondol pátriájáról, Debrecenről, a civis város és az egész magyarság irodalmi tradícióiról, magyarságról és európaiságról, egy-egy műalkotás vértöréséről. A színházi látcsövet forgató írónőről azonban kevesebb szó esett. Nem a drámaíróról tehát, hanem arról, aki mások drámaíról ír, és drámák bemutatóiról.

Itt most közvetlenül egymás mellett idéz föl egy emlékezetes betlehemes játékot, "Tractus stellae"-t és "a hígulás tragikomédiáját", sőt tragikomédiáit: a gicscet; tallózik a millennium műsoraiban, és többször is hazaröppen a gondolata szülővárosába, hogy első színházi élményén, vagy a város híresebb és elfeledett színházi emberein merengjen (meg persze a "régimódi történeteken", családja festménnyalakjain, akiből, átlényegülve, színi hősök is lettek, így folytatva egykori valóságos dráma-létüket).

Nem is gyanítottuk, hogy hosszú esztendőök folyamán az életműnek ez a rétege is ily jelentékenyen gyarapította önmagát, az esszéikbe fogott tárgyak esetlegessége ellenére is szervesen kialakított, egynemű ízlésű színházi-dramaturgiai gondolkodást fogva abba a "körbe", amelyet Szabó Magda már a *Kívül a körön* esszéinek, tanulmányainak összegyűjtésekor is jelképes értelemmel tett címmé. (Ismételjük: nem a saját színművek abrónesoló eszméiről, hanem a világdráma pásztázásáról van szó.)

Ragadjunk ki csak egyetlen írást: *Tell redivivus a bécsi Burgtheaterben*. Már az indítása is frappáns: kissé eltúlzott - látszólag teljességgel ironia nélküli - vehemenciával ostromozza a népi demokráciák Goethe (az "individualista, egzisztencialista" Goethe) helyett lehetőleg mindig csak Schillert, tőle viszont majdnem mindig a "szobatiszta" *Tellt* játékos - játszó színházi gyakorlatát. Az ürügy: Claus Peymann "lélegzetelállító" *Tell*-rendezése.

Álljunk meg egy pillanatra. Ki ez a Claus Peymann? Híres ember természetesen. Mostanában nálunk is írtak róla nemegyszer. Jan Kott emlékezett meg róla fanyar, döfködő mélabúval. Kompolthy Zsigmond - alias Bán Zoltán András, Thomas Bernhard magyarországi helytartója -

foglalta őt glóriás jelenetekbe; például amint új nadrágot vásárol, de egyelőre a régitől sem akar megválni. Interjúrészleteket ordított el - a jó fülű Szántó Judit fordításában - a hazai színházbarátokig. Merő szeretetből káromkodott egy sort, úgy általában a színházról, és konkrétan az osztrák főváros monarchikus tompultságú bérleteseinek botfüleről, üvegszeméről. Egy rendezésével pár éve eljutott hozzánk is. *A Hermann csatája* a monumentális színpadi eklektika bűvös csodája volt. Hét óra tízkor vettük az első levegőt, fél tizenegykor a másodikat. Lila arccal, kipirult lélekkel, holtfáradtan. Burgtheater-beli *A vihar* rendezése máig európai beszédtema, úgy is mint a rendezőre jellemző szó. (Egyébként Peymann a premier után eltorzult hangon üvöltve adta az újságírók tudtára, hogy ezen az estén a mögötte ülő Kurt Waldheim - akkor még aktív köztársasági elnök - *belecsókolt az ő nyakába*, és ezt kikéri magának!)

Szóval Peymann minden, csak olyan fickó nem, aki művészideálja lehetne a választékos, toleráns, bölcs, mosolyogva gondolkodó Szabó Magdának. Mégis, *A félistenek szomorúsága* legfőlemelőbb, legboldogított mozzanata, legjellegzetesebb eleme az az értés, emóció, amellyel a színpadképtől a színészválasztáson át a

legkisebb gesztusokig érti és láttatja az író a rendező törekvéseit. (Eléggé szokatlan is, mennyire hemzsegek ebben az írásban az elragadtatás jelzői.) "Óriási rendezői pillanatoknak" lehet a részese az is, aki nem látta az előadást. Még a "népszínész Josef Bierbichlert" is el tudjuk képzelni, amint a maga eltérő egnyi-

ségével "betéved" a svájci-magyar "kártyahős" nagy (nagy?) történelmi figurák színpadára.

Más tanulmányokat nem ez a verőfényes, tomboló, minden ízében termékeny nyári látás, inkább a szüretelő bölcsesség, a fürtök higgadtabb gyűjtögetése jellemz. Gazdag, credményes módszer mindkettő. Szabó

Magda egyébként - legyen "nyári", legyen "szüretelő" - nem perló típus, hanem visszaperlő. Nem azt szereti megírni, alkotóról és alkotásról, hogy az milyen. Inkább azt: milyen nem. Lehántja a tévedéseket, ellebentti a fátylakat. Tudja a *redivivus* és a "vivus" óriási különbségét.

Ordasi Károly: *Akt (olaj)*

Tóth Sándor

Kossuth Kúthelyében

Szabad Györgynek

Ablakára csillag dermed
Lehullt már Világoson.
Müezzin-hang szól az estben
Párkányon egér oson.

Tények és legyint az üzött
Lépcsőn áll, indulna fel
Háza, kertje idegenben
S madara sem énekel

Tény – valóság közt maradni
nem más, mint történelem...
Hogy beszéljen bölcsék módján,
ki vesztett az életen?

Mégis, aki átvészelni
nem tudja az éjszakát,
jogok sáncán rántva kardot
oltja ki az észet magát.

Indul, megáll zsvajt hallva,
Gyermek-zajt a ház körül
Soha! – szól magánya mélyén
Felhős szeme földerül.

(I sztambul, 92. V. 29.)

Szabó Noémi : *LEBEKE* (bronz, kő)

Huszár Sándor

NAPLÓLAPOK V.

Mindent egy lapra
avagy
mint aki halkán belelépett

Szeged, 1992. július 13. hétfő

Az alábbi sorokat egy helyi lap aláíratlan - tehát szerkesztőségi véleményt közlő - kommentárjából másoltam ki.

"Jalta - amit a mi javunkra sose tartottak be, mert a fifti-fifti nyugati és keleti befolyás helyett nálunk hosszú ideig száz százalékos szovjetizálás folyt - nemcsak a testvérországok közé emelt falat, hanem a nemzetek közé is. Az erdélyi magyaroknak felülről választott vezetői szájjával 1968-ban például meg kellett tagadniuk a magyarországi magyar kultúrát. Először Ceausescu gyűlésein, aztán nyilvánosan meg is tették ezt. Kimondva, hogy Erdély magyar kultúrája önállótlan, nincs szükségük az 'anyaországra'."

Enciklopédiába illő szavak! Tökéletesen fejezik ki azt a felületességet és fennsőbbiséget, amely bizonyos fajta "hazafiasságot" lám, máig jellemez Magyarországon.

Nos az 1968-ban a magyar kultúrát megtagadók között én is ott voltam, felleptem tehát a nemzeti érdekeinket védelmező igaz magyarok ellen. Lám, nem teszek semmit idézőjelbe, hisz e tudattartalmak azóta is változatlanok. Én csak annyit akarok az ügghöz hozzátenni, hogy ime a tények sem változtak. Idézek *Sorsom emlékezete* című, Bukarestben, 1982-ben megjelent könyvem *Örkényék* című fejezetéből.

"A magyarországi kritikusok egy csoportja - már nem tudom milyen apropóra, azt hiszem, csak belső hiányérzetnek engedve - kihirdette a nemzetiségi irodalmak kettős kötődéséről, az író kettős felelősségéről szó-

ló elméletét, amelynek a lényege az volt, hogy gondjainkért mindkét ország felelősséggel tartozik. Nos ez az épp tomboló csehszlovákiai események feszültségén fel erősödve erős politikai hangsúlyt kapott. Ezért vállaltam Balogh Edgár, Domokos Géza, és mások mellett én is, hogy írói, emberi hitelünkkel e kritikusai buzgalmat lehűtsük. A kérdés így vetődött fel: a nemzeti kérdés bizonyos problémás esetei kapcsán mindig kijelentjük, hogy az ország védelmében lépünk fel. Nos, itt van egy olyan ügy, amely irritál, és amelyben épp az említett morális egység bomolhat meg. *Teljesítenünk kell most is állampolgári kötelességünket, nemcsak amikor nemzetiségi sérelmet látunk. A kérdésfelvetés logikája elől nem lehetett kitérnie annak, aki valóban tenni akar, amit tud s lehet, a jövőben is nemzetisége érdekében.* Ezért a filozófálókat magunkban kárhóztatva vállaltuk a társadalmi megbízatást."

Hogy a feladattal bennünket megbízó ügymond társadalom mögött milyen hatalmas szerv és mekkora veszély húzódik meg, azt most hagyjuk. Tépik elegen az ingüket, nincs rám ez ügyben szükség. Maradjunk a közölt idézettel, mert ez valahol az *önmagammal való kiegyezés szövege is.*

Különbözőben az ügyben a koronatanú vallomásával ér fel kortársam, *Beke György* 1988-ban lejegyzett s a Tiszatájban közzétett naplórészlete.

"Fordított történelem kezdődött el a negyvenes évek közepétől a nemzet és a 'nemzetiség' kapcsolatában. A gyermek vet-

te át a szülő szerepét (...) Erdélyben nagyobb becsben tartottuk - nyilván titokban - a nemzeti hagyományokat, mint a cinizmus füstös tüzétől kiégett anyaországban. Nagyon sokan magunkban építettük fel a saját jövőnkre formált, teremtett magyar hazát, nemzetet, történelmet és jövőt. Érzelmünk befelé fordultak, a külvilág számára észrevétlenekké váltak, de annál mélyebbre eresztették gyökereiket a családokba, a falvakba és városokba, negyedekbe, vallási, kulturális kisközösségekbe. Bukarest és Budapest egyazon szovjet hűségben nyugodhatott meg a csalóka csöndben. Éppen ezért volt olyan váratlan a tűz fellobbanása, az első szikrától, 1968-ban, az irószövevség kritikai szakosztályának vitája után. Pedig ha a magyar kommunisták nem vetik el már kezdettől a nemzeti egységet és az érte viselt felelősségüket, hanem beleillesztik az országok közötti kapcsolatrendszerbe, akkor a kettős kötődés, kettős felelősség vitája hem váltott volna ki olyan nagy riadalmat Bukarestben. A román párt urai beleszoktak volna a népek, nemzetek természetes jogaiba. Így azonban az eddigi budapesti hivatalos állásponthoz mérve bélyegezheték nacionalizmusnak azt, ami mindegyik nemzeti irodalom elvitathatatlan joga, lényege."

Annyit fűznék a fentiekhez hozzá, hogy a szövetséges - és a valóság tényeinek - felvonnatásával én nem támadni akarok, ellenkezőleg: védekezem. Ha valamiben, hát ebben érzem hibásnak a fent névtelenül citált, de amúgy elég népszerű sajtóvéleményt. Hiszen az erdélyi értelmiségiek - vagy mondjam úgy - cselekvésre ítélték sajátos helyzete nem mai probléma.

Az alábbi sorok *Tamási Árontól* valók. Mellesleg ez is az *Örkényék* című fejezet egy részlete.

"Mindebből nyilvánvaló, hogy a kolozsvári Hitel a világgal való kapcsolatait szinte kizárólag a magyarországi fiatal szellemi áramlatokkal tartott kapcsolatával helyettesíti - írja 1936-ban egy olyan írásban, amely a Vásárhelyi Találkozó genézise. Kifejti: - *erdélyi öntudatomat* nem elégíti ez ki. Én ugyanis megfordítva látom a szerepet:

a *Hitel* tanuljon Szegfűtől és minden érdemes embertől a világon, de sose maradjon máshol lévő szellemi mozgalmak függvénye, hanem ellenkezőleg, ő legyen az a gócpont, amely egy erdélyi szellemben kialakított ideológiát sugároz széjjel magyarokhoz és környező népekhez."

Persze azóta sok minden változott - mondhatja akárki. Amire én megkérdezem: vajon a tények figyelmen kívül hagyásának magyarországi gyakorlata is?

Az alábbi 1992 májusában Nagyszalontáról érkezett levél e kiragadott részletével én *továbbra sem akarok vádaskodni csak meggondolkoztatni*. Abban sem vagyok biztos, hogy barátomnak - kinek nevét nincs felhatalmazásom közölnöm - mindenben igaza van. Egyben azonban feltétlenül: *úgy érzi, hogy magyarországi testvérei sok mindenre figyelnek, reá a legkevésbé.*

"(...) És végül, ami bosszant. Nálatok: az éretlen, felelőtlen, karrierista emberek és fiatalok magatartása. Az elvtelen viták, melyekkel a Vatra prédájává teszi a magyar vezetést. Látjátok dák testvérek, milyen mocskosok a magyarok! - írják a lapjaikban. Felháborító ez a nemzetrontó, önző magatartás. Egyes ottani pártok csáppjai idáig is elérnek. Jönnek a nagy blöffel: platformosítás! 'Átkos magyar egység - mondják - amit a kommunisták hirdetnek az RMDSZ keretében.' 'Legyen szabad tíz pártra szakadnunk!!!' Hát ők nem látják mi történik Szlovákiában? A magyarországi liberálisok talán Cimpeanu Nemzeti Liberális Pártjára szavaznak? A Kisgazdák pedig Ratiura?"

Nem folytatom(...) Az 'elvtelen magyar egységnek' köszönhetően avathattunk nemrégén Arany János szobrot Nagyszalontán, helyeztünk el három emléktáblát (Sinka, Zilahy, Kulin). És álljuk a sarat: Szalontán magyar a polgármester és a 21 tanácsstag közül 13 magyar!"

Mindezt azért jegyzem fel, mert Naplómát sajtó alá rendezve ismét olyan időszakhoz értem, amelyet a *cselekvéskényszer jellemez. Tehát a kompromisszumok kényszere is*. Ugyanis a társadalmi cselekvés - hogy egy ma népszerű cselekvési formával hasonlítsam össze - olyan, mint az investí-

ció. Az ember eleinte rákölti minden - a mi esetünkben főleg erkölcsi - vagyonát abban a reményben, hogy a vállalkozás - valamikor, lehet, csak sokkal később - eredményt is hoz.

Kolozsvár, 1970. Január 12. csütörtök

Múlt hét csütörtökén Temesváron jártam. Jó komámnak *Cseresnyés Gyulának* volt bemutatója: *Németh László Villámfénynél* című darabját rendezte szép sikerrel. Az egyik szünetben az előcsarnokban beszélgettem *Mag Péterrel*, aki nemcsak régi kollegám, de jelenleg a magyar társulat irodalmi titkára. És ahogy ott füstölünk és füstölgünk, félrevonja Pétert egy - mint utóbb kiderült - színházi feleség és - jól hallom - ezt kérdi: Péter ki az a Huszár, mert itt mindenki utána érdeklődik.

Péter rámnézett és harsányan felnevetett. Én el se mosolyodtam. Nem a híres Huszárt keresték, hanem - azt kell mondjam - a *hírhedt*.

Igen ebbe az önkéntelen reagálásba szinte azt mondhatnám belebetegedtem. És hazajövet napok óta naplóm köteteit lapozom. Keresek valamit. Pontosan magam sem tudom mit.

Fülöp G. Dénes barátommal volt egy ilyen alapélményem. Együtt indultunk az írói pályán, ő azonban a kulákosításnál mindenhonnan kikerül: a Bolyai Egyetemről, az irodalmi lapok hasábjairól. Apja kívánságára teológus lesz, majd ötvenhat után letartóztatják. Ha jól emlékszem hatvanháromban szabadul. Egy kis székely faluban lesz pap. Írok neki. Nem válaszol. Felülök az igazgatói kocsira és kiszaladok hozzá. Sírunk, de keveset vallunk. Végül kivisz a mezőre. Mondani akar valamit, de a parókián nem meri. - Sándor - fordult velem szembe, ahogy a faluból kiérünk -, be kell neked vallanom valamit: én a börtön után már nem vagyok ugyanaz az ember, aki voltam...

Valami ilyesmit várok. Ilyen felismerést. Ilyen (ön)vallomást. Annyira hihetőt, mint amilyen az övé volt. És olyan váratlant, mint az övét követő enyém: én sem vagyok ugyanaz...

De mincképpen várok, keresek effélet?

1970. január 13. kedd

A tavalyi napló február 11-i bejegyzései mellett egy cikk kézírásos első fogalmazványára bukkanok. Címe nincs, de a cím helyén ez áll: cikk lett volna, de *Marosi Péter*, akinek megmutattam, azt mondja, hogy a szöveg csak a középnemzedék lelkiállapotát jellemzi. Így aztán be se fejeztem.

"Sajátos lelkület jellemzi mai irodalmi életünket, amelyet minősíteni nem akarok, de amely sok tekintetben ellentéte annak, amit én - alighanem javíthatatlan romantikus lélek - közösségi szellemnek tartok, s amit mi valamikori külvárosi rongyabdát kergető futballisták csapatszellemeinek nevezünk. És már gyerekefjével a győzelem elengedhetetlen felételének is éreztük. És ha futballhasonlással kezdtem hadd, folytatam azzal tovább: ma mintha egyetlen dolog érdekelne mindenkit, hogy *ő rúgja a gólt*. Holott irodalmi példák sokasága bizonyítja ennek a grundon szerzett felismerésnek az igazát, hogy egyetlen Pelé nem csinál csapatot.

Tehát valóban hiányzik a csapatszelleme a mai irodalomban? Nemcsak az hiányzik, hanem egyenesen az ellenkezője jellemzi a tevékenységünket: az atomizálódás, a burkolt és csak alkalomra váró gyűlölködés, elviekbe rejtett rivalizálás, stb. Persze itt konkrétizálni kellene a jelenséget. Nem teszem. És nem azért, mert nem volna a kezemügyében elég példa. Nem akarom. Tudva tudom ugyanis, hogy az *okozatokra mutatnék rá csupán*. Ugyanis az okokat nem ismerem..."

*

A "hírhedt" szó a torkomon akadt. Hiszen nem vagyok én bűnöző!

Biztos?

Vizsgáljuk meg egyetlen vonatkozásban a működésemet: a színházhoz való viszonyom vonatkozásában. Mikor 1964-ben lemondtam az igazgatásról, a gyűlésen felállt *Koós Zsófia* és azt mondta: ünnep ez a nap, a színház felszabadulásának ünnepe, mert én terrorizáltam a társulatot.

Visszamenve az Utunk szerkesztőségébe,

olyan mértékben lettem bukott ember, hogy egyik rovatvezető - a név itt nem fontos - egyszerűen kitessékelt a szobából, ahol együtt dolgoztunk s ahol összeszólalkoztunk.

Volt úgy, hogy egymásután öt írást vettem ki a lapból a pártellenőrzés. Mert védtelen lévén a cenzor nem kockáztatott. Ellenkezőleg, rajtam bizonyította a párthűségét. Az olvasók azonban figyeltek rám. Akkor írtam azokat a beszélgetéseket harmincnyolc kortársammal, amelyek 1969-ben *Az író asztalánál* címmel jelentek, s amelyről *Kovács Sándor Iván* a Kortársban azt írta, hogy az erdélyi irodalom első utikönyve.

De a leginkább a színház jelzi, hogy vergődésemnek értelme volt. Pár évi igazgatás után utódom lemond és végrendeletében azt írja: *a színház csak úgy menekülhet meg a válságos helyzetből, ha engemet visszahívna*. Domokos Géza - aki akkor a kulturális ügyek magyar miniszteri tanácsosa -, árulja ezt el nekem. Kénytelen megtenni. Meg kell tudakolnia: visszamegyek-e, ha hívnak. A visszamenetelre azonban nem kerül sor, mert a megyei pártbizottság nem ért egyet ezzel. *Földes László*, aki akkor már szilenciumon van, csak egyetemi tanár, egy Vacaru nevű tanártársától - aki egyúttal megyei vezető pártaktivista - baráti alapon megkérdezi, hogy ennek mi az oka. A válasz szó szerint ez volt: mert Huszár egy faragatlan fickó, aki nem tud viselkedni!

Kell ezt tovább magyarázni? Talán egy szót cserélnék ki a *Liviu Vacaru* szövegében: nem tud bólogatni.

Persze ez sem igaz. *Bólogatok* én bőven. *De nem eleget!*

Ez a viszonylagosság a hibám is meg az erényem is. És ezek a kvalitások olykor fel is cserélhetők. Mikor válaszolni kell a magyar kritikusoknak, akkor az én nem eleget bólogató viszonylagos népszerűségem erény a hatalom számára. Akkor egy cikk ellenében cselekvési lehetőséget kínálnak fel, de a szerveződé magyar televíziózás főszerkesztője már nem lehetek - bár első helyen javasolnak -, mert ezzel olyan presztizst kapnék, amit nehéz lenne utóbb ellensúlyozni.

Emlegetnek valamiféle Bukarestben szer-

vezendő magyar hetilapot is, amelyhez nem találnak főszerkesztőt. Hatvankilenc őszén Balogh Edgár elkap és a rá jellemző lelkességgel megölel: Sándor, most jövök *Fazekas Jánostól*. Megegyeztünk. Miben? Abban, hogy te leszel a főszerkesztő.

Volt azonban hozzá egy kérdésem, ami Edgárt kissé meglepte:

- Modd kedves bátyám, te most miről beszélsz?

- Hogy, te nem tudsz semmiről? - kérdezte.

1970. február 23. hétfő

Jó ideje nem írok naplójegyzeteket. Nyilván túl sok kérdőjelet tettem fel magamnak az előbbiek során.

Most csatolok egy levelet. Ez felelet. Írója *Török Áron* énlaki unitárius lelkész. Pár évvel ezelőtt én intéztem az énlaki templom restaurálásának ügyét *Fazekas János* miniszterelnök helyettesünk segítségével. Ugyanis az énlaki templom mennyezeti kazettáján található - ha jól tudom - az első székely rovásírásos emlékünks is.

1970. febr. 13.

"Kedves Uram! Barátom!

Illőnek tartom, de függetlenül ettől belső kényszerít is érzek arra, hogy futó kincses városi találkozásunk után pár sorral felkeresselek.

A megszólítás első részén nem kell töprengeni. Azokkal szemben szoktam használni szóban és írásban egyaránt, kiket lelkileg természetes közelségben érzek magamhoz. S ez nálam nem attól függ, hogy milyen múltja van időben a kapcsolatnak, ismerettségnek, barátságagnak.

E helyen két dolgot szeretnék megköszönni s ez sem véletlen.

Az egyik az, hogy »magas« hivatásban is, éppen olyan emberien adtál kezet, mint - lassan egy éve lesz - a Firtos kútnál.

A másik az, hogy Komám előtt is érthetővé vált, miért akarok én feltétlenül találkozni H. Sándorral?

Nem tudni, hogyan alakul az életünk, adódik-e lehetőség, támad-e szükség arra, hogy elinduló emberi kapcsolatunk gyakor-

latilag is értelmet és értéket nyerjen, többet az eddiginél, de én áldom Istenemet, hogy vannak, élnek emberek, akiken könnyű eligazodni, mert szolgálatuk, hivatásuk szükségszerűen természetes tiszta, emberi s ennél fogva: érték.

Maradj jó egészségben szeretteiddel, alkotó kedvben és erőben hivatásod mezején s tavaszkezdet küszöbén meleget hozó Sándor a naptárban s mindenkori írásaidban.

Barátsággal ölel, jókívánásokkal köszönt:

Áron"

1970. március 7. szombat

Érdekes, az Utunkat minden oldalról támadják. De nem csak a régi ellenfél a Korunk, vagy - ellenkező oldalról - a helyi pártlap, az Igazság, hanem - és talán elsősorban - az új lapok. A sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör, az új Brassói Lapok, a bukaresti Ifjúnunkás. A Korunkban most úgy mond irodalomcentrizmus ellenes vita dül, amely nyíltan Utunk ellenes, de amely mögött - állítólag - nemzetiiségi nemtudom-csoda rejlik.

Próbáltam szóvátenni a dolgot a szerkesztőségben, hogy jó volna ezekkel a kollégákkal kiegyezni. Ülünk le legalább beszélgetni velük. Marosi Péter mérgesen rámreccsent: te pont az ellenkezőjét mondod annak, amit Szócs Pista követel, aki azt üvölti, hogy az első ilyen támadás megjelenésekor úgy kellett volna orrbaverni a Brassói Lapok Szikszaiját, hogy ne tudjon magához térni.

Szabó Gyulával, jó kollegámmal is tárgyaltam ebben az ügyben. Ő sokkal realistább. Szerinte ennek az egész ügynek van egy nemzetiiségpolitikai oldala. A Tükör, az Ifjúnunkás és a Korunk Fazekas János befolyása alatt áll. Persze ez is csak egy maszlag - mondja Gyula -, mert a székelykedés pótcselekvés, de mi ezt sem csináljuk. És ezért rajtunk kéri számon a nemzetiiség minden baját. Létay Lajosnak, aki nemcsak főszerkesztő, de párt- és állami mufti, annyi tekintélye sincsen ebben a társaságban, hogy egyáltalán meghallgassák.

1970. március 21. szombat

Olvasom a lapokban Ceausescu egy szónoklatát, s érdekes adatra bukkanok. Azt mondja, hogy 1960 óta a hústermelés és fogyasztás több mint négyszeresére nőtt. Atnézte volna Elena asszony háztartási könyveit? Bizonyára sokallotta a kiadásokat, így jött rá, hogy mi a megnövekedett konyhai kiadás magyarázata: négyszer annyi húst esznek, mint 1960-ban. Jó dolguk van. Nálunk a hús ritka vendég.

Április 2. csütörtök

Hetek óta bosszant ez az irodalomcentrizmus vita. Az ember a budira se mehet, ott is azt találja. (Ez szó szerint így van, mert a szerkesztőségben sok a nemes célra felhasznált nyomdai levonatot). Most aztán elolvastam az eddig megjelent írásokat. Hát mit mondjak? Nem lettem sokkal okosabb. Sok mindent tudok - keveset értek. Azt sem - például -, hogy ez az egész mire jó?

Maradnak tehát a tények. Kitéptem az áprilisi Korunk egy lapját, Tóth Sándor cikkének első oldalát, ahol összefoglalja az eddigi dumát. Ennél többet az utódoknak sem ér az ügy.

FÓRUM (rovatban):

Művelődésünk

a struktúra és a funkció összefüggésében

Égető kérdéseinket tüzte napirendre Gáll Ernő "a dialógus jegyében" (Korunk 1969. 12.), a romániai magyarság szellemi műveltségében észlelhető aránytalanságoknak, a szellemi munka megosztottsága következtében egyre szűkebb körökben alkotók egymástól való elszigetelődésének, egyoldalú érdeklődésének, szakmai beszűkülésének aggasztó kérdéseit.

Nyomában kibontakozott sajtónkban az "irodalomközpontúság" körüli vita. Ez a vita azonban, véleményem szerint, legalábbis ez ideig még - fontos rész-igazságok megfogalmazása ellenére - nem irányul a probléma lényegére. Nem volt szerencsés már az sem, hogy az első hozzászólók, Benkő Samu, Veress Zoltán, Kallós Miklós (Korunk, 1970. 1.), inkább csak tollhegyre tűzték a problémát, de behatóbb boncolgatására nem

vállalkoztak. Már a szerkesztőség is elég fukaron szabta meg az első hozzászólások terjedelmét, s ez korlátozhatta, feszélyezhette a cikkírókat abban, hogy nézeteiket a kívánatos árnyaltsággal fejtsék ki. Bármennyire fontos megfontolásokkal és adalékokkal vonultak is fel a további hozzászólók, *Páskándi Géza* és *Marosi Péter* (Utunk, 1970. 9. és 11.) a tulajdonképpeni problémákat eddig még körvonalazni sem sikerült. Az eddigi vitának talán a legjellemzőbb vonása az, hogy miközben a hozzászólók mind az irodalomközpontúság kérdését tárgyalják, azt - a szövegekből kiolvashatóan - eltérően, egyénien, ötletszerűen értelmezik. Igazi eszmecsere azonban - és nem félreértésekből táplálkozó polémia - csak akkor lehetséges, ha előbb tisztázzuk a fogalmakat, s azonos módon értelmezzük őket.

Az első közlemények inkább azzal az agállaljal járták körül az irodalomközpontúság kérdését, hogy ez egyoldalú táplálékra fogja a szellemi javak fogyasztóit, akiknek ezért hiányosak információik a természettudományok, a történelem, a szociológia, a filozófia köréből. El nem hanyagolható, de mégiscsak másodlagos kérdés ez. Még azért is csinján bännék vele, mert a vulgarizálás vágányaira vezetne, ha a problémát csak erre korlátoznók. A probléma ilyenszerű felvetése ugyanis esetünkben tulajdonképpen azt firtatja, hogy a különböző társadalmi tudatformák hogyan hatnak közvetlenül a társadalmi létre, érvényesülnek-e itt bizonyos kívánatos arányok a különböző tudatformák (tudomány, művészet, filozófia) között. Szimplifikáló szemléletről árulkodik ez a kérdésfelvetés, hiszen köztudott, hogy - egészségesen funkcionáló szellemi életben - például a filozófia főként nem közvetlenül, hanem más tudatformák (nagyértékben a szépirodalom) közvetítésével fejti ki tudatformáló hatását.

Éppen ebből a megfontolásból a hangsúlyt én szellemi életünk belső háztartásának a kérdésére helyezném, vagyis azt kérdezném, hogy a szellemi javak alkotói mennyire fogyasztói is más, szomszédos szellemi szférák termékeinek. Vagyis

művelődésünk különböző szférái között megvan-e az a kívánatos, egymást termékenyítő kölcsönhatás, amely szellemi életünk egészének és minden egyes alkotórészének optimális tudatformáló hatékonyságát, a társadalmi tudatnak a társadalom léte-re ki-sugárzó alakító hatását a leginkább biztosítja(...)

*

Este átjött Földes Laci. Miről vitatkoztunk? Nyilván az irodalom-centrizmusról. Elmondtam neki, hogy szerintem az egész úgy úgy marhaság, ahogy van.

Laci azonban megdöbbenett. Ő ugye tudós ember, hisz egyetemi tanár és ami még lényegesebb: politikus elme. *Mi szépírók akkor politizálunk, amikor muszáj és akkor is kicsit prostituáltként érezzük magunkat. Az elméleti ember - olvasson bármilyen oldott szöveget - azonnal általánosít. Számára az értelem a szárazföld. Mindenesetre döbbenetes dolgokat mondott. Íme:*

A Korunkban folyó vitának, melyben job-bára a Korunk kör tudományos érdeklődési munkatársai vesznek részt igen nagy a jelentőség. Tulajdonképpen a romániai magyar közgondolkodás torzságára mutatnak rá. Azt a történelmileg kialakult helyzetet tárják fel, hogy a demokrácia hiánya miatt a tudatformák közül Romániában csak az irodalomnak van anyanyelvi kötődése. *A tudományos és más tudatformák román nyelven élnek.* Azt is kifejtik ezek a filozófusok, szociológusok, meg egyéb területeken dolgozó szakírók, hogy ezen a helyzeten sürgősen változtatni kell.

Bőven fejtegettem, hogy én ennek ellenére sem látom a vita értelmét. Örvendjünk, hogy legalább az irodalom kommunikál az emberekkel. Most már annak a sanszait is le akarjuk rontani?

Ekkor mesélte el Földes a vita kialakulásának háttértörténetét. A Korunk múlt évi decemberi számában *Gáll Ernő* cikket írt a nemzetiségi önismeretről, aminek azonban egyáltalán nem volt visszhangja. Balogh Edgár, mint helyettes szerkesztő és notórius

nemzetiségi harcos, erre akcióba lép, összehív néhány dühös fiatal, elmondja nekik, hogy ezen a bóton keresni lehet és biztatja őket, hogy csatlakozzanak Gállhoz. Csatlakoznak. Kimutatják, hogy *intézmény hiányában a nemzetiségi önismeret egyoldalú és hiányos*. Nincs anyanyelvi tudományos élet és publikáció, a Román Akadémiának nincs magyar irodalmi osztálya, nincsenek tudományos profilú lapok, a tudományos könyvkiadás kizárólag románul létezik. Szóval szemmel látható, hogy a cikkeket a cenzura azonnal kiveszi és vizsgálat indul a lap ellen.

Nos, a párt vizsgáló bizottsága megállapítja, hogy a Korunk-írások jellege revendikatív. Ezért aztán kihúzzák a cikkek-ből a revendikációt és marad társadalmi bajként az irodalomcentrizmus. Mert az irodalom valóban bajkeverő. Le kell törni a szarvát!

Tehát - mondom Földesnek - olyan gyorsan szaladtunk az asztal körül, hogy fenékbe rúgtuk saját magunkat. Hozzásegítettük a hatalmat ahhoz, hogy újólag alkotóan beavatkozzon az irodalom életébe és megkövetelje, most már úgymond a közvélemény nyomására, hogy a lapban több legyen az üzemi riport.

Földes ellenkezik. A vita pozitív - állítja. - Bukarestben új magyar lapot terveznek immár két éve. Ez a vita meggyorsítja majd a lap születését.

Nem hiszek neki, de hallgatok.

Április 1. szerda

Délben telefonált *Aurelia Mihalcea* a megyei tanács alelnöknője, hogy azonnal utazzam fel Bukarestbe. *Sion Bujor* elvtárs, a központi bizottság sajtófőnöke hívat.

Megint kezdik? Hát hülyítettek eleget a tévé főszerkesztéssel a tavaly nyár óta.

Rövid tételődés után elhatározom: felmelegyek, de most már tévé ügyben még határozottabb leszek. Az adás két óra egy tömbben és megfelelő lehetőséget kérek arra, hogy új munkatársi gárdát hozzak Erdélyből.

1970. április 5. csütörtök

Bukarestben számos új hír fogad: Fazekas János *Gálfalvi Zsolton* keresztül üzeni, hogy feltétlenül fogadjam el a tétvét. *Méliusz József* Domokos Gézán keresztül azt üzeni, hogy ne fogadjam el, mert nekem a most alapítandó művelődési helyzetet kell szerkesztenem. Meg vagyok kavarodva.

1970. április 15. szerda

Negyvenegy éves vagyok. Istenem, mi vár még rám. Földes Laci egy üveg itallal és egy kérdéssel kopogott be a lakásba: - Isten éltesen! De mond ez az irodalom centrizmus ugye nagy marhaság?!

Röhögünk, ugyanis úgy néz ki, hogy én leszek a születő új lap alapító főszerkesztője. Legalábbis ezt mondták Bukarestben. Anynyira nem tudom komolyan venni, hogy a дума zöme nem is erről szólt.

1970. április 30. csütörtök

Tegnap Ceausescunak megint eszébe jutott a népe: te jó Isten, vajon nem romlott a húsellátás? És elment a piacra. És ezúttal is orvosi köpenybe öltözött urak és hölgyek szolgálták ki a "csetecánok" -at (magyarul: állampolgár). És a vásárlók mosolyogtak rá, és köszönték neki a jólétet, a pult mögöttiek pedig tapsoltak.

Istenem! Hát én most ebbe a színdarabba lépek be! Én is fehérköpenyes kiszolgáló leszek, vagy éhes vásárló, aki tapsol? Nem. Én teremtem elő azt a többszáz tonna húst, amit eladott előlem.

Jó, de ez hogy lesz?!

1970. május 3. vasárnap

Ma teljesen véletlenül rábukkantam a pár nappal ezelőtt egy magyarországi lapból kivágott cikkekre, amely *J. P. Sartrenak* a londoni *New Left Review*nek adott interjúja alapján íródott, s ahol ezt olvasom:

"Az az ember, akit belöktek a történelem mély vizébe, még megtartotta az igen vagy a nem választásának lehetőségét. De ezután szembe kellett nézni a háború utáni időszak szétbogozhatatlan problémaival, olyan emberként, akit társadalmi léte teljesen meghatároz, de közben elhatározásának keltezőképpen birtokában van ahhoz, hogy

vállalja ezt a helyzetét és ennek felelősségét. Mert (...) minden ember mindig felelős azért, hogy mit csinálnak belőle, még akkor is, ha semmi mást nem tehet, mint vállalja ennek felelősségét. Azt hiszem az ember mindig tud csinálni valamit abból, amit belőle csináltak."

Döbbenetes! Hát ez az én esetem. És lám nem egy magánember esete, hanem egy - úgymond - történelmileg meghatározott autentikus - törzskönyvezett! - figuráé.

1970. május 11. hétfő

Bukarestben voltam a múlt héten, az Írószövetség vezetői ülésén. Este a szállodában K. nagyon internacionalista nevelésben részesített. Hosszan magyarázta, hogy nemzetközi zsidó összecsküvés áldozatai vagyunk. Én - tette fel nekem a kérdést - hányszor voltam Pesten, és hányszor csináltak velem interjút? Bezzeg - és itt felsorolta néhány zsidó barátunkat és kollegánkat - velük nem egy interjú készült!

Hányinger környékezett szavai hallatán. Akarattal hallgatom el a nevét, hisz amúgy nagyon jó irodalmár. És régi antiszemita. Amikor a kolozsvári magyar színházhoz szerződtettem Rappaportot, *Harag Györgyöt*, *Kovács Györgyöt* és még ki tudja kit, végig szaladta Kolozsvárt a vész hírrel: Huszár meg akarja lötneni a Magyar Színházat zsidókkal, ne hagyjuk!!!

Nos, ha mégis elvállalom a lapalapítást, ellene vállalom el.

1970. augusztus 1. szombat

Mint látom április elején közölték velem hivatalosan, hogy lapot kell alapítanom, de ezt követően három hónapig senki meg nem keresett. Július elején, apám halálos ágya mellől vittek el, hogy a kinevezést átvegyem és az útmutatásokat meghallgassam. Hiába mondtam, hogy nem mehetek, ilyent a "mi pártunk" nem ismer - felelték. Elmentem hát, és csak a temetésére érkeztem vissza.

Nos, ezután elkezdődött valami, amiről szintén nagyon nehezen szólok. Általában a kisebbség önismeret dolgában megelégszik az erőnyeinek a megismerésével. És ebben van is ráció. Azt kell erősítetünk magunk-

ban, ami jó. A rosszról majd jobb időkben lehet és kell tárgyalni. Nos én most kikiáltom a jobbidőket, mert előnytelen dolgokat is elmondok. Azt például, hogy a szenvedés nem teszi szentté a kisebbséget. Tehát a kisebbségi ember pont úgy esendő, mint a többségi, csak hogy mi - érte élő, áhitatos lelkek - azt várnánk, hogy hős legyen és magasztos.

Szóval megkapom a megbízatást: meg kell szervezni a lapot. A lehetséges legjobbat. Mert miként *Dumitru Popescu* a központi bizottság titkára mondotta volt: ez egy központi lap kell legyen, amelynek irányítania kell a többit, de mi nem tudunk államelnöki rendeletet hozni, hogy titeket elfogadjanak, hogy nektek higgyenek. Ezt a rangot ki kell vívni. Minőségi munkával kell kivívni!

Ez tehát a feladat: létre kell hozni a romániai magyarság úgymond elitlapját. És én így is kezdtem neki a feladatnak. Igen ám, de az élet, mint annyszor mondtam már: különös. Először is megindult kolozsvári lakásomra az önkéntes és önkényes hírlapírók áramlása, mégpedig jobbnál jobb ajánlólevelekkel. Egyiktől sem olvastam egy kinyomatott sort sem, de ajánlóik - nekem valamennyien ismerőseim - azt állítják, hogy a lap, amit szerkeszteni fogok, akkor töltheti be hivatását, ha kegyeltjüket alkalmazom. Kitérő válaszokat adok, leíratom a címüket, hogy majd értesítést kapnak és megyek a saját fejem után. Vagyis próbálom megnyerni a romániai magyar közélet legjobb szellemiségeit. És ekkor áll belém a félelem. A romániai magyar szellemi élet első vonala elegánsan kitér a feladat elől. Leköltözni Bukarestbe? Nem! Ók Erdélyt el nem hagyják. Ebben még igazat is adok nekik. Főleg, hogy ugyanakkor munkatársi szolgálatukat készséggel felajánlják.

Vannak azonban őszintébb szellemek, akik nyíltan bevallják, hogy a vállalkozásban nem nagyon bíznak. Íme idézek egy ilyen levélből. Természetesen név nélkül. "Amennyire tisztában vagyok magammal, annyira szürke még előttem az induló újság arca(...) nem ismerve a szándékomat, nem ismerve a lap feladatait és lehetőségeit, nem szívesen ugrom fejest az ismeretlenbe..."

Azt kell mondanom, hogy ez tisztességes

álláspont, annak ellenére, hogy tudja, mi a feladat, a lehetőség, ám itt inkább a lehetőségekben való bizalom körül van a hiba.

De vannak itt - úgy értem a szervezői utamon - fájdalmasabb élmények is. Felkérem D.-t, aki világirodalom nagy szakértőjeként ismert. Nem jön. Miért? Mert úgy tudja, hogy G. is tagja lesz a szerkesztőségnek, aki egy gyilkos. Mellesleg G. egy nagyon jámbor, bár valóban marosvásárhelyi kritikus, akivel a kolozsvári D. valamikor tengelyt akasztott.

És a feltételek kikötésének nincs vége. Például G. az említett kritikus sem akar jönni, mert ő viszont M-től fél, aki őt egy alkalommal nacionalistának mondta. Még mindig nincs vége mert M. viszont ragaszkodik ahhoz, hogy a világirodalmi rovat élére D. kerüljön.

És ezeknél még mindig ki lehet mutatni valamelyes elvi, ideológiai alapot. De mit szólnak ehhez az állásponthez? Idézek egy újabb levélből:

"Elvállalom a bukaresti állást a következő feltételek mellett: ha rovatvezetői besorolást kapok, ha minden általam írt cikkért 100 százalékos tiszteletdíj illet, ha két szoba összkomfortos lakást adnak, de csak a következő negyedekben... (és itt felsorolja Bukarest kertvárosi negyedeit.) - Ha a szerkesztőség kéri és intézi el a telefonomat és ha a jelenlegi kolozsvári lakásomat átadhatom a fiamnak, nem kell visszaadni a városnak."

Mellesleg az illető egy nagyon harmadosztályú publicista. Mit kérnek majd a valóban élenjárók?

Nem tudom mit tegyek. Azt hiszem vissza kell adnom a megbízatásomat. Ismét romantikusnak és naívnak bizonyultam. Ide másfajta ember kell, nem túlérzékeny állat, mint én vagyok.

1970. augusztus 8. szombat

A múlt heti naplórészletből az derült ki, hogy lapszervezői munkámban megtorpan- tam. Különben tele van az életem efféle megtorpanásokkal, bizonytalankodással. Nincs a romániai társadalomban olyan erő, amihez igazodni tudjak. Az egyetlen szervezett erő a Román Kommunista Párt, amelyről egy dolgot biztosan tudok, hogy a

saját érdekein kívül semmi sem érdeklí. Ha törekvéseimből az új osztály és az új jegyveduralkodó hasznot tud húzni, akkor van létjogosultságom, ha nem szolgálom a kurzus érdekeit, akkor elsöpörnek.

Augusztus 11. kedd

Valamit a pártaktíva is megtudott a nehézségeimből, mert az ügy, amit eddig szabotáltak, hirtelen nagyon sürgössé vált nekik. A múlt héten Sion Bujor, a központi bizottság sajtóosztályának főnöke telefonhoz hívatott és hangja nagyon keményen csengett: mi van a lappal? Mikor jelenik meg az első szám? És utasított, hogy jelentéstételre azonnal utazzak fel Bukarestbe.

Nagyon nehéz helyzetbe kerültem, hisz az igazat nem mondhattam meg. Azt, hogy a romániai magyar értelmiségiek nem biznak szeretett pártjuk jóindulatában és ezért nem tódulnak utánam Bukarestbe lapot alapítani. De, ha az igazat nem mondom, mit mondjak? Nyilván az igazságot, hisz van más igazság is, nem csak az övék. Ugyanis van olyan ember, aki szívesen vállalná a bukaresti kalandot és aki vonzóerőt is jelentene az alakuló szerkesztőség számára. Ilyen például Földes László a kritikus, az esztétika egyetemi tanára, az Utunk volt főszerkesztője, akit az 1956-ban tanúsított - állítólagos - liberálisizmusaért zártak ki a pártból, váltották le az Utunk főszerkesztőségéből és vették el - immár 12 éve - a sajtóban való közlés jogát. *Tabák László* is kiválóan alkalmas lenne szerkesztőségi munkára, de egyelőre ő is kizárt párttag és még mindig azon a poszton van, ahová színházigazgatóként én vittem, amikor a pártlaptól kidobták, tehát a kolozsvári Magyar Színház műszaki felügyelője. Két alapember, akire lehet építeni - ha hagnak.

Elhatároztam, hogy erre a kettős javaslatra alapozom a mostani taktikámat. Mert azt már megtanultam a pártaktívával való több mint két évtizedes együttműködésem alatt, hogy ha az aktivistának velem szemben igaza van, akkor én elvesztem. Tehát Sion Bujornak nem lehet igaza. Azt kell hangsúlyoznom és bizonygatnom, hogy én képviselem azokat a minőségi szemponto-

kat, amelyeket *Nicolae Ceausescu* intelmeként nekem *Dumitru Popescu* központi bizottsági titkár tolmácsolt.

Persze az effélel elhatározni könnyű, ám egy Bujorral szemben megvalósítani nem egyszerű. Bujor már húsz éve vezeti a romániai sajtómunkát és ugyanennyi ideje örvend közútátlatnak. Az egyik újságírókoléga mondotta: ha egyszer azt látom, hogy Bukarestben mindenki részeg és örvend, akkor tudhatom, hogy Bujort kirúgták. Persze ez a kirúgás abszolút nem valószínű. Bujor egy diabolikus figura kacska balkézszel, gátlástalan terrorisztikus hajlamokkal és némi illegalista múlttal. Bevezetőként és egy kicsit védekezésül is ezúttal azt találtam neki mondani: azért nem sietem el a szerkesztőség összeállításának a dolgát, mert egy minden tekintetben kifogástalan gárdát akarok összehozni, akikkel ne legyen Bujor elvtársnak később problémája. Mire Bujor sátni kacsjába tört ki. - Problémánk nekünk, a sajtóval? Elvtárs, mi effélel nem ismerünk! A mi sajtónk párt-sajtó, érted? Ha nem teljesíti a feladatát, akkor mi gyökerestől tépjük ki az oda nem való elemeket, érted?

Hogyne értettem volna. Az értelmet, mint luxust még megengedtem magamnak, azt nem engedhettem már meg, hogy meghátráljak. Éppen ezért, mintha a Bujor fenyegetése el se hangzott volna, előadtam - egyelőre - a Földes kinevezésére vonatkozó elméletemet. Hogy tehát itt az alkalom, rehabilitálni kell ezt a kiváló embert, akit igazságtalanul politikai ellenfelének *Hajdú Győző*nek feljelentése alapján zártak ki a pártból, és aki most nagy szolgálatot tehet az országnak.

Bujor úgy nézett rám, mint apa a hülye gyermekére. Halk volt és türelmes: - Kizárt párttag hogy lehetne tagja a központi bizottság nomenklaturájának? De hát rehabilitálni kellene - erősködtem. - Kérte ügye felülvizsgálását? - kérdezte Bujor. Nem kérte, mondtam, ő úgy érezte, hogy neki van igaza. Bujor hangja most már metszett, mint az acélpengce: A párttal szemben senkinek sem lehet igaza! Ezt jól jegyezd meg!

Hirtelen papírt lökött elém meg ceruzát és valami olyasmit mormogott, hogy neki az ilyen éretlen dumára nincs ideje.

- Ki a legjobb magyar filozófus? Olyan aki ír is és aki pártosan gondolkozik?

- *Rácz Győző* - mondtam bizonytalanul.

- Írd fel erre a papírra.

- De én beszéltem veled, nem akar Bukarestbe jönni.

- Ne törődj, majd beszélek veled én. Tovább: ki a legjobb irodalomkritikus?

- *Láng Gusztáv*.

- Írjad.

- Nem jön. Tudom, hisz barátom.

- Majd én beszélek veled és akkor jönni fog. Mondd: ez az illető párttag?

- Nem tudom - feleltem.

- Hogyhogy nem tudod? Azt mondtad, hogy barátod.

- Tényleg barátom, de én nem ilyen alapon szoktam barátkozni.

- Elég baj - vélte Bujor. - Tovább: ki a legjobb szerkesztőségi főtitkár?

Most már nem ellenkeztem, mondtam, mondtam a neveket. Mikor aztán a lista kitélt, Bujor azt mondta: Holnap kilenckor légy *Aurel Duca* elvtársnál, a Kolozsvár Megyei Pártbizottság első titkáránál. Addig ezek az elvtársak le lesznek értesítve és ott meg lesznek győzve. Egy forradalmi pártban így intézik az ügyeket. Ez nem polgári parlament. Valaki vagy teljesíti azokat a feladatokat amiket a párt rá kiró, vagy nem muszáj pártagnak maradnia.

Éreztem, hogy ezt a csatát elvesztettem. Ha valakiben maradt még valami illúzió azt illetően, hogy ez a bukaresti lapalapítás esetleg jó ügy is lehet, az most kigyógyul e hitéből. Erőszakkal nem lehet meggyőzni az embereket arról, hogy szabadok.

1970. augusztus 13. csütörtök

Halálosan fáradt vagyok és szomorú, sőt ennél is több: kétségbeesett. Tegnap megvolt a gyűlés a kolozsvári megyei bizottságnál. *Duca* nem volt olyan durva, mint Bujor, de azt sem engedte meg magának, hogy emberi érvekre, kívánságokra tekintettel legyen. A jelszó itt is ez volt: vagy végrehajtod azt a feladatot, amit a párt számodra kijelölt, vagy viseled a következményeket. Egyetlen embert sikerült ezzel az erőszakkal besorozni: *Baróti Pált*. *Bretter György* el se jött.

Rácz Győző orvosi igazolványokkal igazolta, hogy nem jöhet. *Mikó Ervin* ugyan elfogadta a megbízást, de utána végigsírta a várost, felküldte Duca első titkárhoz minden ismerősét, úgy hogy végül én kértem az első titkárt, hogy mondjon le róla.

A legdöbbenetesebb B.Z. esete, aki a lap-szervezés egy kezdeti szakaszában kéretlenül ajánlkozott, s akinek rovatvezetői állást ígértem. No most, feltehetően az erőszaktól ijedvén meg, levelet küldött a címemre, amit megörzök. A levélben ez áll: vagy elintézem, hogy a párt mondjon le a vele szembeni erőszakoskodásról, vagy gondoskodjam a gyerekekről, mert öngyilkos lesz.

Édes Istenem, mit tettem? Mit bűnöztem? Hiszen én csak a nemzetiségemen akarok segíteni! A nyugalmamat feláldozom, a családom biztonságát is, de a becsületesemet a jó híremet nem adhatom! Nem lehetek gyilkos. Mit tegyek?

Augusztus 22. szombat

1970 késő nyarán már érezhető volt lap-szervezői munkám első eredménye. Négy havi kemény munkával elértem, hogy mindenki meggyűlölt Romániában. Elsősorban persze azok a tollforgatók, akik nem akartak Bukarestbe költözni, de akiket a párt erre kényszeríteni akart. Másodsorban azok a jobbsorsra érdemesek, akik vállalták volna a bukaresti idegenséget is, csak szeretett szakmájuknak élhessenek, ám akiket a párt nem engedett a sajtó közelébe. Legtöbbször persze azok az érdemtelenek voltak, akik így akartak a falusi tanárkodástól szabadulni, vagy a világhírre vergődni s akiknek még okuk is volt arra, hogy gyűlöljenek, mert nem vettem fel őket. Ezekhez aztán hozzá kell számítani a pártfogók, ilyen-olyan politikai-társadalmi nagyságok csoportjait, akiknek a számát minimum kettővel meg lehet szorozni, hisz nem csak azok orroltak rám, akiknek az emberét nem vettem fel, azok is, akik az elfelük emberét fedezték fel a szerveződé-
szerkesztőségben. És se szeri se száma azoknak, akik ebben az időben okkal, ok nélkül mocskoltak. Mert ott voltak a titkos vagy nyílt pályázók a főszerkesztői helyre, amelyhez én, szerintük érdemtelenül jutottam.

Pontosabban nem érdemtelenül, mert az államnak, sőt magának a szekuritáténak tettem nagy szolgálatot, ám a szerkesztésben tökéletesen ártatlan vagyok. És ehhez, a ne-
vem hallatán vicсорító hadhoz oda kell számítani még a központi pártaktivát is, amely érthetetlenül állt az úgymond fafejűségem, még pontosabban politikai iskolázatlanságom ténye előtt. Nos íme egy ilyen botrányos történet.

Amikor a megbízatásomat átvettem Dumitru Popescu kábé titkár, aki egy rendkívül értelmes és rendkívül erőszakos káder - nem véletlenül hívja a szakma Popescu *Dumneze-unak*, vagyis *Istennek* -, de aki úgy tűnik a szó intellektuális értelmében mégis becsületes ember, nos mondom Popescu a beiktatásomkor leszögezte, hogy a Contemporanul című nagy példányszámú és népszerűségű hetilap testvérorgánuma lesz A Hét, vagy ahogy ő mondta A Het, és tehát mindenben azonos ellátottságot élvez. Én ezt akkor megjegyeztem. Ám alig itattam le kétszer-háromszor Lakatos gyógyszerész úr bánffyuhnyadi szilvapálinkájával a Kultur Tanács néhány adminisztrátor emberét, rögtön kiderült, hogy az egyenlőség e tekintetben is sántít. Mégpedig nagyon. Mint megtudtam az alakuló új lapnak 6,5 állással kevesebb jutott, mint román megfelelőjének. A beralapja ennek megfelelően 180 ezer lejmel kisebb. A Contemporanul egy számra 15 ezer lej honorárium alapot kap, A Hét 9.400 lejt. Azt is kimutatták a frissiben szerzett szesztestvérek, hogy az "Egyéb kiadások" című fejezet költségvetése, tehát kiszállási díjak, benzinköltségek, telefonelőfizetések, lapelőfizetések stb. még a megengedett költségek fedezésére sem elegendők. De a diszkrimináció legekleatásabb adata az, hogy a 305 ezer lej előirányzott számonkénti nyomdaköltség helyett mindössze 260 ezer lej szerepel a büdzsében.

Mikor az egészet átgondolom azt mondom: itt nem szabad frontálisan támadni, elmegyek Sion Bujorhoz, elmondom, mit tudtam meg és közlöm vele: Én biztos vagyok benne, hogy neki nem volt tudomása erről a diszkriminációról.

A hét elején fel is hívtam telefonon. Kértem, hogy fogadjon. Mit akarsz? - kérdezte a rá jellemző cigányos közvetlenséggel. Mondom, hogy a költségvetés körül vannak némi differenciák. Azt mondta: jó, majd hív, ha ideje lesz tárgyalni. Eltelt három nap, nem hívott. Tehát: tudta miről van szó és nem akar fogadni.

Elmentem Méliusz Jóskához s elmondtam neki az értesülesemet, valamint azt is, hogy Bujor tudatos cselekedetével állunk szemben, ezért nem akar fogadni. Nagyon dühös lett. Előtte hívta fel Gere Mihályt, a központi bizottság titkárát, aki a pártgazdasággal és - ezt a viccet nem én csináltam, hanem Ceausescu - a nemzeti kérdéssel foglalkozik. Gere azonnal fogadott. Mire odaértem Bujor Sion is ott volt. Előadtam, hogy mi a panaszom. Elmondtam, hogy ha az ilyen apró trehányóságokon nem segítünk hiába írunk a lapban az egyenlőségről, mert az emberek nem hisznek majd nekünk. Gere finoman, aggódva dolgozik alám. Különösen Ceausescu elvtárs utasításainak betartásához ragaszkodik. Számára - mondotta - az, hogy Ceausescu elvtárs intenciói maradéktalanul érvényesüljenek többet jelentenek pár százezer lejnél.

Csak hogy Bujor sem most lépett le a falvédőről. Egyáltalán nincs berezelve, amiért nem tartotta be Ceausescu elvtárs állítólagos utasításait. Ellenkezőleg, támadásba lendül és rövidesen neki áll fennebb.

- Gere elvtársnak, mint a párt adminisztratív titkárának tudnia kell, hogy a Comtemporanul költségvetése pont annyi, mint az amit A Hétnek előírtunk. Csak hogy a Comtemporanul státuszán van néhány rejtett állás. Például onnan fizetik Micleat, a Ceausescu elvtárs személyi fényképészét.

Gere zavarba jön. Valamire emlékezhetik. Én azonban remek pálinkával dolgoztam, s tele vagyok adatokkal. Percek alatt kimutatom, hogy a rejtett állások csak egy kis százalékát teszik ki a két lap költségvetésében fellelhető különbségnek.

Bujor elsápad a méregtől és odaszól Sandescunak a helyettesének: Vizsgálj ki azonnal és tégy jelentést. Itt még valaki megüti a bokáját - mondotta, de a hangsúlyban

az is benne volt, hogy a kárvallott könnyen én lehetek.

Így megyünk végig minden tételen. Bujor mindent tudomásul vesz, de most már nem cáfol.

Ez volt tegnap. Ma jön *George Ivascu* a Comtemporanul főszerkesztője: mit tett velünk kollega úr?! - Mit? - kérdem. Felhívott Bujor, hogy dolgozzam át a költségvetésünket. Nem lehet magasabb, mint a maguké.

- És akkor mit tesz?

- Mit tehetnék? - kérdezte a világ legtermészetesebben hangján - elmegyek egy Bujornál nagyobb főnökhöz és elintézem, hogy ne kelljen átdolgozni.

Augusztus 30. vasárnap

Itt ülök Bukarestben a Tolsztoj utcai pártotthonban egyedül. A család Kolozsváron. Lakásról még szó sincs. Szerkesztőség egyre inkább illúzió. *Dankanits Adámmal* állapodtam meg, aki - mondják - nagyon jó történész, de még szerkesztőségben nem dolgozott. A felesége is jön, *Varga Kati*, aki grafikus, nem ír, nem olvas - tördel. Van ezen kívül egy filozófusom *Huszár Vilmos*, aki most végezte az egyetemet, tehát újságírói szempontból analfabéta. *Bodor Pali* ajánlatára felvettem *Ágoston Hugó* fizikatanárt, aki Szászrégenből hozza el teljes sajtó- és élettapasztalatát.

Tehát katasztrófa.

Minden azon múlik, hogy el tudom intézni néhány pártból kizárt régi, koncepciózus szerkesztő alkalmazását, mert ha nem akár be is adhatom a lemondásomat.

Ez örli fel az embert, ez az állandó bizonytalanság. Az, hogy itt nem lehet semmit lezárni, sem a napot, sem a hetet sem a problémát. Minden úgy kezdődik, hogy: attól függ.

1970. szeptember 17. csütörtök

Hetek óta ostromlom Fazekas János miniszterelnök helyett, hogy juttasson be *Ion Ghoerge Maurer* miniszterelnökhöz. Megtudtam ugyanis, hogy Maurer egyazon koncentrációs táborban volt a háború alatt Földes Lászlóval, Tirgu Jiuban, sőt Földes

mint Magyarországra átszökni akaró fogoly, tehát nem kommunista, valamiféle parancsolója is volt a mai kormányfőnek. Gondoltam elmegyek hozzá s elmondom, hogy Hajdú Győző miként áztatta el Földest. De mindenekelőtt azt, hogy milyen nagy szükség volna Földesre, az ő alapos elméleti ismereteire az alakuló új bukaresti magyar lapnál. Fazekas azonban furcsa módon nem segít. Azt mondja, hogy Maurer semmiben sem angazsálja magát, ami nemzetiügyi ügy és kár vele kísérletezni. Mások azonban mást mondanak. Azt például, hogy Fazekas Hajdú Győző támogatója, tudja, hogy Földest Hajdú tette tönkre és ezért áll félre. Én Fazekast annál sokkal jobban becsülöm, hogy ilyesminek bedőljek, de Földesre szükségem van. És tegnap támadt egy korszakalkotó ötletem. Felhívtam *Király Károlyt*, a kovászna megyei elsőtitkárt, a párt végrehajtó bizottságának tagját és kikértem a véleményét. Mindez persze nem véletlenül jutott eszembe. A fáma ugyanis azt tartja, hogy Ceausescu azért futtatta fel a fiatal és meglehetősen ismeretlen *Király Károlyt*, hogy Fazekas Jánosnak ellenfelet kreáljon. Fazekas ugyanis nagyon nagy szolgálatot tett neki a csehszlovákiai válság idején, amikor a főleg Magyarországról jött támadások alkalmával - mozgósította mellette a Székelyföldet. Persze egyetlen egyeduralkodó sem szeret osztozni a hatalomban és azt sem szereti, ha valakinek része van az ő dicsőségében. Ezért hihető, hogy a fiatal *Király Károlyt* ki akarja játszani Fazekas ellen.

Persze *Király* nem ezzel vonta magára a romániai magyar értelmiségiek figyelmét, hanem azzal, hogy megyéjében Kovásznán igyekezett megvalósítani azokat a nemzetiügyi vívmányokat, amelyeket ugyan itt-ott kijelentettek, de amit senki sem valósít meg. Például kiíratta a megye helyeigneveit magyarul is. Új magyar nyelvű lapot létesített. Fellendítette a helyi magyar színház munkáját. És még számos más, a magyar nemzetiség számára fontos intézkedést valósított meg.

Nos, ez adta az ötletet, hogy tőle kérjek tanácsot és segítséget. Tegnap - mondom -

fel is hívtam telefonon. Az első döbbenetem az volt, hogy ismert, holott az ő nagyságrendjében ragyogó káderek ilyen mélyre nem ereszkednek le. A másik az volt, hogy azt mondta: tetszik tudni. Mondtam: *Király* elvtárs egy végrehajtóbizottsági tagtól az is megtiszteltetés ha tegez. maga miért tetszik-tudnizik? Azt mondta azért, mert én ismerem a hazai irodalom történelét és tudom, hogy maga egy évvel idősebb, mint én. Ezek után a többi figyelmessége természetesnek tűnt. Megkérdeztem, hogy mikor találkozhatunk, mert szeretném kikérni a véleményét az új lap alapítása dolgában. Azt vártam, hogy egy héten belül szakít erre időt. *Király* azonban azt kérdezte: hány óra maga szerint? Mondtam: szerintem fél tizenegy. Azt mondta: mit szól, ha kettőkor együtt ebédelünk. Mondtam rendben van és beugrottam a kocsiába, mert a hátralévő idő épp hogy elég volt a Sepsiszentgyörgyig megteendő 200 kilométerre. A pártkantinban fogadott. Ott ebédelt épp úgy, mint akármelyik pártmunkás, a kapust is beleértve. Az ebéd ízletes volt, de nem főúri. Jól éreztem magam.

Ébéd után a kabinetjében beszélgettünk el egy kávé mellett. Elmondtam a gondjaimat. Azt, hogy a romániai magyar értelmiségiek nem bíznak a hatalomban, de az én személyem sem jelent nekik garanciát és ezért nem jönnek velem Bukarestbe lapot alapítani. Márpedig ezt az alkalmat kihagyni bűn. Annak idején az Osztrák Magyar monarchiában a románok is kihasználták a főváros előnyeit. Lapjuk jelent ott meg, sőt, ha jól tudom még Eminescu is ott jelentkezett visszhangos sikerrel. Namármost ahhoz, hogy a bukaresti magyar lapot sikerre vigyük, ahhoz káderek kellene. És itt előadtam neki a tervemet Földes Lászlóval kapcsolatban, akit mindenképpen le szeretnék vinni. Újabb döbbenet: *Király* ismerte Földest, és egyetértett az elképzelésemmel.

Késő estig beszélgettünk. Kötetlenül, az általános helyzetről, de arról is, hogy őt mi foglalkoztatja. És észrevétlenül paktum is kialakult közöttünk. Azt mondta: ő segít nekem, de nekem is segítenem kell az ő törekvéseit. Ő ugyanis szeretné Sepsiszent-

györgyöt magyar kultúrközponttá tenni. Nem az egyetlen központtá, egyikké. Kér tehát, hogy onnan ne vigyék el embert. Tárgyalásban voltam ugyan *Csiki László*val, azt is tudtam, hogy nagyon fogja bántani, amiért lemondtam róla, de az úgynevezett nagypolitikának szabályai vannak. Megfogadtam Királynak, hogy segítségére leszek.

Ő nem fogadott semmit, csak azt mondta, amikor elváltunk, hogy tehát akkor holnap, vagyis ma reggel 9-kor találkozunk Dumitru Popescu irodájában. Tudni kell, hogy Dumitru Popescu a párt központi bizottságának titkára, sőt Ceausescu beszédeinek fogalmazója. Királlyal a KISZ-ben dolgoztak együtt és barátkoztak össze.

Ma pontban megjelentem kilenckor a kábelnél. A titkárnő azonnal és nagyon udvariasan beinvitált a főnöki szobába. Ott már a Földes dossziét tanulmányozták.

- Hogy van az - kérdezte Popescu mikor beléptem -, hogy több aktában esik szó a Hajdú feljelentéséről, de a feljelentés szövege hiányzik?

Mondom: nem tudom.

Azt felelte, hogy ő tudja. A Hajdú szövetségesei kilopták az árulkodó dokumentumot.

Aztán becsapta a dossziét és ő mint legmagasabb hivatali főnököm azt mondta: - Király elvtárral vállaljuk a felelősséget Földes elvtársért, értesítse, hogy addig is, amíg ügye tisztázódik, betöltheti a főszerkesztő-helyettesi posztot A Hétnél.

Hát így volt.

Szeptember 22. kedd

Földes újjászületett! Nagy elégtétel ez nekem. Hétfőn érkeztem vissza vele Bukarestbe. Lakás egyelőre nincs, szállodában lakunk, ami azt jelenti, hogy alig alszunk, mert folyton a lapot alakítjuk. Tegnap délután kimentünk a strandra. Ott hallottam *Szele Pétertől* egy történetet. Reggel villamosoztak be a Scinteia Házbá, a szerkesztőségbe, s beszélgettek, persze magyarul. Egyszer csak odafordul hozzánk egy olyan húszvalahány éves ifjonec: miért beszélnek itt ezen az idegen nyelven? Mielőtt felelnének, leereszkedik szemben egy újság, s egy olyan negyven körüli tisztviselőnek kinéző napszitta polgár mered a kötekedőre:

- De uram, ha maga Japánban találkozik egy románal, milyen nyelven fordul hozzá, japánul?

Na, szerintem ez az igazi bukaresti ember!

Szeptember 28. hétfő

A hét végén hazarepültünk Kolozsvárra, s ma újra itt vagyunk. Ha mást nem, friss híreket arattunk. Kolozsváron mindenki a bukásomra spórol. Van aki nyíltan kimondja: alkalmatlan vagyok a szerkesztésre, azért szereztem meg Földes Lacit, hogy valaki tudja, mit kell egy lapnál csinálni. És azt is jellemzőnek tartják, hogy sikerült Földest kimentenem, miután 12 évig szilenciumon volt. Hálás Huszárnak a párt. Jól megfizetik, amiért a kettős kötődés kérdésében oda-mondott a magyar kritikusoknak.

Október 13. kedd

Sajnos elég ritkán jegyzek. Pedig nagy dolgoknak vagyok tanúja. Itt van mindjárt a vezércikk ügy. Pénteken délután, amikor sem Földes sem Gálfalvi nem volt itt, hív *Bányai József* telefonon, hogy azonnal vigyem fel a kábéhez a vezércikket. Mondom: nincs lefordítva. Nem baj, vigyem fel magyarul, mert *Andrei Vela* elvtárs a sajtóosztály helyettes vezetője ért magyarul. Hívjam Velát. Vela mérges: menne haza és kénytelen rám várni. Én is mennék haza - mondom nem kevésbé mérgesen - de nincs hová. Mérges szóváltás, végül megegyezünk, hogy reggel viszem fel. Azért megkérdeztem meddig van benn, mert - gondoltam - nem kell a palit buzerálni. Azt mondja fél hétig. Mondom rendben, megkeresem. Meg is történik, felviszem és ekkor kezdődik a kalamitás. Hárman ülnek neki. 1. Vela a sváb, Temesvárról. 2. Bányai, a kolozsvári magyar és Sandescu előtt vizsgáztatják magukat - ellenem párt-hűségből, meg internacionalizmusból. Folyik pedig az ügy imigyen. (Mellékelem majd a kéziratot)

- Mit jelent az, hogy a lap társadalmi szükségletnek tesz eleget és ezért alapították? Milyen társadalmi szükségletnek? Milyen hiányok vannak a mi társadalmunkban? Azért alapították, mert a párt úgy látta jónak.

- Mi az, hogy romániai magyar közélet? Ez egy szeparatista szempont. Különbösen is az egész vezércikk idegen a mi pártunktól. Mitől egyoldalú az ún. magyar közélet és ez kit érdekel?

- Miért pont ezt idézem (a testvériséget) Ceasescutól miért nem azt, hogy a nemzeti kérdés végleg megoldódott?!

- Mi az, hogy romániai magyarság?

- Miféle hülyeség az, hogy a lap közvetít a román és magyar kultúremlők között, amikor az ország élete egységes és nem választható ilyen alapon szét?!

- Ki kért arra, hogy foglalkozzunk a nemzeti kérdéssel, mikor erre a párt hivatott?

- Miért nem írtok a párt által megszabott alapelvekről pl. a sajtó feladatairól?

- Mi az, hogy nemzetiségi intézmények?

- Mi az, hogy hazájához és nemzetiségéhez hű állampolgárok? stb., stb., stb.

Próbálok magyarázni. Kéértékelnek. Hülyének érzem magam. Rá kell jönnöm, hogy ez így nem megy. Abbahagyom. Elküldenek, hogy dokumentálódjak a Scinteianál (A Román Kommunista párt központi napilapja) este 8 órakor és reggelig írjam meg a cikket helyesen és fordítassam is le. Nem lehet. Muszáj.

Elmegyek Bodorhoz. Bodor felhajtja Domokost. Elolvassák a cikket. Azt mondják jó és nem szabad rajta változtatni! Jó, de mit tehettek? Menjünk Vincze Jánoshoz, a Magyar Dolgozók Tanácsa alelnökéhez. Este kilenckor beállítunk V.-hez.

Katasztrófa. A cikk szerinte is jó. A sajtóosztály nem akarta a lapot, így akarja az ügyet kompromittálni. De nem szabad összeugrani velük.

Nem tehetem meg, amit tőlem kérnek.

Próbáljam meg, ő pedig reggel beszél Dumitru Popescuval.

Október 15. csütörtök (folytatás)

Másnap hümmögnek. De csak hümmögnek és nem mondanak véleményt, sem Vela, sem Bányai sem Sandescu. Várják, hogy Bujor megnyilatkozzon. Annyira, hogy az oldalhúzásait is kigumizzák. Sandescunál vagyok, mikor Vincze keres. S.: - valaki keresi. Nem mondja hogy ki és amikor én

átveszem a kagylót, azonnal ki is megy. Jelenti a főnökének, hogy beléptek a drótbá.

És Bujor még mindig nem ér rá, hogy fogadjon. Közben alkalmam van beszélgetni Bányával és Velával, akik előzőleg olyan szépen vizsgáztak Sandescu előtt internacionalizmusból. Bányai :- H. elvtárs nem ért egyet, ahogy látom azzal, hogy belenyúltunk a cikkébe. Én: -Végrehajtottam, de tiltakozom és nem is írom alá a cikket. Nem értik a nemzeti kérdést, nem ismerik a fogalmainkat. Itt koncepciók ütköztek össze: amelyek kizárják egymást és egyikünk sincs hozzátartozva a székhöz!

Mindezt nagyon civilizáltan. Végül bejutok Bujorhoz, aki mintegy állatszélidítő, biztatóan mosolyog. Bemutatom neki a makettet, bediktálok hasból, hogy melyik oldalon mi van, mire nekiesik a vezércikk szövegének és szorgalmasan húzogatja meg az oldalt. Be sem tudja fejezni, hív Popescu. Vincze elmondta neki hogy mit csináltak velem, s lehívja az egész társaságot magához. Röviden: szépen visszakéri mindazon tartalmakat, amiket a sajtóosztály kihúzatott.

Október 16. péntek

Bujor vezér parancsa értelmében ma kellett volna megjelenünk. Nem tudtunk elkészülni. Nemcsak a vezércikkkel volt szörnyű harcunk, szinte minden írásba belekötöttek. Végül tegnap felmentem és elmondtam, hogy képtelenek vagyunk mára elkészülni. Kaptam még egy hetet. Alig értem be a szerkesztőségbe a hírrel, valaki megjegyezte: de hiszen az október 23, az ötvenhatos forradalom kitörésének a napja... Írtó megijedtem. Azonnal felhívtam Bujort. Csodálkozott a kérdésfeltevésemen: a román pártnak semmi köze az ottani ötvenhatos eseményekhez - mondotta.

1970. október 23.

Megjelentünk. Késő éjjelig, amíg a rotációs elindult, mindenki bent ült a szerkesztőségben. Mikor felhoztuk az első számot, összeöleleztünk. És többen sírtak. Például én is.

Isten legyen lelkünknek irgalmas!

(vége)

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

**Public literature and art monthly of the
Culture Department of Nógrád County.**

Prepared by Publisher Mikszáth.

Chief editor : József Pál

Chief publisher : Dr. János Németh

Address of editorial office:

H-3101 Salgótarján, Pf.: 270

Tel: (0036) 32-14-386, 32-11-022

Alapítvány

A PALÓCFÖLD Szerkesztősége

PALÓC KULTÚRA ALAPÍTVÁNYT hozott létre.

Az alapítvány célja többek között a PALÓCFÖLD folyóirat szellemi műhelymunkájának fenntartása és gazdagítása, díjak, pályázatok alapítása és kiírása, valamint a történelmi Nógrád Megye (Nagykürtös, Losonc, stb.) művelődéstörténeti hagyományainak, szlovákiai magyar nemzetiségű alkotók és a lakosság kulturális feltételeinek javítása is.

Az Alapítvány nyitott bel- vagy külföldi természetes, illetőleg jogi személyek vagyoni (pénzbeli és dologi) adományai előtt, amelyről az Alapítvány Kuratóriuma köteles nyilvánosan elszámolni.

Az Alapítvány támogatóinak nevét vagy a cég címét, kívánság szerint a PALÓCFÖLD folyóiratban megjelentetjük, valamint kedvezményes reklámlehetőséget biztosítunk számukra a Mikszáth Kiadó könyvein és más, a kiadó által szervezett fórumokon.

Az 1989. XLV. 34. paragrafus szerint csökkentheti az Ön éves adóalapját az Alapítványnak felajánlott pénzüsszeggel.

Az OTP Nógrád Megyei Igazgatóságánál vezetett bankszámlánk száma: 5062-7.

palócföld
KÖZÉLETI, MŰDOLMI, MŰVÉZETI FOLYÓIRAT